

T.C.
Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tefsir Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

KUR'AN'A GÖRE KIBİR-İNANÇ İLİŞKİSİ

Ekrem MALKAT
Iğdır 2019

T.C.
İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tefsir Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

KUR'AN'A GÖRE KİBİR-İNANÇ İLİŞKİSİ

Hazırlayan

Ekrem MALKAT

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim AKGÜN

İğdır 2019

TAAHHÜTNAME

(Bilimsel Etiğe Uygunluk Metni)

Sosyal Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğüne

Iğdır Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “**KUR’ÂN’A GÖRE KİBİR-İNANÇ İLİŞKİSİ**” adlı çalışmamın kendi çalışma ve gayretim sonucunda meydana geldiğini, alıntılara kaynak gösterdiğimi ve yürürlükteki tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, bu çalışmamın kağıt ve elektronik kopyalarının Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirtilen koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri doğrultusunda gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tezimin tamamının veya uygun görülen kısımlarının erişime açılması tamamen Sosyal Bilimler Enstitüsünün takdirindedir.

Tezim sadece Iğdır Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

Tezimin ... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

22/03/2019

Ekrem MALKAT

KABUL VE ONAY

Ekrem MALKAT tarafından hazırlanan **KUR'ÂN'A GÖRE KIBİR-İNANÇ İLİŞKİSİ** adlı çalışma, **22.03.2019** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından **TEMEL İSLAM BİLİMLERİ** Anabilim Dalı, **TEFSİR** Bilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak **oybirliği** ile kabul edilmiştir.

(İmza)

Prof. Dr. Şadi EREN

(Başkan)

(İmza)

Doç. Dr. Mehmet Salih GECİT

Üye

(İmza)

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim AKGÜN

Danışman

ÖZET

İnsanoğlu sadece etten, kemikten ve kandan ibaret maddi bir varlık değildir. Aynı zamanda maddi varlığını ayakta tutan ruha, yanlığı doğrudan ayıran akla ve duygulanan, seven ve inanan bir kalbe sahiptir. İnsanın en önemli yönü de manevi yönüdür. Maddi yönündeki eksiklik –sakat olması, engelli olması, âmâ olması vb.- bazı işlerini yapmasına engel olabilir, ama manevi yönündeki eksiklik insanın huzursuz olmasına, lezzet almamasına ve helak olmasına dahi sebep olabilir. Bundan dolayı kalbimizi, aklımızı, duygu ve düşüncelerimizi her türlü müfsitten ve illetten muhafaza etmemiz gerekir.

Manevi yönlerden en önemlisi ise kalptir. Kalp insanın manevi yönünün komuta merkezidir. Kalp hangi yönde olursa bedenın diğer uzuvları o yönde olur. Şayet kalp iman ile ikame olduysa göz harama bakmaz, kulak dedikoduyu dinlemez, dil yalana tenezzül etmez, el hırsızlığa yönelmez, ayak harama yürümez. Bilakis kalp küfür ile karanlığa gömüldüyse bedenın uzuvları yanlığı-doğrudan, hakkı-batıldan ayırt edemez ve her türlü günaha irtikâp eder.

Kalbin bir illeti de inanca tesir eden kibirdir. Kalp lokomotif olduğu için oraya giren makinist nereye doğru hareket ederse, bütün vagonlar o yöne doğru gider. Kalbe giren kibir olursa orda aydınlıktan, imandan, hayırdan söz edilemez. Çünkü kibrin olduğu yerde hak namına bir şey kalmaz. Kibrin son durağı ise cehennemdir. Yolun sonu helak olmakla biter.

Kibir bataklığına batmamak için kalpte bazı duyguların, akılda bazı düşüncelerin olması gerekir. Kibri engelleme yollarının en önemlisi kişinin çapını bilmesidir. Şayet insan yaratıldığını, güçsüz olduğunu, muhtaç olduğunu ve fani olduğunu bilirse o zaman yaratılmayana, kuvveti sonsuz olana, hiçbir kimseye muhtaç olmayana ve baki olana karşı kibirlenmez.

İnsanın kalbine kibir yerine imanı, ucup yerine tevazuyu, istiğna yerine acziyetini ikame etmesi gerekir. İman, insanın huzura ermesine ve gelecekte emin olmasını sağlar. Çünkü iman felaha götüren gemidir.

Anahtar Kelimeler: *Kur'an, İman, Kibir*

ABSTRACT

Mankind is not only a being made of flesh, bones and blood. At the same time, it has the soul that maintains its material existence, a mind that distinguishes false and true, and a heart that loves, gets emotional and believes. The most important aspect of man is his spiritual aspect. Deficiency in his material being -being a cripple, disabled or blind etc.- may prevent him/her from doing some of his/her works but deficiency in his spiritual existence may cause the man to be anxious, to not taste and even to be destroyed. Therefore, we must preserve our hearts, minds, emotions and thoughts from all kinds of sedition and malady.

The most important spiritual aspect is the heart. The heart is the command center of the spiritual aspect of man. What direction the heart points, the other parts of the body follow it. If the heart is full of faith, the eye does not look at the haram, the ear does not listen to the rumor, the tongue does not stoop to lie, the hand does not steal, the foot does not go to haram. On the contrary, if the heart is buried in the darkness with profanity, the limbs of the body cannot distinguish false and true, true and superstitious, then commit sins and perpetrate.

Another trouble of the heart is the arrogance that affects faith. Since the heart is a locomotive, whatever direction the machinist goes, all the wagons moves in that direction. If arrogance enters the heart, there can be no mention of light, faith, goodness. Because there will not be any trueness in the place of arrogance. The last stop of arrogance is hell. That road ends with being destroyed.

In order not to sink into the swamp of arrogance, there must be some feelings in the heart and some thoughts in the mind. One of the most important way of preventing arrogance is knowing your limits. If man knows that he/her is created, he/her is powerless, dependent and mortal, then he/her does not become arrogant against the one that is not created, not dependent, eternal and has limitless power.

The man needs to put, faith instead of arrogance, humility instead of narcissism, incompetency instead of satisfaction into his heart. Faith brings peace to human and make him sure of the future. Because faith is the ship that takes man to the salvation.

Key Words: *Quran, Faith, Arrogance*

ÖNSÖZ

Küçük bir kulübe dahi ne zahmetlerle ve ne planlarla yapılıyor. Kulübeyi yapan kişi barınma, geceleri dinlenme ve soğuktan korunma gibi amaçlar doğrultusunda hareket etmiştir. Peki, şu üzerinde yaşadığımız dünya boşuna mı yaratılmıştır, insanın icat ettiği her şeyde bir amaç ve bir sebep varken Allah'ın yaratmış olduğu bu âlem amaçsız mıdır? Elbette hayır. Dünya imtihan yeridir. Burada imtihan olan ise insandır.

İnsanoğlu akıl, kalp, fitrat, ilim, güzellik, güç, makam, zenginlik, ırk, aile vb. şeylerle imtihan oluyor. İnsan bunları iyi yolda kullanırsa kazanan, kötü yolda kullanırsa kaybeden olur. İnsan, fitratına ilham edilen fücür ve takvadan hangisini tercih edecekse o yolun yolcusu olur. Şayet nefsinde mevcut olan fücürü tezkiye ederse felaha erer, bilakis takvayı kirleten de zarar edenlerden olur.

Biz bu tezimizde isyana, fücürü götüren sebeplerden bir tanesini ele aldık. Ele almış olduğumuz bu konu günaha götürenlerin ilkidir. Başta İblis olmak üzere Kabil'i, Firavun'u, Nemrut'u, Karun'u vb. mütekebbir insanları helak olmaya götüren sebep kibirdir.

Kibir, sınırlı olan varlığın fani olmaya mahkûm bir sebebe dayanarak kendisini her türlü varlıktan büyük görmesidir. Kibir, kalbî bir hastalık, aklî bir rahatsızlıktır.

Ele aldığımız konu hakkında çalışmalar yapılmıştır. “Kur'an-ı Kerim'e göre Kibir”, “Kur'an'da Kibir Kavramı”, “Kelam İlmi Açısından Kur'an ve Sünnette Kibir” gibi çalışmalar hazırlanmıştır. Mevcut çalışmalar okunmuş ve incelenmiştir. Yapılan çalışmalardan farklı olarak kibrin inanç üzerindeki etkisini Kur'an'dan örneklerle açıklamaya çalıştık. Aynı şekilde bu çalışmalardan farklı olarak kibri engelleme yollarını ele aldık.

Çalışmamız bir giriş, iki bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde kibrin sözlük ve terim manalarını açıkladık. Kur'an'da kibir ile aynı manaya gelen kelimeleri ve kibrin aksi olan tevazu kavramlarını açıkladık.

Birinci bölümde ise Kur'an'da anlatılan kıssalardan inanca tesir eden kibir ile ilgili kıssaları ele aldık. Kibrin ilk örneğini ateşten yaratılan İblis'te müşahade etmekteyiz ve insanlardan ise Kabil ile başlayan bu serüven bulaşıcı bir hastalık gibi kıyamete kadar devam edecektir. Ayetler ve hadisler ışığında ele aldığımız kıssalar bir rehber ve bir mürşit gibi bize örnek olması gerekir. Tarihin derin kuyularından gelen bu görüntüler bizim doğru tercih etmemizi sağlar. Kavimlerin veya küçük çapta bireylerin helak olma sebebini bilmek bizi o sebepten uzak tutar. Ve aynı şekilde bu kıssaları bilmek, helak olanların güvendikleri şeylerin – bilgi, güzellik, mal, mülk, kuvvet, aile-fani olduğunu bilmeye ve onlara fayda vermediğini öğrenmeye yardımcı olur.

İkinci bölümde ise kibir hastalığının tedavi yöntemlerini ele aldık. Bir şeyin büyüklüğünü, azametini ve gücünü bilmek ona karşı olan tavrımızı belirler. Onun gücünün büyüklüğünü bilmek bize zayıflığımızı, onun her şeyin maliki olduğunu bilmek bize fakirliğimizi, onun her şeyi yarattığını bilmek bize mahlûk olduğumuzu ve onun her şeyi duyan ve her varlığı gören olduğunu bilmek bize davranışlarımızı kontrol etmeyi öğretir. Ölümlü olduğumuzu bilmek ve ölümden sonra hesabın, cennetin ve cehennemini olduğunu bilmek aklımızı başımıza almayı ve tevazuyu kalbimize yerleştirmeyi sağlar.

Bu çalışmamda tezi okumalarıyla ve tahkikleriyle bana yardımcı olan başta değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi İbrahim AKGÜN'e ve bana her türlü desteği veren arkadaşlarıma ve değerli eşime teşekkür etmeyi bir borç biliyorum.

Gayret bizden, Tevfik Allah'tandır.

Ekrem MALKAT

İĞDIR

İÇİNDEKİLER

TAAHHÜTNAME	
KABUL VE ONAY	
ÖZET.....	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ.....	III
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ	1
1. KİBRİN ANLAM ALANI.....	1
1.1. SÖZLÜKTE KİBİR	1
1.2. İSTILAHTA KİBİR	2
2. KİBİR KAVRAMININ TÜREVLERİ	4
2.1. İSTİKBAR.....	4
2.2. TEKEBBÜR.....	8
3. KİBİR İÇEREN KAVRAMLAR	9
3.1. BAĞY.....	9
3.2. TUĞYAN	10
3.3. FAHR	10
3.4. RİYA	11
3.5. İSTİHZA	12
3.6. MELE	13
3.7. UTÜVV	14
3.8. ULÛVV	15
3.9. ĞURÛR	15
3.10. UCB	16
3.11. İSTİNKÂF	17
3.12. İSTİĞNA	18
3.13. BATAR.....	19
3.14. CEBR	19
4. KİBİR KAVRAMININ ZİT ANLAMLI LARI	20

4.1. TEVAZU	20
4.2. İZZET	22
BİRİNCİ BÖLÜM.....	23
1. KUR'AN KISSALARINDA KİBİR ÖRNEKLERİ	23
1.1. ŞEYTAN	23
1.2. HABİL VE KABİL	37
1.3. FİRAVUN	40
1.4. KARUN.....	43
1.5. NEMRUT	45
1.6. EHL-İ KİTAP.....	48
1.7. MÜŞRİKLER.....	50
1.8. MÜNAFIKLAR	53
1.9. HZ. NUH'A KARŞI KİBİR.....	55
1.10. HZ. HUD'A KARŞI KİBİR	57
1.11. HZ. SALİH'E KARŞI KİBİR.....	58
1.12. HZ. ŞUAYB (A.S)'A KARŞI KİBİR.....	60
1.13. HZ. MUHAMMED'E KARŞI KİBİR.....	62
1.14. HZ YUSUF'UN KARDEŞLERİNİN KİBRİ	66
1.15. TUBBA' KAVMİNİN KİBRİ	68
1.16. YASİN SÛRESİNDE ELÇİLERE YAPILAN ÜSTÜNLÜK	69
1.17. KEHF SÛRESİNDEKİ İKİ ADAM	70
1.18. TALUT ORDUSU	72
İKİNCİ BÖLÜM	74
1. KİBRİ ENGELLEME YOLLARI	74
1.1. MARİFETULLAH	74
1.2. SABIR	78
1.3. ALLAH'IN NİMETLERİNİ HATIRLAMA	80
1.4. İBADET	80
1.5. ZİKİR	81
1.6. İHLÂS	84
1.7. TAKVA	85
1.8. İNSANIN KENDİSİNİ BİLMESİ	87

1.9. GEÇMİŞ MİLLETLERİ VE AKİBETLERİNİ BİLMEK	90
1.10. ÖLÜM.....	92
1.11. DÜNYANIN EĞLENCE, OYUN VE FANİ OLDUĞUNU BİLME	94
1.12. TEVAZU	96
1.13. AHİRET.....	98
1.13.1. CENNET.....	98
1.13.2. CEHENNEM	100
SONUÇ.....	103
BİBLİYOGRAFYA	105

KISALTMALAR

<i>age.</i>	Adı geçen eser
<i>a.s.</i>	Aleyhisselam
<i>b</i>	İbn (oğlu)
<i>bkz.</i>	Bakınız
<i>c.</i>	Cilt
<i>c.c</i>	Celle Celâlühü
<i>Çev.</i>	Çeviren
<i>d.</i>	Doğum, doğumu
<i>DİA</i>	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
<i>DİB</i>	Diyanet İşleri Başkanlığı
<i>h.</i>	Hicrî
<i>haz.</i>	Hazırlayan
<i>H.z.</i>	Hazreti
<i>İst.</i>	İstanbul
<i>Ktp.</i>	Kütüphane, kütüphanesi
<i>m.</i>	Milâdî
<i>nşr.</i>	Neşreden
<i>ö.</i>	Ölümü, ölüm tarihi
<i>r.a.</i>	Radıyallahu anh
<i>s.</i>	Sayfa
<i>s.a.v.</i>	Sallallâhü Aleyhi ve Sellem
<i>SBE</i>	Sosyal Bilimler Enstitüsü
<i>sy.</i>	Sayı
<i>Tahk.</i>	Tahkik
<i>TDVY</i>	Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
<i>trc.</i>	Tercüme, tercüme eden
<i>tsz.</i>	Tarihsiz
<i>vb.</i>	Ve benzeri
<i>vs.</i>	Vesaire
<i>y.</i>	Yıl
<i>yy.</i>	Yayıncı yok, yayın yeri yok

GİRİŞ

1. KİBRİN ANLAM ALANI

1.1. SÖZLÜKTE KİBİR

Arapçada kelimeler altı farklı babdan gelmektedir. Kelime, geldiği babın kalıbına göre farklı kullanım alanları ve muhtelif manalar kazanır. Bu farklı kullanımları aşağıda gelen kibir kelimesinde görmekteyiz.

Kibir kelimesinin sülâsi birinci babdan mastarı ‘Kebren’dir. Yaş, ömür açısından büyük olmak anlamına gelmektedir.¹

Dördüncü ve beşinci babdan ise mastarı ‘Kiberen’dir. Bu da küçüklüğün zıttı olup,² bedensel, makam ve mevki açıdan büyük olmak, iri cüsseli olmak demektir.³ Kibir kelimesinin manasındaki büyüklük hem maddî, hem de manevî yönlerden olabilir.⁴

Büyüklük, şeref, zorbalık ve serkeşlik manalarında kullanılmıştır. Bu manalar için “el-Kibir” ve “el-Kibriyâ” ifadelerinin kullanıldığını görmekteyiz. İnsanın kendisini başka varlıklardan -bu hemcinsi de olabilir, farklı cins de olabilir- büyük görmesi;⁵ büyükmek, ululuk, insanın kendinden başkasına nefsinin büyük görünme arzusuyla oluşan bir hali;⁶ onur, gurur,⁷ büyüklük, ululuk, azamet, kendini beğenme, büyüklük satma⁸ manaları verilmiştir.

¹ İsmail b. Hammad el-Cevheri, *es-Sıhah, Tâcu'l-luğa ve Sıhah'l-Arabiyye*, Daru'l-İlm, Beyrut, 1984, c. 2, s. 108; Ebu Ceyb. Sa'di, *El-Kamusu'l-Fıkhî Lüğaten ve Istilahen*, Daru'l-Fıkr, Dımeşk, 1988, s. 313

² Mecduddin Muhammed ibn Ya'kub, Firuzâbâdi, *el-Kamusu'l-Muhit*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1993, s. 602

³ Ebu Ceyb Sa'di, *El-Kamusu'l-Fıkhî Lüğaten ve Istilahen*, s. 313

⁴ Ömer b. Abdurrahman es-Sârîsî er-Rağîb el-İsfehani, *el-Müfredat*, (thk. Safvan Adnan Davudi), Daru'l-Kalem, Dımeşk, 1992, s. 696

⁵ el-İsfehani, *el-Müfredat*, s. 637

⁶ Seyyid Muhammed Murteza Huseyin Zebidi, *Tacu'l-Arus min Cevahiri'l-Kamus*, Daru'l-Fikir, Beyrut-Lübnan, 1994, VII, 431

⁷ TDK. , *Türkçe Sözlük*, Ankara, 1988, II, 870

⁸ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Beyan Yay., İst. 1986, s. 650

Ayrıca insanın kendini ulaşılmaz sanması ve bu süfli düşünceyle başkalarına yukarıdan bakması;⁹ kişilerin kendilerini, Allah'a ihtiyaç hissetmeden isyankâr olmaları¹⁰ manalarını da içermektedir.

Bu manalar dışında bir de; büyük kardeş¹¹, son kardeş,¹² dikenli bitki,¹³ efendi,¹⁴ hoca,¹⁵ hayret etmek,¹⁶ kavminin büyüğü,¹⁷ gündüzün sonu,¹⁸ gibi değişik kullanım alanları da vardır.

Kibir kelimesi, 'Kubur' veya 'Kibir' olarak okunur. Meşhur olanı ise 'Kibir' şeklinde okunmasıdır.¹⁹ Kibir; işlerin büyüğü, büyük günah, küfür, şirk gibi manaları ifade ederken kubur ise; soy nesep büyüklüğünü ifade eder.²⁰

1.2. İSTILAHTA KİBİR

Kibir, bir varlığın kendisini soy yönünden, makam ve mevki açısından, zenginlik zaviyesinden, güzellik yönünden veya elindeki her hangi bir nimetten dolayı başka varlıklardan –bu kendi ırkından da olabilir, başka türden de olabilir- üstün görmesi, onlara tepeden bakması ve onları aşağılamasıdır.

Kibir insanı Allah'a itaatten alıkoyan, bâtil inançlara ve taklide yol açan psikolojik bir hastalıktır. Bu hastalık kişide sıfat haline geldiği zaman, onun iradesini elinden alır, düşünme yeteneğini perdeler, Hakk'ı şiddetle inkâra, Hakk'ın varlığının delillerini örtmeye ve bâtil tasavvurlara bağlanmaya sevk eder. Tarihin hadiseleri karşısında sağlıklı bir kavrayış, varlığının sınırlarını bilen ve diri bir algıya sahip olan insan, hiçbir şekilde büyüklenmez. Kibirleşmenin kaynağı çapını unutmak ve

⁹ Mustafa, Çağrıci '*Kibir*', *DİA*, XXV, 562

¹⁰ Ramazan Altıntaş, *Kur'an'da Hidayet ve Dalalet*, Suffe Yayınları, Konya, 1997, s. 154

¹¹ Ebu'l-Hüseyin Zekeriya İbn Faris, *Mucemu Mekayisi'l-Luğa*, Daru'l-Cil, Beyrut, 1991, V, 154; Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, Daru's-Sadır, Beyrut, 1990, V, 128

¹² el-Cevheri, *es-Sihah, Tacu'l-luğa ve Sihahu'l-Arabiyye*, II, 801; İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, V, 127

¹³ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, V, 130

¹⁴ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, V, 130

¹⁵ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, V, 126

¹⁶ Yusuf, 12/31

¹⁷ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, 5, 128; el-Cevheri, *es-Sihah, Tacu'l-luğa ve Sihahu'l-Arabiyye*, II, 802

¹⁸ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, V, 130

¹⁹ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, V, 127; Hüseyin Ebu'l İzz el-Hemadani, *el-Ferid Fi İ'rabi'l-Kur'ani'l-Mecid*, (thk. Fehmi Hasan en-Nemr, Fuad Ali Muhammer), Daru's- Sekafe, III, 592

²⁰ Firuzâbâdi, *el-Kamusu'l-Muhit*, s. 602

yaratılışını anlamaktan kopmadır.²¹ Kibir ve sırf kendi görüşünü beğenmek, kişiyi fikrî kaymalara, bâtil inançlara saplanmaya ve onun uğruna mücadele sarf etmeye sevk eder.²²

“Kibir, herkesin ona hizmet etmesini beklemek ve kendini âlemin merkezi zannetmek, bütün kapıların onun için açıldığını, bütün insanların onun hesabına işlediğini hayal etmektir.”²³

Kibir, insanın sosyal çevresinde her zaman ön planda olmak istemesi, bütün dikkatleri kendi üstüne çekmesi şeklinde de tezahür edebilir. Ya da tam tersi toplumdaki uzaklaşmak şeklinde gözükabilir. Davetleri kabul etmemek veya geç gelmek, iltifatlar beklemek gibi davranışlar, bu tür boş kibirten ve yersiz gururdan ileri gelen kurnazlıklardır.²⁴

Peygamber efendimiz (s.a.v.) kibir hakkında şöyle buyurmuştur:

“Kalbinde zerre kadar kibir bulunan cennete giremez. Bir adam dedi ki: “Fakat kişi elbise ve ayakkabısının güzel olmasını ister.” Bunun üzerine Allah Resulü şöyle buyurdu: Allah güzeldir, güzelliği sever. Kibir: Hakkı inkâr edip insanlara tepeden bakmaktır.”²⁵

Kibir iki türlü kendisini gösterir. Ya İblis gibi nefisteki bir huydur. Ya da uzuvlarla veya başka vasıtalarla ortaya çıkan söz, davranış ve eylemlerdir. Aslında bu dışı vuran kibir de içteki kibrin bir belirtisidir.²⁶

Kibir, insanı ilahi rahmetten uzaklaştırıp onu yaratanı,²⁷ üstün ve onurlu kılanı,²⁸ ona doğruyu yanlıştan, hayrı şerden, iyiliği kötülükten ayırt eden akli ve iradeyi vereni²⁹ inkâr etmesine sebep olur.

²¹ Cevdet Said, *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, (trc. İlhan Kutluer), 3. Baskı, İnsan yayınları, İstanbul, 2011, s. 122

²² İbrahim Coşkun, *İslam Düşüncesinde İnkâr Problemi*, Tekin Kitap evi, İstanbul, 2000, s. 111

²³ Zekeriyâ Pak, *Kur'an'da Kulluk*, Kayihan Yayınları, İst. 1999, s. 242

²⁴ Alfred Adler, *İnsan Tabiatını Tanıma Sanatı*, (trc. Ayda yörükân), 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1995, s. 333

²⁵ Ebu Zekeriyâ Muhyiddin b. Şeref en-Nevevi, *Sahihu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevi, İman*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, s. 147-149

²⁶ Muhammed Ebu Hamid el-Gazzali, *İhyau Ulumu'd-Din*, Daru'l-Hayr, Beyrut, 1993, IV, 143

²⁷ Zariyat, 51/56

İblis'in rahmetten kovulmasına sebep olan kibir en tehlikeli günahlardandır. Kişinin kendisini beğenmesi, kendisini övmesi, haddini, gücünü bilmemesi ve bir damla bile değilken dahi kendini derya zannetmesi, aslında en büyük olan Allah karşısında bir şirktir. Büyük varken “Ben de büyüğüm” demek, büyüğe karşı edepsizlik ve kendisinin küçüklüğünü, gücünü ve çapını bilmemektir. Kibrin zerresi dahi insanda bulunsa insan helak olanlardan olur. Peygamberimiz (s.a.v) bu hakikati şöyle dile getirir.

“Kalbinde hardal tanesi kadar iman olan kimse cehenneme giremez; kalbinde hardal tanesi kadar tekebbür bulunan kimse de cennete giremez.”³⁰

Aydınlığın olduğu yerde karanlıktan bahsetmek ne kadar abes ise, sıcağın olduğu yerde soğuktan mevzu açmak ne kadar akıl kârı değilse, imanın olduğu yerde kibirden konuşmak o kadar akıl dışı bir hakikattir. Bir yerde ya iman vardır ya da kibir. İman varsa aydınlık ve kurtuluş, kibir varsa karanlık ve helak oluş vardır. Kibir, girdiği ortamın atmosferini değiştirir ve o bölgeyi karanlığa gark eder. Bütün organların komutanı makamında olan kalbe girdiğinde rotasını imanın aksine küfre doğru çevirir. Komutasını aldığı kalpten organlara komut vererek, organlardan kibrin ve küfrün akmasına sebep olur.

2. KİBİR KAVRAMININ TÜREVLERİ

2.1. İSTİKBAR

K-B-R fiili, İstif'al kalıbından türemiş olan istikbar kelimesi mastardır. İsm-i faili de kibir duygusuna sahip olma manasında müstekbirdir.³¹

Kur'an'da istikbar kavramı isim ve fiil haliyle kırk dokuz yerde geçmektedir.³² Büyüklenme, kendini büyük görme,³³ kibirlenme, gururlanma³⁴ anlamlarına gelir.

²⁸İsra, 17/70

²⁹Enfal, 8/29

³⁰Ebu'l-Hüseyn Müslim b. El-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahihu Müslim, İman*, Beyrut, 2007, s.147,148,149; Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi Ebu Davud es-Sicistani, *Sünen-i Ebu Davud, Libas*, Daru İbn Hazm, Beyrut, s. 26; Ebu Abdullah Muhammed b. Ali b. Hasan el- Hakim et-Tirmizi, *Sünenü't-Tirmizi, Birr*, Beyrut, 2013, s. 610; Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, *es-Sünen, Mukaddime, Zühd*, Müessesetü'l-Risale, Beyrut, 2013, s. 9, 16

³¹Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Doğu Ltd. Şti. Matbaası, Ankara, 1970, s. 893

İstikbar, kibir ile yakın manada olup kendini üstün görmek ve bu sebepten dolayı acizliğini bildiği halde bu gerçeği kabul etmemektir,³⁵ kibir duygusunun eyleme dönüşmesi anlamlarını taşır. İstikbar, kendini büyük addetmek, hoyrat, küstah, mağrur olmak manalarında kullanılır.³⁶

İstikbarın olumlu ve olumsuz yönü vardır.

Olumlu olan taraf insanın büyük ve değerli bir kişi olmayı istemesi ve bunun için gerektiği şekilde davranması, gerekli niteliklerle donanmasıdır.³⁷ Ama yine de çok tehlikeli bir yoldur. Dikkat gerektiren bir yol olduğu için kişinin çok hassas olması gerekir. Eğer büyük ve değerli olmayı nefsi için isterse yine kaybedip helak olanlardan olur. Nefsi hesabına değil de ihlâslı bir şekilde Allah katında değerli olmayı isterse işte o zaman kazananlardan olur. Bir başka açıdan bakmak gerekirse büyük olmak, değerli olmak insanlar zaviyesinden olursa yine tehlikeli olur. İnsanların kendisini beğenmesi ve övmesi için değerli olmayı istemek dünya hayatında kendisine fayda getirebilir ama ahirette kaybedenlerden olur. Bu hakikati aşağıda ki hadis en güzel şekilde ifade etmektedir:

“Kıyamet günü hesaba ilk çağrılacaklardan biri Allah yolunda öldürülen kişidir. Allah yolunda öldürülen getirilir. Allah ona nimetlerini bildirir, o da hatırlar ve itiraf eder.

Allah: “Bu nimetler içinde ne yaptın?” diye buyurur.

O da: Senin yolunda şehit edilene kadar savaştım, senin için canımı, kanımı ve bedenimi düşmanın silahının önüne attım ki dinin zarar görmesin ki İslam bayrağı göklerde şehbal açsın, der.

³²Çağrı, ‘Kibir’ DİA. XXV, 562; Muhammed Fuad Abdülkâfi, *el-Mu’cemu’l-Müfehres li Elfazil Kur’ani’l Kerim*, el-Mektebetü’l-İslamiyye, İstanbul, 1982, s. 589

³³Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*, s. 549

³⁴Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 544

³⁵İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, V, 126

³⁶Izutsu Toshihiko, *Kur’an’da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, (trc. : Selahattin Ayaz), Pınar yay. İst. 1991, s. 106

³⁷Zebidi, *Tacu’l -Arus*, VII 432

Allah: Yalan söyledin! Sen ‘Falanca ne kadar da cesur adam, İslam davası için canından vazgeçti, İslam’ı kâfirlere çiğnetmemek için bedenini çiğnetti’ denilmesini istedin ve bu da söylendi.

Sonra onun için emir verir, huzurunda hesaba çekilir ve cehenneme atılır.

İlim öğrenmiş, ilmi hayatında yaşamış, bu ilmi insanlara öğretmiş ve Kur’an’ı iyice öğrenip okumuş olan getirilir. Allah ona nimetlerini bildirir o da hatırlar ve itiraf eder.

Allah: Bu nimetler içinde benim rızamı kazanmak için ne yaptın? Diye buyurur. O da: İlim öğrendim, öğrendiğim her şeyi hayatımda yaşadım, bu ilimden istifade etsinler diye insanlara öğrettim ve senin rızan için Kur’an’ı başıma taç ederek okudum.

Allah: Yalan söyledin, sen ilmi âlimdir, kendisini aydınlattığı gibi insanları da aydınlatmaya çalışıyor, denilsin diye öğrendin ve öğrettin, Kur’an’ı çok güzel okuyor desinler diye okudun ve bunlar da denildi.

Sonra onun için emir verir, huzurunda hesaba çekilir ve cehenneme atılır.

Allah’ın kendisine genişlik ve her sınıftan mal verdiği kimse getirilir. Allah ona nimetlerini bildirir o da hatırlar ve itiraf eder.

Allah: Bu nimetler içinde bana ulaşmak ve rızama nail olmak için ne yaptın? Diye buyurur.

O da: Ya rabbi ben senin rızan için çalıştım ve kazandım, seni razı etmek için kimsesizlere, fakirlere, yetimlere ve her düşene el uzattım yaniverilmesini sevdiğin her yola senin rızan için verdim.

Allah: Yalan söyledin sen falanca ne kadar da cömerttir, falanca ne kadar da kimsesizleri düşünüyor, desinler diye bunu yaptın ve bu da denildi.

Sonra onun için emir verir, huzurunda hesaba çekilir ve cehenneme atılır.”³⁸

Evet, bu üç zümre büyük olmak ve insanların nazarında değerli olmak için canını vermişler, ilim öğrenmişler ve malını dağıtmışlardır. Gerçekten de hedeflerine gitmekte başarılı olmuşlardır. Allah’a giden yola girmişlerdir ve o yolun gerektirdiklerini yapmışlardır, ama nefisleri içinde gizledikleri süfli duygular, tertemiz sütü bulandıran necis alkol gibi o yolu ve hedefi bulandırmıştır. Şayet bunlar Allah rızası için yapılsaydı mükâfatı çok olurdu.

Değer kazanmak takva ile olur. Allah bu gerçeği ayette belirtmektedir.

“*Muhakkak ki Allah katında en değerliniz Allah’tan en çok takva sahibi olanınızdır.*”³⁹

İstikbarın kötü olanı ise kişinin sahip olmadığı meziyetlerle övünerek kendini olduğundan farklı göstermesidir.⁴⁰ Allah kemal sıfatlarla muttasıf, noksan sıfatlardan ise münezzehtir. İnsan ise noksan sıfatlarla muttasıf, kemal sıfatlardan münezzehtir. İnsan kendi noksanlıklarını ve eksiklerini her ne zaman unuttuysa kibre girmiştir.

Dini anlamda istikbar, kişinin kendisini büyük ve güçlü görmesi, ilahi mesaja ve dini telkine karşı istiğna göstermesidir. Mal, mülk ve makam gibi dünyaya ait fani şeylere güvenerek haksız yere fertlerin kendilerini dinden müstağni, bağımsız ve diğer insanlardan üstün görmesidir. Şüphe, tereddüt, ikiyüzlülük nasıl münafıkların tutulduğu inkâr hastalığı ise, istikbar da servetle şıarmışların tutulduğu inkâr hastalığıdır.⁴¹

³⁸ Müslim, Fezailü’l-cihad, 152; Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesai, *es-Sünen*, Cihad, Mektebetu Dari’s-salam, Riyad, 2009, s. 22; Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Müessesetü’r-Risale, Beyrut, 2015, s. 322

³⁹Hucurat, 49/13

⁴⁰Zebidi, *Tacu’l-Arus*, IV, 432

⁴¹ Yunus Ekin, *Kur’an’a Göre İnançsızlık*, İzmir, 2001, s. 76-78

2.2. TEKEBBÜR

Tekebbür kelimesi ‘Tekebbere’ fiilinin mastarıdır.⁴² Hakkı kabule yanaşmamak, Allah’a isteyerek boyun eğmemek, ibadet etmemek,⁴³ kibir göstermek, büyüklük taslamak anlamlarına gelir.⁴⁴

İsm-i faili olan Mütekebbir ise kibirli,⁴⁵ büyüklük taslayarak halka zulmeden isyankâr,⁴⁶ büyükleme, çalım, kurum⁴⁷ anlamlarına gelmektedir. Ayrıca tekebbürü, kibir duygusunun eyleme dönüşmesi şeklinde yorumlayanlar da vardır.⁴⁸

“İstikbar” kelimesi ile “Tekebbür” kelimesi kibir, büyüklük gösterme gibi manalara işaret ediyor. Ama kime karşı yapıldığı noktasında birbirinden ayrılmaktadır. Yani fiil ile fail aynı iken muhatap farklı oluyor.

İstikbar kelimesi Allah’a ve ayetlerine karşı veya geçmiş milletlerin peygamberine karşı gelmesi gibi büyüklemeyi kast ederken,⁴⁹ tekebbür kelimesi de mahlûk ile mahlûk arası bir büyüklemeyi gösterir.⁵⁰

Rağıb el-İsfehani tekebbürün iki açıdan olduğunu söyler:

Birincisi: Yüce Allah’ın, mütekebbir sıfatıyla nitelenmesidir. Bu olumlu olan yöndür.⁵¹ Yüce Allah’ın mütekebbir ismi büyüklük ve yüceliğin en doruk noktasıdır.⁵² Yaratıklarda olan eksiklik ve zaafılardan uzaktır.⁵³ Rububiyeti ile hiçbir şeyin kendisine

⁴²Ebu’l-Bekâ, Eyyub Musa el-Hüseynî el-Kefevi, *el’Külliyât*, Müessesetu’r Risale, Beyrut, 1993, s. 28;

Sadık Kılıç, *Kur’an’da Günah Kavramı*, Hibaş Yayinevi, Konya, 1984, s. 163

⁴³el-İsfehani, *el-Müfredat*, s. 697; İbn Manzur, *Lisânu’l-Arab*, V, 126; Ebu Ceyb, *El-Kamusu’l-Fıkhi Lüğaten ve Istilahen*, s. 313

⁴⁴Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*, s. 1278; Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 1073

⁴⁵Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*, s. 923

⁴⁶İbn Manzur, *Lisânu’l-Arab*, V, 125

⁴⁷TDK., *Türkçe Sözlük*, Ankara, 1988, II, 1440

⁴⁸Çağrı, *DİA*, XXV, 562

⁴⁹Araf, 7/36,40; Casiye, 45/8; Müminun, 23/66,67

⁵⁰Ebu Abdullah, Muhammed ibn Ahmed b. Ebibekir b. Ferh el-Kurtubî, *El-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’an*, Daru’l-Kutubu’l-Mısıryye, Beyrut, 1954, IV, 283; Ebu’-Sena Şihabuddin Mahmud b. Abdillâh b. Mahmud el-Hüseynî el-Alûsî *Ruhu’l-Mean fi Tefsiri’l-Kur’ani’l-Azim ve’s-Sebi’l-Mesani*, Müessesetu’r-Risale, Beyrut, I, 230

⁵¹el-İsfehani, *el-Müfredat*, s. 698; el-Alûsî *Ruhu’l-Mean*, XIV, 130

⁵²Ebu’l-Bekâ Hafîzüddin Abdillâh ibn Ahmed b. Mahmud en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzil ve Hakâiku’t-te’vil*, Daru İbn Kesir, Dımeşk, 2011, IV, 245

⁵³Ebu Ceyb, *El-Kamusu’l-Fıkhi Lüğaten ve Istilahen* s. 315

denk olmamasıdır.⁵⁴ Bütün yönleriyle yani ilmiyle, kuvvetiyle, yaratmasıyla, düzen koymasıyla, eksiksiz yaratmasıyla Allah yücedir ve büyüktür.

İkincisi: Hak etmediği halde zorlayarak, elindeki bazı imkân ve güçleri kullanarak kendisini büyük ve erişilmez olarak göstermektir. Bu nitelik ise yaratılanlarda bulunur.⁵⁵

Kibir, istikbar ve tekebbür gibi büyüklenme, kendini övme insanoğluna her ne şekilde olursa olsun zarardır. Bu süfli duygular insanın kalbindeki nuru söndürüp küfre girmesine ve kıyamette de helak olmasına kadar götürür.

3. KİBİR İÇEREN KAVRAMLAR

3.1. BAĞY

B-Ğ-Y kökünden türemiştir. Bağy, bir şeyin ne olduğunu anlamak için iyice bakmak, araştırmada aşırı gidip haddi aşmak, bir şeyi aşırı derecede istemek, arzu etmek,⁵⁶ haksızlıkla üste çıkmak,⁵⁷ şirk uğruna çaba harcıyıp, yeryüzünde fesat çıkarmak⁵⁸ anlamlarına gelir.

Bağy kelimesi hayır, şer her türlü istek için kullanılır.⁵⁹ Adaleti aşıp, onun da ötesi olan ihsan derecesine ulaşmak hayır iken, haktan tecavüz edip, bâtıla girmek de şerdir.⁶⁰ Eğer kontrol altına alınamazsa bu istek insanı sınırı aşip taşkınlığa, başkasına saldırıya kadar sürükler.⁶¹

İnsan, hilkat açısından eksik ve sınırlı yaratılmıştır. İnsan bu sınırların farkında olmayarak kendisini büyük addetmesi veya kendini övmesi ve yahut kendisinde olmayan sıfatları kendisinde varmış gibi görmesi ancak onu haddi aşan bir müstekbir yapar. Bu ise yerilmiş, hoş görülmemiştir.

⁵⁴Ebu Abdillah Fahrüddin Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzi, *Tefsir-i Kebir Mefatihü'l-Gayb*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2013, XXIX, 294

⁵⁵el-İsfehani, *el-Müfredat*, s. 698

⁵⁶el-İsfehani, *el-Müfredat*, s. 136

⁵⁷M. Hamdi Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, Yenda Yayınları, İstanbul, 1992, V, 4463

⁵⁸Cemâluddin Muhammed b. Muhammed Said Cemaleddin el-Kâsimî, *Mehâsinu't-Te'vil*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1978, 9, 22

⁵⁹el-İsfehani, *el-Müfredat*, s. 136

⁶⁰el-İsfehani, *el-Müfredat*, s. 136

⁶¹Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1991, II, 24

3.2. TUĞYAN

T-Ğ-Y kökünden türeyen tuğyan, küfür ve isyanda haddi aşmak, taşkınlık yapmak,⁶² büyülenmek,⁶³ isyan edip kibirlenmek⁶⁴ anlamlarına gelir.

Tuğyan, küfürde ifrat noktasına varmak, hakkı kabul etmeyip, ona karşı büyülenmek, Allah'ın elçilerine ve inananlara karşı düşmanlıktır.⁶⁵

Tuğyanın temel sebebi kendisini her açıdan yeterli görmek, başkasına hiçbir şekilde ihtiyaç duymamak ve kendisinden daha büyük bir makam tanımamaktır. Bu tip insanlara veya varlıklara tağut denir.⁶⁶

Kur'an'da tuğyan, daha çok egemen güçlerin insanlara zulmetmesi ve yönetimlerini tek otorite olarak gördükleri için kendilerini insanlara ilah olarak kabul ettirmeye çalışanlar için kullanılmıştır. Bunun tipik örneği de Firavun'dur. Nitekim ayet bunu şöyle söylemektedir.

“*Firavun'a git. Çünkü o çok tuğyana yöneldi (azdı)*”⁶⁷

3.3. FAHR

F-H-R kökünden gelen kelime Kur'an'da altı yerde kullanılmaktadır. Kitabımız Kur'an'da övünmek, haksız yere övünen kişi, karşılıklı övünmek,⁶⁸ pişirilmiş, kuru⁶⁹ manasında kullanılmıştır.

Sözlükte: Fahirlenmek, iftihar etmek, kendini iyi görmek, kusurdan gaflet etmek manalarına gelir.

“*Kendilerine rızık olarak verdiğimizden de infak ederler,*”⁷⁰ ayeti ile

⁶²el-Kâsimî, *Mehâsinu't-Te'vil*, II, 51

⁶³el-Kâsimî, *Mehâsinu't-Te'vil*, II, 51

⁶⁴ İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s.202

⁶⁵Nasiruddin Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2011, IV, 69

⁶⁶el-İsfahanî, *el-Müfredat*, s. 520

⁶⁷ Taha, 20/24

⁶⁸ Nisa, 4/36; Hud, 11/10; Lokman, 31/18; Hadid, 57/20

⁶⁹ Rahman, 55/14

⁷⁰ Bakara, 2/3

“De ki: Ey mülkün sahibi Allah'ım, dilediğine mülkü verirsin ve dilediğinden mülkü çekip alırsın, dilediğini aziz kılar, dilediğini alçaltırsın; hayır Senin elindedir. Gerçekten Sen, her şeye güç yetirensin.”⁷¹ Ayeti gösteriyor ki insanoğlunda mevcut olan bütün şeylerin asıl sahibi Allah'tır. Bu emanetlerin sadece menfaati bizdedir. Bu menfaat ile de övünmenin, başkasına karşı gururlanmanın hiçbir faydası olmaz. Bizler, bize verilmiş olan nimetleri övünme vasıtası değil, Allah'a yaklaşma vesilesi kılmalıyız.

3.4. RİYA

R-E-Y kökünden gelen sözcük Kur'an-ı Kerimde birçok yerde kullanılır ve şu manalara gelmektedir: Görmek, bilmek, anlamak,⁷² gösteriş yapmak,⁷³ karşılaşmak⁷⁴ ve rüya⁷⁵ gibi manalara gelmektedir.

Riya, görmek, müşahade etmek, izlemek manasına gelen rü'yet kökünden gelir. "Hakikatte olmadığı halde iyi görünmek" anlamında kullanılır. Dilimizdeki karşılığı gösteriştir. Riya, sözlü ve fiilî bütün davranışlarda gösterişe girme; bir davranışı Allah'ın rızasına ulaşmak için değil, insanların görmesi ve beğenmesi için yapmaktır.⁷⁶ Böyle bir niyetle davranışta bulunan kimseye, riyakâr denir.

İstilah manası: Kulun Allah'a bedeni ile ibadet ederken kalbi ile de insanlara kendisini beğendirmek istemesidir. Allah'a boyun eğmiş gözükiyorken, aslında gayesi insanların gözlerini boyamak, çevresinin beğenisini toplamaya çalışmaktır.⁷⁷ İbadetlerde ve diğer amellerde samimiyetten uzaklığı ifade eder.

Amelleri ihlâslı bir şekilde yapmayı emreden İslam, riyayı bir çeşit şirk olarak kabul etmiştir. Çünkü ameller Allah için yapılması gerekirken dünyevî bir menfaat için veya insanların sevgisini kazanmak için yapılıncı, o menfaati, Allah'ın yerine koymuş

⁷¹ Al-i İmran, 3/26

⁷² Sebe, 34/6; En'am, 6/76,77,78; Hud, 11/80; Yusuf, 12/24, 28; Nahl, 16/85,86; Kehf, 18/53; Taha, 20/10; Enbiya, 21/36; Neml, 27/10,40; Kasas, 28/31; Ahzab, 33/22; Fatır, 35/8; Saffat, 37/55; Necm, 53/11, 13, 18; Tekvir, 81/23

⁷³ Mâ'un, 107/6

⁷⁴ Şu'ara, 26/61

⁷⁵ İsra, 17/60

⁷⁶ Muhammed A'la b. Ali b. Muhammed Hamid et-Tahânevi el-Fârûkî, *Keşşâfü'l-İstilahatü'l-Fünûnve'l-Ulûm*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnan, 1971, I, 607; Hüseyin K. Ece, *İslâmın Temel Kavramları*, Beyan Yay., İstanbul 2000, s. 541

⁷⁷ Şahin Filiz, *Nefs Muhasebesinin Temelleri*, İnsan Yayınları, İst. 2011, s.294, 295.

olmaktır. Nitekim bu konuda Rasulullah (s.a.v.) şirkin bu türüne “**Gizli şirk**”⁷⁸ demiştir. Konunun hassasiyetinden dolayı peygamber rıyanın en azını da şirk olarak kabul etmiştir.⁷⁹ Amellerin kabul veya ret olması niyetlere göredir. Bu hakikati peygamberin bu sözünden anlıyoruz: “Kıyamet günü gizli şirke bulaşan adama: Ey gösterişi seven adam, amelini heba oldu. Amelini kimin için yaptysan, git ondan ücretini al.” denir.⁸⁰

Konuyla ilgili olarak efendimiz (s.a.v) ümmeti hakkındaki korkusunu şu şekilde ifade etmiştir: “Ümmetimin şirke düşmesinden korkuyorum. Gerçi onlar puta tapacak değiller; güneşe, aya, taşa da tapacak değiller. Fakat amellerinde riyakârlık yaparlar, Allah için işlemezler.”⁸¹

Nefsin ve şeytanın en büyük silahı, riya’dır. Ve gerçekten de en kaygan zemin insanların beğenisini ve övmesini bekleme hastalığıdır.

İnsanın, kalbinde olan beklentilere dikkat etmesi gerekir. Çünkü kalpteki sevgi ve beklenti insanın amelinin rengini ve kıymetini belirler. Şayet amellerimizde Allah rızasını gaye edinmişsek amelimiz hüsnü kabul görür, insanların övmesi için yaptysak ret olunur.

3.5. İSTİHZA

H-Z-E kökünden türemiştir. Bir kimseyi alaya alarak maskaralık etmek, şeref ve haysiyetini kırmak istemek,⁸² alaya almak, eğlenmek,⁸³ gizli veya ince alay⁸⁴ manalarına gelir. İstihzanın temelindeki taşlardan bir tanesi de, kendini muhatabından üstün görmedir.

İstihzada muhatabını küçük görmek, yetersiz, liyakatsiz addetmek ve aşağılamak vardır. Bu şekilde alay eden kimse aslında kalbinde muhatabının aksine kendisini büyük görmesi, yeterli düşünmesi, liyakatli addetmesi vardır. İşte o zaman kibirlenmiş olduğu ortaya çıkıyor.

⁷⁸ Ahmed, *Müsned*, IV, 403

⁷⁹Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizi, *el-Câmi’u’s-Sahih, Nuzur*, Daru’s-Selam, 1999, Riyad, 9; İbn Mace, *Sünen-i İbn Mace*, Fiten, 16

⁸⁰ İbn Hanbel, *Müsned*, V, 428.

⁸¹ İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 24, 126

⁸²Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s. 548

⁸³ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 544

⁸⁴ TDK, *Türkçe Sözlük*, I, 723

Allah şöyle buyurur:

“Ey iman edenler, bir kavim diğer bir kavim ile alay etmesin. Olur ki (alay edilenler Allah katında) kendilerinden daha hayırlıdır. Kadınlar da kadınları (eğlenceye almasın). Olur ki onlar kendilerinden daha hayırlıdır.”⁸⁵

Allah, alay etmeyi ve alay ederken kendini başkasından üstün görmeyi haram kılmıştır. Bütün insanlar mahlûk olma noktasında eşittir. Bir insanın boyunun kısa veya uzun olmasında, kekemeliğinin bulunup bulunmamasında, gözlerinin görüp görmemesinde hayır ya da şer yoktur. Allah hesap gününde bunların eksik ya da fazla olmasına bakmaz. “Allah insanın ne boyuna ne de güzelliğine bakar, yalnızca kalbine veya ameline bakar.”⁸⁶ Hayır, insanın kalbinde veya amelindedir. Hayrın kimde olduğunu bilmediğimize göre kendimizi başkasından üstün görmemiz hatalı bir tutumdur.

3.6. MELE

M-L-E kökünden gelen bu kelime Kur’an’da 40 yerde geçmektedir. Kur’an’da şu manalarda kullanılmıştır: Doldurmak,⁸⁷ yönetici⁸⁸ ve topluluk⁸⁹ gibi manalarda kullanılmıştır.

Mele kelimesi, halkın ileri gelen yüksek takımı, kodamanlar güruhu ki bunlar görünüş ve manzara bakımından halkın gözünü dolduranlar,⁹⁰ bir maksat üzere bir araya gelmiş grup⁹¹ ve karakter⁹² manasındadır.

Mele kelimesinin müspet ve menfî manası vardır. Müspet açıdan, bir kavmin önde gelen, bilinen ve saygı gösterilen tabakası manasındadır. Menfî manası ise belli bir grubun ellerindeki imkân ve gücü her türlü zorbalıkla korumasıdır.

⁸⁵Hucurat, 49/11

⁸⁶Müslim, *Sahihu Müslim*, Birr, 33; İbn Mace, *es-Sünen*, Zühd, 9; İbn Hanbel, *el-Müsned*, II, 285

⁸⁷A’raf, 7/18

⁸⁸Bakara, 2/246

⁸⁹Saffat, 37/8

⁹⁰el-İsfehâni, *el-Müfredât*, s. 776; Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, IV, 2226-2227

⁹¹Firuzâbâdî, *el-Kamusu’l-Muhit*, 66; el-İsfehâni, *el-Müfredât*, s. 776; Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, IV, 2227

⁹²Firuzâbâdî, *el-Kamusu’l-Muhit*, 66; Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, IV, 2227

Mele kelimesinin geçtiği ayetlerden anlaşıldığına göre peygamberlerin tebliğ sürecinde varlıklı kişiler, güçlerini kaybetme korkusuyla hareket ederek otoritelerinin peygamber tarafından yıkılmasına karşı çıkmışlardır.

Kur'an'daki mele kavramından kast edilen manalardan biri, layık olmadıkları halde liderlik makamında bulunan, bu makamı elden çıkarmamak için her türlü yola başvuran, zulmeden, akıl ve vicdanın sesine kulak asmayan, halktan gelen herhangi bir fikre itibar etmeyen, kibir ve gururun esiri olmuş sözde ileri gelen gruptur.⁹³ Bunlar başkalarının kendilerinden üstün olmasından asla hoşlanmazlar ve bu durumu hazmedemezler.⁹⁴

3.7. UTÜVV

A-T-V kökünden türemiş olan 'Utüvv' Kur'an'da on yerde kullanılmaktadır. Kur'an da şu manalarda kullanılmıştır: Yoldan çıkmak, emri tanımamak,⁹⁵ ileri, en uç ve en yüksek.⁹⁶

Utüvv, düzeliş iyileşmesi imkânsız olan durum, yaşlanmak, kocamak,⁹⁷ itaatten yüz çevirip, isyan ve serkeşlikte bulunmak⁹⁸ anlamına gelmektedir.

Utüvv, büyülenerek haddi aşmak, hoyratça hareket etmek manasında kibir ile aynı manayı vermektedir.⁹⁹

Utüvvün kendini beğenmişliğin somut dış tezahürlerine işaret eğilimini gösterdiğini, istekbarın ise daha çok kibirliliğin iç haline atıfmış gibi görüldüğünü söyleyebiliriz.¹⁰⁰

⁹³ İbrahim Çelik, "Mele" Kavramı, U.Ü.İ.F.D. , sayı:1, c:1, y:1, Bursa, 1986, s.78

⁹⁴ el-Kâsımî, *Mehâsinu't- Te'vil*, VII, 228

⁹⁵ A'raf, 7/77, 166; Furkan, 25/21; Zariyat, 51/44

⁹⁶ Meryem, 19/8, 69; Hakka, 69/6

⁹⁷ el-İsfehâni, *el-Müfredât*, s. 546

⁹⁸ el-İsfehâni, *el-Müfredât*, s. 546; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 5077; Kılıç, *Kur'an'da Günah Kavramı*, s. 164

⁹⁹ Ebu Mansur Muhammed el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, Daru'l-Mısriyye, Kahire, t.y, III, 143; İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 201

¹⁰⁰ İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 201

3.8. ULÛVV

U-L-V kökünden gelmektedir. Kur'an'da 70 yerde kullanılmaktadır. Kur'an'da kullanılan kelime şu manalarda kullanılmıştır: Galip gelmek,¹⁰¹ baskı yapmak,¹⁰² böbürlenmek,¹⁰³ başkaldırmak,¹⁰⁴ yüce olmak¹⁰⁵ ve gelmek¹⁰⁶ manalarına gelmektedir.

Ulûvv, "Ala" kelimesinden türemiştir. Yükselme, üstün ve galip gelmek, en yüksekten haber getirmek, şeref ve haysiyet,¹⁰⁷ yücelik, yükseklik,¹⁰⁸ en yüksekten haber getirmek¹⁰⁹ anlamlarına gelmektedir.

Ulûvv; azamet, zorbalık, yeryüzünde kibirlenmek, fesat ve taşkınlık yapmak,¹¹⁰ büyüklük taslayarak Allah'a ibadetten kaçınmak anlamlarına gelir.¹¹¹ İnsanda her zaman mevcut bulunan ve doğuştan gelen, en ufak bir tahrik ile anında patlamaya hazır bir hoyratlığı ifade eder.¹¹²

Ulûvv ile kibir arasında ince bir çizgi vardır. Ulûvv anlık bir patlamayı ifade ederken, kibir, kâfirin kalıcı bir vasfı olarak görülmektedir.¹¹³

3.9. ĞURÛR

Ğ-R-R kökünden türemiştir. Sözlükte aldatıcı dünya metayı, insanı aldatan boş şeylerle avutan bâtıl şeyler,¹¹⁴ aldatma, kandırma, kapılma, gaflet bilgisizlik,¹¹⁵ kendini

¹⁰¹Mü'minun, 23/91

¹⁰²Kasas, 28/4

¹⁰³İsra, 17/4

¹⁰⁴Neml, 27/31

¹⁰⁵İsra, 17/43

¹⁰⁶Âl-i İmran, 3/61

¹⁰⁷İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, XV, 88-89

¹⁰⁸Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 1118

¹⁰⁹İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, XV, 83

¹¹⁰İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, XV, 85; Ebu'l-Fidai İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, Daru'r-Risaletü'l-Alemiyye, Beyrut, 2010, III, 127-370- 413; Seyyid Kutup, *Fi Zilali'l-Kur'an*, Daru's-Şuruf, Beyrut, 1992, XI, 119

¹¹¹el-Kurtubî, *El-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, XIII, 248; el-Alûsî, *Ruhu'l-Mean*, XVIII, 36; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 3757

¹¹²İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 196

¹¹³el-Kurtubî, *El-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, XIII, 135; İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 196-197

¹¹⁴İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, V, 13

¹¹⁵Çağrıci; *'Gurur'*, *DİA*, XIV, 212

beğenme, üstün tutma, aldanma, boş şeylere güvenmekten doğan aldanış,¹¹⁶ büyülenme, kibir, övünme, çalım¹¹⁷ ve şeytan¹¹⁸ anlamlarına gelir.

İnsan yaratılışına baksa gururun ne kadar yersiz olduğunu görür. Bu dünyada sahip olduğu şeyler sonradan kazandığı şeylerdir. O zaman verilmiş olan şeylerle gururlanmanın hiçbir faydası yoktur.

3.10. UCB

U-C-B kökünden türeyen ucb kelimesi Kur'an'da 27 yerde geçmektedir. Kibirleşmek, övünmek, iyi olsun kötü olsun kendisinde bulunan ile övünüp, kendini beğenmek ve üstün görmek¹¹⁹ anlamlarına gelir.

Kişinin kendisini beğenmesi, daha çok aşağılık kompleksinden, başkasını küçümseme, hor ve hakir görme, kendisini temize çıkarma ve yüksek mevkilere çıkma arzusu vb. şeylerden kaynaklanır.¹²⁰ Ucb insanı kibire, kibir ise kişiyi pek çok günaha götüren bir faktördür.¹²¹ Çünkü kendini beğenmişlik duygusu, bütün hasenata ve iyiliklere set çeker ve onları örter. Bütün kötülük ve çirkinlikleri ise açığa çıkarır.¹²²

Ucbun, kişinin işlediği günahları unutmamasına ve önemsememesine sebep olacağı, bu yüzden kişinin yaptıklarını hatırlamayacağı, hatırladığını ise küçümseyeceği, onların telafisi için ise hiçbir çalışma yapmayacağı, hatta bu yaptıklarından dolayı bağışlanacağını zannedeceği ve yaptığı ibadet ve iyilikleri ise gözünde büyüteceği, onlarla övüneceği söylenmiştir.¹²³

Ucb ile kibir arasında şöyle bir fark vardır: Kibirde, kibreden ve kendisine kibredilen olmak üzere iki varlığın bulunması gerekir. Ucb da ise kibir davranışına benzer ancak, ucbda kibredilenin bulunması gerekmez. İşte bu yönüyle ucb kibirten ayrılır. Çünkü ucb olayı için kendisini beğenenden başkasının bulunmasına gerek

¹¹⁶ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 414

¹¹⁷TDK., *Türkçe Sözlük*, I, 578

¹¹⁸Firuzâbâdi, *el-Kamusu'l-Muhit*, s. 577

¹¹⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, 581

¹²⁰Said Havvâ, *el-Müstahles fi Tezkiyeti'l-Enfus*, Dâru's-Selâm 1988, s. 186

¹²¹Havvâ, *el-Müstahles fi Tezkiyeti'l-Enfus*, s.186

¹²²Ebu'l Hasan, Ali b. Muhammed b. Habib el-Basrî el-Maverdi, *Edebu'd-Din ve'd Dünya*, Dâru'l-İhyâi't- Türesi'l-Arabi, Beyrut, 1979, s. 210

¹²³Gazzali, *İhyau Ulumu'd-Din*, III, 791

yoktur. Kendisinden başka hiçbir insanın bulunmadığı düşünülse bile, yine kendini beğenen beğenir. Kibreden kişinin ise kibretmesi için mutlaka başka birinin bulunması zorunludur. Kişi kendisini övmekle kibirlenmiş olmaz.¹²⁴

Kişinin başkasına karşı övünmeden kendisini beğenmesi, ilmine güvenmesi, kendi görüşünü doğru ve hakikat kabul etmesi daha fazla hata yapmasına ve hata yaptığından dolayı pişman olmasına sebep olur.

3.11. İSTİNKÂF

N-K-F kökünden türemiştir. Bir şeyden çekinmek, tiksirmek, kabul etmemek, yanaktaki yaşı parmağıyla silmek ve bir yerden bir yere çıkmak;¹²⁵ kabul etmeme, reddetme, imtina;¹²⁶ sakınma¹²⁷ anlamlarına gelir.

İstinkâf, gururlanmak, tenezzül etmemek,¹²⁸ bir şeyi kabul etmekten geri durmak şeklinde tanımlanmıştır.¹²⁹ Bu kelimenin anlamında kibirli insanların en önemli özelliklerinden hakkı kabul etmeyip, yüz çevirmek ve boyun eğmemek vardır.¹³⁰

İstinkâf kelimesi ayetlerden birinde şöyle geçmektedir:

“Allah’a kulluk etmekten çekinenlere ve büyüklük taslayanlara gelince; (Allah) onları elem dolu bir azaba uğratacaktır ve onlar kendilerine Allah’tan başka bir dost ve yardımcı da bulamayacaklardır.”¹³¹

İnsanın dünyaya gönderilmesinin nedeni Allah’a kulluktur. Eğer yaratılış gayesine göre kulluk görevlerini yerine getirirse Cennet’e, şayet kulluktan çekinirse, büyüklük taslarsa Cehennem’e girer.

¹²⁴Gazzâli, *İhyau Ulumu’d-Din*, IV, 144

¹²⁵ İbn Manzur, *Lisânu’l-Arab*, IX, 340

¹²⁶ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 545

¹²⁷ TDK, *Türkçe Sözlük*, I, 724

¹²⁸ el-Alûsî, *Ruhu’l-Mean*, VI, 37; el-Kurtubî, *El-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’an*, VI, 26; M. İzzet Derveze, *et-Tefsiru’l-Hadis, Nüzul Sırasına Göre Kur’an Tefsiri* (trc. Kurul), Ekin Yayınları, 1998, VI, 248

¹²⁹ İbn Manzur, *Lisânu’l-Arab*, IX, 340

¹³⁰ el-Kurtubî, *El-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’an*, XVIII, 300

¹³¹ Nisa, 4/173

3.12. İSTİĞNA

Ğ-N-Y fiil kökünden türemiştir. Kur'an'da 73 yerde ve bu manalarda geçmektedir: Mevcut olmak,¹³² zenginleştirmek,¹³³ yarar sağlamak,¹³⁴ yerini tutmak,¹³⁵ ihtiyaç hissetmemek,¹³⁶ meşgul etmek¹³⁷ ve gidermek.¹³⁸

İhtiyaç hissetmeme, doyunluk, gönül tokluğu, önerilen bir işe karşı hafife alma ve basit görme ile birlikte nazlanma,¹³⁹ fakir olmanın zıttı,¹⁴⁰ olanla yetinme, mevcuda kanaat etme, tenezzül göstermeme, gönül tokluğu, tok gözlülük,¹⁴¹ önerilen bir işe karşı nazlanma, nazlı davranma, doyunluk¹⁴² manalarını ihtiva etmektedir. İstiğna sözünde, davranışlarında kendisini genel anlamda özgür gören kişinin tutumunu anlatmaktadır.¹⁴³

İnsanoğlu anne karnına düştüğü andan itibaren yüce bir varlığa ihtiyaç duymuştur. Nutfedden ete, etten kemiğe, kemiğe etin giydirilmesine ve ondan sonraki bütün aşamalarda insanın, kudret eline ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. İnsan doğumdan önce, bebeklik döneminde, çocukluk döneminde büyük dairede Allah'a, küçük çapta ise ebeveynine ihtiyaç duymuştur. Ne zaman kendisinde biraz güç ve sınırlı ilim gördüğünde artık kendisini başkasına ihtiyaç duymayan bir varlık zan etmiştir. Artık kendi gücünün ve ilminin kendisine yeteceğini düşündüğünden dolayı kibir bataklığına girerek kendisini beğenme hastalığına girer ve Yüce Allah'ı unuttur. Nefsinde büyütmiş olduğu bu düşünce, önü alınamaz bir seviyeye gelir ki artık kendisini ilah gibi görür. Küfrün zirvesinde kendini bulur. Öyle bir aşamaya gelir ki artık doğru yolu gösteren nasihat ve güzel söz duyduğunda kabul etmeye yanaşmaz. Hakikate yanaşmayı İblis, Firavun ve Nemrut gibi inat ettiğinde helak olanlardan olur.

¹³² Yunus, 10/24

¹³³ Tevbe, 9/74

¹³⁴ Hâkka, 69/28

¹³⁵ Yunus, 10/36

¹³⁶ Teğâbun, 64/6

¹³⁷ Abese, 80/37

¹³⁸ Câsiye, 45/19

¹³⁹ el-İsfehani, *el-Müfredat*, s. 615-616

¹⁴⁰ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, XV, 136

¹⁴¹ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 543

¹⁴² TDK, *Türkçe Sözlük*, I, 723

¹⁴³ İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 108

3.13. BATAR

Gururlanmak, büyüklük taslayarak, hakkı kabul etmemek,¹⁴⁴ nimetten dolayı şımarmak, şaşkına düşüp azgınlaşmak,¹⁴⁵ nimete karşı şükür görevini yerine getirmeyip, nimeti gereksiz yere harcamak,¹⁴⁶ tiksinnemesi gerekirken tiksinnmek, kanı boşa akıtmak ve yarmak gibi manalara gelmektedir.¹⁴⁷

Kur'an'da yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

*“Şımarıp böbürlenmek, insanlara gösteriş yapmak ve (halkı) Allah yolundan alıkoymak için yurtlarından çıkanlar (Mekke müşrikleri) gibi olmayın. Allah, onların yaptıklarını kuşatıcıdır.”*¹⁴⁸

İnsanlara karşı şımarıklık ve kibir kişiye bir getirisi olmaz. Kişi bu böbürlenmeyle bir yola koyulsa en başta kaybetmiş olur. Bu duyguyla yola çıkanlar helak olmuşlardır.

3.14. CEBR

C-B-R kökünden gelir. Kur'an'da 10 yerde geçmektedir. Yergi içeren zorba manasında kullanılmıştır.¹⁴⁹

Cebr, güç kullanarak bir şeyi düzeltmek, onarmak, kırılan kemiği sarmak ve iyileştirmek¹⁵⁰ anlamına gelir.

İnsana vasıf olarak kullanılırsa, kusurunu hiç hak etmediği halde üstün bir mevki iddiasıyla gidermeye çalışan kimse manasında kullanılır.¹⁵¹ Böyle bir kişi ise Allah'a karşı büyükenip ona ibadete tenezzül etmeyen bir zorbadır.¹⁵² “Kendini tek başına

¹⁴⁴ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, IV, 69; el-Ezheri, *Tehzîbu'l-Luğa*, XIII, 337; Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis, Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri*, II, 308

¹⁴⁵ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, IV, 68; el- İsfehani, *el-Müfredat*, s. 129; Abdurrahman Hasan Habanneke el- Meydani, *el-Ahlâku'l-İslamiyye ve Ususuha*, Daru'l Kalem, Dimeşk, 1992, I, 720

¹⁴⁶ el- İsfehani, *el-Müfredat*, s. 129; el- Meydani, *el-Ahlâku'l-İslamiyye ve Ususuha* I, 720-721

¹⁴⁷ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, IV, 69

¹⁴⁸ Enfal. 8/47

¹⁴⁹ Hud, 11/59; İbrahim, 14/15; Meryem, 19/14,32; Maide, 5/22, Şu'ara 26/130

¹⁵⁰ el- İsfehani, *el-Müfredat*, s. 183

¹⁵¹ el- İsfehani, *el-Müfredat*, s. 184

¹⁵² el- Ezheri, *Tehzîbu'l-Luğa*, 11, 58; er-Râzi, *Mefatihü'l-Gayb*, XXIX, 294

kalabilecek seviyede varlıklı addedecek kadar büyük gören kişi, doğal olarak bütün meselelerde dostlarına tahakküm etme eğilimini gösterir.”¹⁵³

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

“İşte Ad kavmi! Rablerinin ayetlerini inkâr ettiler. O’nun peygamberlerine karşı geldiler ve inatçı her zorbanın emrine uydular.”¹⁵⁴

Bu ayet Ad kavminin helak oluşu sebebini özetlemektedir. Ad kavmi Allah’ın ayetlerini inkâr ettiler ve peygamberlerine karşı çıkıp inatçı her zorbaya tabi oldular. Bu sebeple hem bu dünyada hem de kıyamet gününde laneti hak ettiler.

4. KİBİR KAVRAMININ ZİT ANLAMLI LARI

4.1. TEVAZU

V-D-A kökünden gelen kelime Kur’an’da 26 yerde geçmekte bu şu manalarda kullanılmaktadır: Düzen koymak,¹⁵⁵ doğum yapmak,¹⁵⁶ kaldırıp atmak,¹⁵⁷ bırakmak,¹⁵⁸ elbise çıkarmak,¹⁵⁹ inşa etmek,¹⁶⁰ katılmak¹⁶¹ ve konum¹⁶² manalarına gelmektedir.

“Tevazu” kelimesi Arapça kökenli olup, “Tefâul” babından gelmektedir.¹⁶³

Tevazu kelimesi sözlükte; alçak gönüllülük gösterme,¹⁶⁴ kişinin kendisini yaratıcı karşısında yaratılan konumuna koyması, yaratılanlara karşı merhametli olması,

¹⁵³ İzutsu, *Kur’an’da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 205

¹⁵⁴ Hud, 11/59

¹⁵⁵ Rahman, 55/7

¹⁵⁶ Al-i İmran, 3/36

¹⁵⁷ İnşirah, 94/2-3

¹⁵⁸ Muhammed, 47/4

¹⁵⁹ Nur, 24/58, 60

¹⁶⁰ Al-i imran, 3/96

¹⁶¹ Tevbe, 9/47

¹⁶² Nisa, 4/46

¹⁶³ Halil b. Ahmed Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, (Thk. Dr. Abdulhamid hendâvî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, IV, 378; Ebû Bekr Muhammed b. Hasen İbn Düreyd, *Kitâbu'l-Cemhereti'l-Luga*, Dâru's-Sâdır, Beyrut, 1345 h. III, 95; Ali b. Muhammed eş-Şerîf Cürçani, *et-Ta'rifât*, Mektebetu Lübnan, Beyrut, 1985, s. 273; İsmail b. Hammad Cevheri, *es-Sihah Tac'ül-Lugati ve Sihah'il-Arabiyye*, (thk. Ahmed Abdülgaffur), Dâru'l-İlm, Beyrut, 1990, III, 1299-1300; el-İsfehâni, *el-Müfredat*, s.525; Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahserî, *Esâsü'l-Belâga*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, II, 341; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VIII, 396; Firuzâbâdi, *el-Kamusü'l-Muhit*, III, 91-92; Zebidi, *Tacu'l-Arus*, XXII, 335.

kibirli olmaması, Hak karşısında boyun eğmek, hakkı tasdik,¹⁶⁵ gösterişsizlik,¹⁶⁶ bütün insanlarla kendisini eşit tutmak¹⁶⁷ anlamlarına gelir.

Tevazu aslında bir tedavi neticesinde ortaya çıkan bir haslettir. Tevazu illet olan kibrin başını ezen, büyüklenmeyi Allah'a karşı terbiyesizlik sayan, başkaldırmayı zorbalık ve haddini bilmemezlik bilen kalbin ve aklın semeresidir.

Tevazu, kibriya sahibi olanın önünde kibirlenmemektir.

Tevazu; kabiliyetini, gücünü, kuvvetini, acziyetini, zaafını ve çapını bilmek ve bunların gereği şekilde hareket etmektir.

İnsanın hammaddesi topraktır. Toprak aslında tevazuyu, alçak gönüllüğü temsil eder. Toprak, her gün üstünde yürüyene, oynayana, güzel-çirkin, fakir-zengin, iyi-kötü, mazlum-zalim demeden bütün canlılara nimetlerinden ve mahsulünden vermektedir. Bu tevazunun en güzel örneğidir. İnsan topraktan çıkıp ete, kemiğe, kana büründüğünde işler değişti. Ayaklarının üzerinde durup başını kaldırdığında onunla birlikte nefsi de ayaklanmış oldu. Artık insan, ayakta durmasına yardımcı olan ayaklarına, aynaya baktığında böbürlendiği güzelliğine, en zor zamanlarda dahi arkasında duran ailesine, kendince her kapıyı açtığını zannettiği parasına ve fani olmayacağını bildiği bedenine güvenmiştir. Elinde olan nimetler ile kendisinden malca ve bedence aşağıda olan insanlara karşı kibirli davranmaya başlamıştır. Hâlbuki fani olup helak olmaya mahkûm şeylere güvenemeyeceğini ne zaman anlayacaktı. Peygamber gibi hammaddesindeki sıfatları unutmayan büyük şahsiyetler hayatlarının her noktasında tevazuyu en üst noktada yaşamış ve tevazuyu ümmetlerine emretmişlerdir. Tevazuyu, kimden olursa olsun, hakkı gördüğü veya duyduğu zaman kabullenmesi olarak; dünyalıkta senden daha aşağıda olan kimseler yanında onlardan fazla bir şeyin olmadığını senden daha çok servete sahip olanların senden fazla bir şeyleri olmadığını¹⁶⁸ söylemişlerdir. Hak birdir, kimden söylenirse söylensin; doğru birdir, hangi ağızdan çıkarsa çıksın kabul etmek gerek. Hak karşısında kibre girip kabul etmemek nefsin ve şeytanın vesvesesidir.

¹⁶⁴Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s. 1322

¹⁶⁵ Süleyman Uludağ, *Tasavvufî Terimler Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İst. 2001, s. 350

¹⁶⁶ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 1089; TDK, *Türkçe Sözlük*, II, 1466

¹⁶⁷TDK, *Türkçe Sözlük*, II, 2209; İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Nesriyat, İstanbul, 2005, III, 3149; *Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, İstanbul, 1969, I, 285.

¹⁶⁸Gazzali, *İhyau Ulumu'd-Din*, III, 734

4.2. İZZET

İzz fiilinden türemiş olan izzet kelimesi Kur'an'da şu manalarda kullanılmıştır: Kuvvetli olmak, galip gelmek, büyük, şiddetli, gururlu, sağlam ve sert olmak ve değer yüksekliği¹⁶⁹ gibi manalara gelmektedir.

Bir insanın başkalarına karşı ekonomik, soy ve bedensel yönlerden saygın olması durumunu da ifade eder ve acizlik manasındaki zilletin zıttır.¹⁷⁰

İzzet kelimesi Allah ve müminler için kullanıldığında müspet bir anlam ifade ederken münkir ve mürailer hakkında kullanıldığında ise onların kibir, gurur, duygularını ve bu duyguların tesiriyle işledikleri kötülükleri sürdürmelerini anlatır.

Allah'ın vermiş olduğu hidayet yollarının hakkını veren kimse müminlik makamına erer. Bu makam müstakim duyguların yaşandığı yerdir. Ne makamından üstün olan Allah'a karşı büyükenerek ifrata girer. Ne de o makamından düşük olan kâfirlerden kendisini küçük görerek tefrite düşer. O mümin ki kâfirlere karşı her zaman izzet sahibi olmalıdır. Kendisini küçük, zavallı ve kimsesiz sanmaz. En büyük makama erdikten sonra Allah'ın nazarında büyük bir kuldur ve izzet sahibidir.

¹⁶⁹ Mukâtil b. Süleyman, **el-Vücûh ve'n-Nezâir**, (hazırlayan: Ali özek) İstanbul, 1993, s. 125-126; İbn-i Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, IX/175; İbnü'l-Esîr, **en-Nihâye fi Ğarîbi'l Hadîs ve'l-Eser**, Dâru'l-Küttâbi'l-Mısri, Kâhire, trs., III/228.

¹⁷⁰ Ragıp el-İsfahani, **el-Müfredat**, İzz md.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KUR'AN KISSALARINDA KİBİR ÖRNEKLERİ

1.1. ŞEYTAN

Uzaklaşmak,¹⁷¹ uzak olmak,¹⁷² birbirine muhalefet etmek,¹⁷³ toprağa girmek,¹⁷⁴ hayırdan uzaklaşmak,¹⁷⁵ helak olmak,¹⁷⁶ öfkeden yanıp tutuşmak¹⁷⁷ ve işe yaramaz hale gelmek¹⁷⁸ gibi manalara gelen şeytan kelimesi özü itibariyle kendisinde hayır olmayan her şeyi kapsar.

İstilah manası ise ateşten yaratılmış olan cinlerden¹⁷⁹ veya topraktan yaratılmış olan insanlardan¹⁸⁰ azgınlıkta çok ileri giden, kibirli, asi, insanları saptırmaya çalışan,¹⁸¹ inatla karşı koyan, direnen ve yola gelmeyen¹⁸² varlıkların ortak adına denir.

“Şeytan, herhangi bir mütemerrid, yani şer ve pislikte fevkalâde bir farklılıkla benzerlerinden ayrılmış; aşırı şerli ve inatçı manasında bir cins isimdir. Gerek insandan, gerek hayvandan ve gerek sair gizli mahlûkattan ruhi alâkası bulunan kötüler için genel bir anlam içerir.”¹⁸³

Kur'an'da şeytanın diğer bir ismi de iblistir.¹⁸⁴ İblis, Allah'ın rahmetinden ümit kesen, herhangi bir konuda delili tükenip cevap veremeyen veya manasız ve delilsiz cevap veren anlamına gelir.¹⁸⁵

¹⁷¹ el-Ezherî, *Tehzibu'l-Luğa*, II,312

¹⁷² Ahmet Saim Kılavuz, *Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, “Şeytan Mad.”, IV, 1868

¹⁷³ Ali Osman Ateş, *Kur'an ve Hadislere Göre Şeytan*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1996, s: 93

¹⁷⁴ Fikret Karaman, Dini *Kavramlar Sözlüğü*, “Şeytan Mad.” s: 619-620

¹⁷⁵ İbn-Manzur, *Lisânu'l-Arab*, XIII, 239

¹⁷⁶ el-Ezherî, *Tehzibu'l-Luğa*, XI, 312

¹⁷⁷ İbn-Manzur, *Lisânu'l-Arab*, XIII, 239

¹⁷⁸ Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, 1997, s: 528

¹⁷⁹ Hicr, 15/27; Rahman 55/15

¹⁸⁰ Rahman, 55/14; Saffat, 37/11; Secde, 32/7; Mü'minun, 23/12; En'am, 6/2; Taha, 20/55; Rum, 30/20; İsrâ, 17/61; Araf, 7/12; Sâd, 38/76

¹⁸¹ Kılavuz, *Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, “Şeytan Mad.” IV, 1868

¹⁸² Ahmet Karzuk, *Manevi Gelişimin Önündeki Engeller*, (Türkçesi: M. Ali Kara) İlke Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 11

¹⁸³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 238.

¹⁸⁴ Bakara, 2/34

¹⁸⁵ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab* 6, 29-30; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 320

Rivayete göre: İblis, yüce Allah'a seksen bin yıl ibadet etmiş, ona başkanlık ve cennet bekçiliği verilmiştir.¹⁸⁶

İblis'in isyan etmeden önce meleklerden olduğu söylense de cinlerden olduğu aşağıda verilen ayetlerde ve rivayetlerde ortaya çıkmaktadır.

- a) “*Hani biz meleklerle: Âdem için secde edin demiştik de İblisten başkası hemen secde etmişlerdi. O ise cinden olduğu için rabbinin emrinden dışarı çıkmıştı...*”¹⁸⁷

Ayetindeki “...*İblis cinlerdendi...*” ifadesi onun cinlerden olduğunu açık ve net bir şekilde ifade etmektedir.¹⁸⁸

- b) “... *Bütün melekler toptan secde ettiler. Yalnız İblis secde etmedi...*”¹⁸⁹

Bu ayetlerdeki istisnanın istisna-i munkatı‘ olduğunu savunanlar İblis'in cinlerden olduğunu söylemiştir.¹⁹⁰

- c) “...*Şimdi siz, Beni bırakıp da onu ve onun soyunu mu dost ediniyorsunuz?*”¹⁹¹

Ayeti de İblis'in zürriyetinin olduğunu ve devam ettiğini ifade etmektedir. Bu zaviyeden bakıldığında İblis meleklerden değildir. Çünkü meleklerin cinsiyet vasfının olmadığını¹⁹² biliyoruz. Cinsiyet ortadan kalkınca İblis'in meleklerden olmadığı ortaya çıkıyor.

- d) Kur'an meleklerin muti‘ olduğunu söyler:

“*Allah'ın kendilerine emrettiğine karşı gelmez ve emroldukları şeyleri yaparlar.*”¹⁹³

¹⁸⁶el-Kurtubî, *El-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, I, 572-578

¹⁸⁷Kehf, 18/50

¹⁸⁸ Muhammed b. Muhammed b. Mahmud Ebu Mansur el-Maturidî, *Tevilâtu Ehli's-Sünne*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2005, VII, 181

¹⁸⁹Sâd, 38/73-74; Bakara, 2/34; Hicr, 15/29-31

¹⁹⁰Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-Semerkindi, *Bahru'l-Ulûm*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, III, 174

¹⁹¹Kehf, 18/50

¹⁹²Zuhruf, 43/19

¹⁹³Tahrîm, 66/6

Bu ayet, isyan eden İblis'in, kendisinde isyan özelliği bulunmayan meleklerden olmadığını göstermektedir. Çünkü İblis Allah'ın “Âdem'e secde et” emrine karşı büyüklüklenerek, başkaldırarak ve emri küçümseyerek kabul etmemiştir.¹⁹⁴

- e) İblis, ayete göre ateşten yaratılmıştır.¹⁹⁵ Melekler ise nurdan yaratılmışlardır.¹⁹⁶ Bu yaratılıştaki farklılığından dolayı farklı cins oldukları anlaşılmaktadır.
- f) Hasan el-Basri'nin “İblis bir göz açıp kapaması kadar bile meleklerden olmadı. O, cinlerin atası idi. Tıpkı Âdem'in insanların atası olduğu gibi...”¹⁹⁷ İblis'in cinlerden olduğunu söylemektedir. Melekler arasında bulunmasına rağmen İblis cinlerdendi.¹⁹⁸
- g) İbn Kesir, ateşten yaratılan İblis'in isyan etmeden önce meleklerden olduğu söylene de cinlerden olduğunun daha isabetli görüş olduğunu söylemektedir.¹⁹⁹
- h) “Taberi, İblis'in, cinlerden biri olarak zikredildiğini, tercih edilen görüşe göre İblis'in Meleklerden değil cinlerden biri olduğunu, ancak İblis'in, melek kabilelerinden ‘Cin’ diye adlandırılan bir kabileden olduğunu, bazılarının göre ise İblis'in, cennette görevlendirilen meleklerden biri olması nedeniyle ‘Cin’ adını aldığını söylemiştir.”²⁰⁰

¹⁹⁴ Ebu Muhammed Abdülhak b. Ğalib b. Abdurrahman b. Temam b. Atiyye, *el-Muharraru'l-Veciz Fi Tefsiru'l-Kitabi'l-Veciz*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, V, 333

¹⁹⁵ A'râf, 7/12; Sâd, 38/76

¹⁹⁶ Müslim, *Sahihu Müslim*, Zühd, 60

¹⁹⁷ İbn. Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, X, 5012; Ebu'l-Kasım Muhammed b. Amr ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf an Hakâiki't-Tenzîl*, Mektûbetü'l-Ubeykan, Riyad, 1998, I, 210; Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ud el-Ferrâ el-Beğavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, (İhtisar: Abdullah b. Ahmed b. Ali ez-Zeyd), Daru's-Selâm, Riyad, Trh.s: 34; Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed b. Abdullah eş-Şirâzî el-Îcî, *Câmiu'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'an*, (Hâşiye: Muhammed b. Abdullah el-Gaznevî) Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004, I, 40; Muhammed Mahmud el-Hicâzî, *el-Vahdetü'l-Mevzû'iyeyfi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Kahire, 1970, III, 486; Celaluddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mahallî, ve Celaluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Suyûtî, *Tefsiru'l-İmâmeyni'l-Celâleyn*, Daru'l-İbn Kesîr, Beyrut, 1994, s:6, 151, 263, 300, 320, 459; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, Mektebetü'l-Asriyye, Halep, 2004, I, 52- 438, II, 109-194, III, 65; Hayreddin Karaman, –Mustafa Çağrıncı –İ. Kâfi Dönmez–Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, III, 560

¹⁹⁸ İdris Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, İzmir, 1994, s: 223; Halis Albayrak, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri*, Şule Yayınları, İstanbul, 1993, s: 213

¹⁹⁹ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, II, 284-290

²⁰⁰ Ebu Cafer Muhammed b. Cerirbi Yezid et-Taberî, *Câmiu'l-Beyan an Tevili Ayi'l-Kur'an*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2014, III, 369-370

Bir rivayete göre de “*O cinlerdendi*” ayetinden kasıt İblis’in ilk yaratılan cin olduğudur.²⁰¹ İblis esasen tüm şeytani kuvvet ve varlıkların fert halinde temsilcisidir.²⁰²

İmam Gazzâlî de şeytanın neyden ve nasıl yaratıldığını araştırmanın çok önemli olmadığını söylemektedir. Bu görüşünü şu misali vererek desteklemektedir: “Şeytanın hilkatı üzerinde durmak, elbisene yılan girdi diyen kimseye yılanın enini, boyunu, rengini, şeklini sormak gibi olur. Bunu duyan insan, hiçbir şeye bakmadan elbisesine giren yilandan kurtulmaya bakar. Aynen bunun gibi yilandan daha tehlikeli olan şeytanı duyan, onun yaratılışına bakmaksızın hemen ondan kurtulmakla meşgul olmalıdır.”²⁰³

Allah varlıkları gayesiz, amaçsız yaratmamıştır.²⁰⁴ Her bir canlının-cansızın varlık sahasına gelişinde bir sebep ve hikmet vardır.²⁰⁵ Bu sebepler doğrudan veya dolaylı olarak Allah’a kulluk, itaat ve Allah’a boyun eğmektir.²⁰⁶ Allah’a ibadet maksadıyla yaratılan İblis²⁰⁷ yaratılış amacını unutarak serkeşlik ve kibir bataklığına düşmüştür.²⁰⁸ Bazı müfessirlerimiz İblis’in kibre düşmesinin onun tabiatından kaynaklandığını söylemektedir. Çünkü ateşin yapısında yakmak, serkeşlik ve ölçü tanımamak vardır.²⁰⁹

Bu görüşü savunarak suçu yaratılıştaki kullanılan malzemeye atmak doğru değildir. Çünkü bu tür bir düşünce İblis’in itaatsizliğinin günah olmadığını, onun yaratılışının bir gereği olduğunu iddia etmektedir. İblis’in kibre düşmesinin sebebi ateş değil, asıl sebep iradesini yanlış ve kötü yola yönlendirip yanlış tercih etmesidir. Şayet müfessirlerimizin İblis hakkında belirtmiş oldukları düşünceyi kabul edersek o zaman insanın yaratılışında kullanılan toprak cömertliği ve tevazuyu simgeliyorsa²¹⁰ o zaman Allah’a iman etmeyen veya isyan eden insanları nasıl bir kefeye koymak gerekir. Hâlbuki insana ve cinlere hakkı batıldan, doğruyu yanlıştan ayırt eden akıl ve irade verilmiştir. İnsan olsun cin olsun kim iradesini kötü yönde kullanırsa o yanlış tercih yapmış olur. Yani yanlış yolu tercih etmek fitrattan veya tabiatımızdan değil irademizden kaynaklanıyor.

²⁰¹ İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, V, 122.

²⁰² Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut, İstanbul, 2012, s: 220

²⁰³ el-Gazzâlî, *İhyau Ulumu'd-Din*, III, 47.

²⁰⁴ Bakara, 2/29; Mu'minun, 23/115

²⁰⁵ Mülk, 67/2

²⁰⁶ Zariyat, 51/56

²⁰⁷ Zariyat, 51/56

²⁰⁸ A'râf, 7/11; Hicr, 15/28; Sâd, 38/71-77

²⁰⁹ İbn Kesîr, *Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azîm*, II, 212; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 2133

²¹⁰ İbn Kesîr, *Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azîm*, II, 212; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 2133

Bediüzzaman bu hakikati şöyle dile getirmektedir: “Halk-ı şer, şer değildir; Kesbi şer, şerdir.”²¹¹ “Şeytanların icadı, terakkiyât-ı insaniye gibi çok hikmetli neticeleri olmakla beraber, sû-i ihtiyarıyla ve yanlış kesbiyle şeytanlara mağlup olmakla, ‘Şeytanın hilkatı şerdir.’ diyemez.”²¹² Çünkü varlıkların yapısında bulunan maddeler varlıklara iyiliği ve kötülüğü emretmez. Hayrı veya şerri maddi yapısındaki malzemeler değil iradesi ve aklı terci eder. Bu tercihe göre de muamele görür.

İblis’in inancına tesir edip imanının yönünü değiştiren kibri ayetler ve hadisler ışığında ele alalım.

“Hani, Rabbin meleklere, “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” demişti. Onlar, “Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın?”²¹³

Meleklerin bu itirazına çeşitli yorumlar getirilmiştir. Öncelikle meleklerin Allah’ın emirlerini eleştirecek ve emirlere itiraz edecek yeteneklerinin olmadığı ve kendilerine emredileni yapmakla görevli oldukları Kur’an ayetiyle sabit olduğu için²¹⁴ bu sözlerin meleklerin Allah ile istişaresi olarak anlaşılması gerektiği savunulmuştur.²¹⁵

Meleklerin bu sözleri, Allah’ın almış olduğu bu karar karşısında bazı tereddütleri sebebiyle, merak eder ve sebebini bilmek ister bir tarzda Allah’a ilettikleri ileri sürülmüştür.²¹⁶

Bunun yanı sıra meleklerin, bu varlığın kendilerinde bulunmayan bir özellikle yaratılacağını anlamış olmaları sebebiyle itiraz ettiklerini savunanlar da mevcuttur.²¹⁷

Meleklerin ‘Halife’ kavramının ne demek olduğunu bildiğini savunan âlimlerimiz de var. Meleklerin bu bilgilere, Allah’ın bu konuda kendilerine daha önce bilgi vermiş olmasından dolayı vakıf olmaları ihtimal dâhilindedir. Ya da melekler bu bilgileri levh-i mahfuzda yazılanlardan öğrenmiş olabilirler. Veyahut da melekler günahsız oldukları

²¹¹Bediüzzaman Said Nursi, *Mektubât*, RNK Yayınları, İst. s. 47.

²¹²Nursi, *Lem’alar*, s. 102

²¹³Bakara, 2/30

²¹⁴Tahrîm, 66/6

²¹⁵Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, I, 55

²¹⁶Hüseyin Kerim Ece, *Hiz. Âdem*, Denge Yayınları, İstanbul, 1998, s: 58

²¹⁷İsmail L. Çakan– N. Mehmet Solmaz, *Kur’an-ı Kerim’e Göre Peygamberler ve Tevhîd Mücadelesi*, Altınoluk Yayınları, İstanbul, 1994, s: 22

için, kendileri gibi olmayan varlıkların bu özelliklere sahip olması gerektiğini düşünmüş olabilirler.²¹⁸

Halife kelimesinden Âdem ve zürriyetinden daha önce yeryüzünde yaşamış cinlerin veya meleklerin olduğu manasını çıkaranlar da vardır.²¹⁹ Delil olarak ise:

“*Sonra sizi arkalarından yeryüzünde halifeler yaptık.*”²²⁰ Ayeti ve İbn Abbas’tan gelen: Yeryüzünde ilk yerleşenler cinlerdir. Cinler orada fesat çıkarttılar, kan döktüler. Biri ötekini öldürdü. Yüce Allah onlara meleklerden bir ordu ile İblis’i gönderdi. İblis ve beraberindekiler bu cinleri öldürdü. Sonunda onları denizin ortasındaki adalara ve dağların eteklerine sığınmak zorunda bıraktı. Daha sonra Yüce Allah, Hz. Adem’i yarattı ve onu yeryüzünde yerleştirdi. İşte bundan dolayı: “*Şüphesiz ki ben yeryüzünde bir halife yaratacağım*”, diye buyurdu.²²¹ Rivayet Hz. Âdem’den önce yeryüzünde cinlerden oluşan bir topluluğun olduğunu bildirmektedir.

Bazı âlimlerimize göre de meleklerin kendilerinin halife kılınmaya daha uygun olduklarını söylediler. Bunu da şöyle gerekçelendirmişlerdi: “Çünkü bizim amellerimiz seni tespih, takdis etmek ve sana itaat etmekten ibarettir.” Yüce Allah onlara şu cevabı vermişti: “Onu halife kılmamdaki sizin için gizli olan maslahatı ve hikmeti ben daha iyi bilirim. Yeryüzünün nasıl ıslah olacağını, nasıl imar edileceğini, onu imar etmeye kimin elverişli olduğunu en iyi bilenim.” Daha sonra Yüce Allah kendilerinin halifeliğe daha layık oldukları şeklindeki meleklerin kanaatlerini çürütmek, onların acizliklerini ortaya çıkarmak üzere melekleri bir sınavdan geçirir. “Eğer sizler halifeliğe başkalarından daha çok hak sahibi olduğunuz iddianızda doğru söyleyen kimseler iseniz haydi bunların isimlerini bana bildiriniz,” dedi. Onlar da bu istenileni yerine getiremediler ve şöyle dediler:

²¹⁸ ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, I, 271

²¹⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, I, 271

²²⁰ Yunus, 10/14

²²¹ Vehbe ez-Zuhayli, *Tefsirü'l-Münir fi'l-Akîdeti ve's-Şerîyyetive'l-Menhec*, Daru'l-Fikri'l-Meâsir, Dimeşk, 1998, I, 111-112

“*Seni her türlü eksiklikten tenzih ederiz; Rabbimiz, bize öğrettiğinden başka bizim bilgimiz yoktur. Şüphesiz ki sen her şeyi çok iyi bilensin, her yaratmasında hikmeti sonsuz olansın*”.²²²

İbn Abbas’tan şu rivayet gelmiştir: Melekler kendi aralarında şöyle demişlerdi: “Allah kendi katında bizden daha değerli bir yaratık yaratmayacaktır. O bakımdan bizler yeryüzünde halifelige daha layığız.”²²³

Ancak genelde âlimlerimiz ayette geçen ifadenin meleklerin bu konuda Allah ile istişaresi şeklinde anlaşılması gerektiğini belirtmişlerdir.²²⁴

Bakara Suresi’nin 31–33. ayetlerinden de anlaşılacağı gibi melekler bu itirazlarında kibirlenmediler ve büyüklük taslayıp diretmemişlerdir. Bu ayetlere göre Allah Hz. Âdem’e bütün varlıkların isimlerini öğretmiş; sonra bu isimleri meleklerle sorunca, melekler melekçe bir yolu seçerek,²²⁵

“...*Seni bütün eksikliklerden uzak tutarız, Senin bize öğrettiklerinden başka bizim bir bilgimiz yoktur. Şüphesiz her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi hikmetle yapan sensin...*”²²⁶ Demişlerdir.

“*Hani biz meleklerle: Âdem’e secde edin demiştik de hemen secde etmişlerdi. Ancak iblis dayattı, büyüklendi. O kâfirlerden oldu.*”²²⁷

Kur’an’ın bize bildirdiği haberlerden anladığımıza göre ilk olarak Allah’ın emrine karşı gelen iblistir. İblis aslında Allah’ın her şeyin yaratıcısı olduğunu,²²⁸ mülkün ve melekûnun sahibi olduğunu,²²⁹ her şeyi düzene koyan rab olduğunu²³⁰ bildiği halde yine de kendi yaratılışında kullanılan malzemeyi yani ateşi bahane ederek Allah’ın vermiş olduğu emre başkaldırmış ve emri beğenmeyerek hatayı kendisinde değil Allah’ta aramıştır.

²²² ez-Zuhayli, *Tefsirü'l-Münir*, I, 10

²²³ İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, I, 71; et-Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, I, 177

²²⁴ Mustafa Erdem, *Hz. Âdem (İlk İnsan)*, TDV. Yayınları, Ankara, 1994, s: 134

²²⁵ Ebu Muhammed Mekki b. EbiTalib el-Kasimi; *el-Hidâye ile Bulûğî'l-Nihâye fi İlmi Meâni'l-Kur'an*, Cemiatu's-Şârîka, Beyrut, 2008, I, 226

²²⁶ Bakara, 2/31-33

²²⁷ Bakara, 2/34

²²⁸ En'am, 6/14; 6/73;

²²⁹ Ali imran, 3/26

²³⁰ Fatıha, 1/1

İblis'i bu günaha sevk edecek dıştan herhangi bir saik görmemekteyiz. Öyleyse bu günahın çıkış yeri kötülüğü emredip, kendisini üstün gören nefistir. İblis'i yakan, yıkan ve ilahi rahmetten ve huzurdan kovulmasına sebep olan içinde beslediği ve büyüttüğü nefsidir. Kale içten fethedilmiştir. İblis'in ayağını kaydırıp şeytan yapan nefsin arzuladığı büyüklük hastalığıdır.

“Allah'ın emirlerini uygulamayı kabul etmeyip büyüklük taslamak ve gururlanmak küfrün sebepleri arasındadır. Çünkü İblis'in kendi adına secde etmeyi hoş görmeyip Hz. Âdem'e karşı büyüklük taslayarak Hz. Âdem'e secde etmeyi terk etmesi, Yüce Allah'ın emrini anlamsız ve hikmetsiz görmesi demektir. Bunun sonucunda da o kâfirlere olmuştur.”²³¹

Razi, ayetle ilgili yaptığı açıklamasında: İblis'in ilk insana karşı büyüklendiğini, İblis'in yaratılışında kullanılan malzeme ile iftihar ederek “*Ben ondan daha hayırlıyım*” dediğini, bu sebeple “*O'na nasıl secde ederim*” dediğini söylemiştir.²³²

İblis, Hz. Âdem'den üstün olduğunu iddia ederken ateş ve toprağı yaratanın Allah olduğunu kabullenmesine rağmen ateşin topraktan üstünlüğünü bahane etmiştir. Böylece hayır ve üstünlüğe bakışını maddeyle sınırlamıştır.²³³

Burada Hz. Âdem'e secde etmeden kasıt ibadet secdesi olmayıp selam, saygı²³⁴ ve Allah'ın ona vermiş olduğu üstünlüğü kabuldür. Bu selam, Hz. Yusuf'a anne-baba ve kardeşlerinin secde etmesi gibidir.²³⁵ Bu geçmiş ümmetlerde geçerli bir kanundu. İlim adamlarının çoğuna göre Rasulullah'ın (s.a.v) zamanına kadar caiz idi. Sahabe peygambere (s.a.v) ağaç ve devenin secde ettiğini görünce: “Biz secde etmeye onlardan daha layığız.” dediler. Bunun üzerine onlara şöyle buyurmuştur: “Allah'tan başka varlıklara secde etmek caiz değildir.”

Ebu Vakid'den rivayet edildiğine göre Hz. Muaz b. Cebel Şam'dan döndüğü zaman Hz. Peygamber'in (s.a.v.) huzurunda secde etmişti. Rasulullah bunun ne anlama

²³¹ ez-Zuhayli, *Tefsirü'l-Münir*, I, 118

²³² er-Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, XV, 199

²³³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 18-19; el-Hicâzî, *el-Vahdetü'l-Mevzû'iyye fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, II, 270-271; III, 313-314; V, 289

²³⁴ Abdulhalim Uveys el-Mısri; Ali Abdulmuhsin Cebr el-Mısri, *Kur'an-ı Kerim Meali ve Tefsiri* (Tercüme M. Beşir Eryarsoy), Karınca polen yayınları, s.32

²³⁵ Yusuf, 12/100

geldiğini sorunca Hz. Muaz: “Şam’da din büyüklerine (piskopos) ve asilzadelere bu şekilde davranıldığını; kendisinin de ona böyle yapmak istediğini” söyledi. Bunun üzerine Rasulullah (s.a.v.) ona bu davranışının yanlış olduğunu anlatmıştır.²³⁶

Ayrıca Rasulullah (s.a.v) insanlara secde etmeyi yasaklamış ve musafahayı emretmiştir.²³⁷ Dinimizde kula secde etmek neshedilmiştir.²³⁸

Secde ile ilgili olarak Razi bütün müslümanların, bu secdenin ibadet olmadığına ittifak ettiklerini, çünkü başkasına ibadet secdesinin küfür olduğunu ve küfrün de emredilmeyeceğini söylemiştir.²³⁹

Kurtubi bu ayetteki secdenin “Hz. Âdem’in yüzüne dönerek bana secde edin” demek olduğunu söylemiştir. Şu açıklamaları da yapmıştır: “Meleklerin secde etme emrinin veriliş hikmeti nedir, diye sorulacak olursa şu şekilde cevap verilir: Melekler Allah’ı zikretmekle kendilerini üstün olduklarını düşününce, Allah, onlara başka varlığa secde etmelerini isteyince kendilerine ihtiyaç duymadığını, ibadetlerine muhtaç olmadığını göstermek istemiştir. Kimi ilim adamı da şöyle demektedir: Melekler Hz. Âdem’i kusurlu buldular, O’nu küçük gördüler. Hâlbuki yaratılışının özelliklerini bilmiyorlardı. Bundan dolayı O’nun şanını, şerefini yükseltmek üzere ona secde etmekle emrolundular. İblis Hz. Âdem’e secde etmeyi onuruna yedirememiştir. Hz. Âdem’e secde etmemesi aslında Allah’ın emrini hatalı görmesidir.”²⁴⁰

Muhammed Hamdi Yazır’ın bu ayetle ilgili açıklamaları şunlardır: “Aslen lügatte ‘secde’ son derece tevazu ile alçalıp baş eğmektir ki, kibrin tam zıddıdır. Dinen de alınımı yere koymaktır ki, tazim ve itaat etmenin en yüksek şeklidir. Allah’tan başkasına secde etmek küfürdür. Secde etmek boyun eğmek olduğu yönüyle, sadece kalpteki itaat hakkında mecaz olur. Acaba meleklerin secdesi hangisidir? Melekler maddî şekilde de görülebileceklerinden ‘Alın koyma’ manası mümkündür. Bununla beraber meleklerin secdesini Hz. Âdem’e ilahi emirle bir tasdik kabul etmek daha uygundur. Hz. Âdem’e saygı gösterme olmakla beraber özellikle Allah’a bir ibadettir. Yani bu secde Hz. Âdem’e bir ibadet değildir. Allah burada İblis’in kibirlenmesini haber verirken,

²³⁶el-Kurtubî, *el-Câmi’ Li-Ahkâmi’l-Kur’an*, I, 293

²³⁷el-Kurtubî, *el-Câmi’ Li-Ahkâmi’l-Kur’an*, I, 293

²³⁸İbn Kesîr, *Tefsiru’l Kur’ani’l Azim*, I, 81

²³⁹er-Râzi, *Mefâtihu’l-Gayb*, II, 334-380

²⁴⁰el-Kurtubî, *El-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’an*, I, 572-578

özellikle onun yoldaşı olan ve Allah'ın emrine boyun eğme hususunda kibirlenenleri azarlamıştır.”²⁴¹

“Allah şöyle dedi: Ey İblis, bizzat vasıtasız olarak yarattığıma secde etmekten seni alıkoyan nedir? Kibirlendin mi? Yoksa şımaranlardan mı oldun? İblis: “Ben ondan daha hayırlıyım. Beni ateşten yarattın. Onu ise balçıktan yarattın.” Dedi”²⁴²

Maddeye bakan varlık hakikati göremez ve maddedeki güzelliğe, hikmete, hayra, tecellilere muttali olamaz. “Her şeyi maddede arayanların akılları gözlerindedir. Göz ise maneviyatta kördür.”²⁴³ İblis için akli gözlerindedir ifadesine ek olarak nefsinin de bütün varlığına hâkim olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü akıl gözde olsa bile İblis'in vermiş olduğu hükümden daha insafli bir hüküm verirdi. İblis'te ise durum aklın vermiş olduğu bir hüküm değil bilakis tasarrufu eline almış nefsin hükmü olduğu ortadadır.

Razi ayeti şöyle açıklamıştır; “Allah'ın, “Böbürlendin mi? Yoksa gururlananlardan mısın?” hitabına gelince bu, “Şu anda mı kibirlendin, yoksa hep eskiden beri kibirlenenlerden, yücelerden misin?” demektir. İblis bu soruya “Ben ondan üstünüm, beni ateşten, onu ise çamurdan yarattın.” diyerek cevap vermiştir ki, bu da, “Şayet ben, şeref ve kıymet bakımından ona denk isem, benim ona secde etmemin emredilmesi çirkin olur. Nasıl böyle olmasın ki, ben O'ndan üstünüm.” demek olup, daha sonra İblis, kendisinin Hz. Âdem'den daha üstün olduğunu şu şekilde açıklamıştır: “Benim aslım, ateşendir. Ateş ise çamurdan daha kıymetlidir. Şu halde, benim aslımın, Âdem'in aslından daha iyi olduğu ortadadır. Aslı, aslından daha iyi olan, ondan daha üstündür, her türlü faziletten uzak ama asil bir insanın nesebinin, o kişinin üstün sayılmasını gerektirmesi gibi.” Ama asil (soylu) olmayan bir kimse, ilmi ve takvası çok olursa, sınırsız derecelere o soyludan daha üstündür.”²⁴⁴ İblis'in ateşin çamurdan üstün olduğunu ileri sürdüğünü, bunun ise bir cahillik olduğunu, çünkü cevherlerin cins olarak birbiriyle aynı değerde olduğunu, O'nun bunları kıyas etmekle yanlış bir kıyaslama

²⁴¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 272-273

²⁴² Sad, 38/75-76

²⁴³ Nursi, *Mektubât*, s. 670

²⁴⁴ er-Râzi, *Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb*, XVIII, 110-117

yapmış olduğunu söylemiştir.²⁴⁵ Müfessirlere göre şeytanın yapmış olduğu bu kıyas ilk kıyastı ve batıl bir kıyastı.²⁴⁶

Allah İblis'te bulunan kibrin bitmeyeceğini, sönmeyeceğini ve İblis'in yapmış olduğu bu günaha tövbe etmeyeceğini ezeli ilmiyle bildiğinden dolayı İblis'i hak etmediği makamdan kovmuştur.

*“Allah dedi: ‘Öyleyse in oradan. Orada büyüklük taslamak senin haddin değildir. Çık çünkü sen, adilerdensin.’”*²⁴⁷

*“Evet, in o mübarek makamdan çünkü bulunmuş olduğun yer nefsin ayaklar altına alan tevazu sahiplerinin ve Allah'ın emirlerini başına taç edenlerin makamıdır. Burada kibirlenmek haddin değildir.”*²⁴⁸

Elmalılı bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: “Allah buyurdu ki “Öyleyse in oradan, o bulunduğun cennetten yahut melekler toplumu içinden. Çünkü senin orada büyüklenip gururlanman olmaz. O yüce makam, haddini bilen taat ve tevazu sahibi kimselere mahsustur. O halde çık, sen artık küçülenlersin.” Kibirlenmek küçüklüktür, büyüyecek olan büyüklenmez, büyüklenen mutlaka küçülür, alçalır. Yücelik sıfatları kendisine ait olan Yüce Allah, bu emirle onu bulunduğu makamdan derhal azledip indirdi. Kibrine karşılık küçüklüğe ve hakarete mahkûm etti”²⁴⁹

Allah'ın “İn o makamdan” emrini duyan İblis hiçte yapmış olduğu bu günaha pişman olmadan veya utanmadan, düşmüş olduğu bu günaha kendince sebep olarak görmüş olduğu insanın damarından girip kalbinde taht kurmak, Allah'ın emirlerini yerine getirmemek için Allah'tan kıyamete kadar mühlet istiyor.

²⁴⁵el-Kurtubî, *El-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, XV, 128-129

²⁴⁶Ebu İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Sa'lebî, *el-Keşfu ve'l- Beyân Fî Tefsiri'l-Kur'an*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 2004, III, 8; el-Hicâzî, *el-Vahdetü'l-Mevzû'iyye fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, II, 271 – IV, 289; el-Kurtubî, *El-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, VII, 171; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, VI, 2916; Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr el-Câmiu Beyne Fenni'r-Rivâyeti ve'd-Dirâyeti Min İlmi't-Tefsîr*, Daru'l-Fikr, Beyrut-Lübnan, 1973, II, 193; en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil*, I, 404

²⁴⁷A'raf, 7/13

²⁴⁸el-Kurtubî, *El-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, VII, 292-293

²⁴⁹Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 14-20

*“İblis dedi: “Bari, insanların dirileceği güne kadar bana mühlet ver.”*²⁵⁰

İblis aslında Allah’ı inkâr etmediği gibi, ahireti de inkâr etmiyor. İblis anlamış ki Allah insanları bir müddet imtihan edecek ve bu imtihanın hesabını vermeleri için onları diriltecek. Şu halde İblis, Allah’a karşı gelmemiş Allah’ın emrine başkaldırmıştır. İblis, haşir gününe kadar yaşama isteği süresiz olarak ölümden kurtulmayı²⁵¹ huzurdan kovulmuş olsa dahi yok olmadan sonsuzluğa ermeyi arzu etmiş ama bunu açıkça söylemeyip, kurnazlık etmek istemiştir. Çünkü öldükten sonra dirilme sonrasında ölüm yoktur. Hz. Âdem’e secde emri İblis’in kibrini ortaya koyan bir imtihan olduğu gibi İblis’e izin verilmesi de insanlar hakkında bir imtihan olacaktır.²⁵²

Müfessirlerimiz İblis’in ölmek için zaman istediğini söyleseler de ayet İblis’in asıl amacının intikam olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Hem kendisini huzurdan, makamdan kovan Allah’a hem de huzurdan kovulmasına sebep olan Hz. Âdem’e karşı intikamı onu mühlet almasına itmiştir. İblis insanoğlunu günahlara sevk ederek, Allah’a “Sen bunlar için mi beni dışladın, rahmetinden uzaklaştırdın.” demek için ve insanı da “Sen mi üstünsün, şayet üstünsen neden benim yolundan geliyorsun da, sizin için beni huzurdan kovan Allah’ın yolundan gitmiyorsunuz.” demek için Allah’tan mühlet istemiştir.

“Beni azdırmana hükmettiğin için, senin doğru yolunda, kullarının önünü keseceğim. İblis dedi ki: ‘Beni saptırman sebebiyle insanoğlunu sana ibadet ve itaatten alıkoyacağım. Senin beni saptırdığın gibi ben de onları saptıracağım.’

“Sonra onlara, önlerinden arkalarından, sağlarından sollarından sokulacağım. Böylece çoğunu şükredenler olarak bulmayacaksın.’ Dedi”.²⁵³

Evet, İblis yine şeytani duygularını konuşturarak “Beni azdırmana hükmettiğin için” diyerek hatanın Allah’tan olduğunun düşüncesine devam etmektedir. Nefsine toz kondurmamak için kendisini yaratana ki varlığını inkâr etmediği varlığa iftirada

²⁵⁰ A’raf, 7/14

²⁵¹ el-Kurtubî, *El-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’an*, VII, 293; er-Râzi, *Mefâtihu’l-Gayb*, X, 307

²⁵² Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, IV, 15-21

²⁵³ A’raf, 7/16-17

bulunuyor. İblis mantığı maddeyi tek ve gerçek ölçü bilen yanlış mantık olduğundan²⁵⁴ her zaman yanılması kaçınılmazdır.

Hâlbuki Allah hükmünü, böyle bir mantığın çok fevkinde yürütmektedir. Madde ve akıl haricinde bir kıyas tanımayan anlayış ancak İblis ve onun avanesinin işi olabilir.²⁵⁵

Ayette geçen “Doğru yol” için Hak din İslâm yolu,²⁵⁶ cennete ulaştıran yol,²⁵⁷ Allah’ın rızasını kazanmakla hak edilen cennete ulaştıran yol²⁵⁸ olarak da tarif edilmiştir.

Bazı müfessirler İbn Abbas ve İbn. Mesud’tan gelen rivayeti zikrederek Allah’ın doğru yolunu bu iki sahabinin Mekke yolu olduğunu haber verdiklerini aktarmaktadırlar.²⁵⁹

Rivayetlerden de anlaşılacağı üzere İblis’in kast ettiği Allah’a giden her yol doğru yoldur. İbn Abbas ve İbn Mesud’a göre o gün Allah’a giden Mekke yoluydu, bugün şartlara göre bu yol değişebilir. Mekân ve zamanla sınırlı değildir. Maddî ya da manevî yol kast edilmiş olabilir. Manevî yol derken insanı Allah’a yakınlaştıran iman ve itaat yoludur. Özetle İblis’in amacı insan ile Allah arasına girmektir. İki şeyin arasına girmek ise ancak bağlantı yolunda oturup tuzak kurmakla olur. İşte vuslata engel olmak için İblis bütün doğru yollarda her Müslüman’ın karşısına çıkacaktır.

Razi’ye göre, İblis’in doğru yolun üzerine oturması deyimi, onun fesadı yaymaya devam edeceği ve bundan asla vazgeçmeyeceği anlamını taşımaktadır. Çünkü bir işi güzelce tamamlamak isteyen kişi, o işi tamamlayıncaya kadar o işin başında oturur.²⁶⁰

İblis’in insanın önlerinden gelmesi insanları ahiret hakkında şüpheye düşürmesi; arkalarından gelmesi ise onların dünyaya rağbet etmeleri için çalışması anlamını ifade

²⁵⁴Nizâmu’ d-Din Hasan b. Muhammed b. Hüseyin el-Nisaburî; *Ğarâibu’l-Kur’an ve Rağâibu’l-Furkân*, Daru’l-Kutubu’l-İlmiyye, Beyrut, 2008, III, 206

²⁵⁵ Öztürk, *Kur’an’ın Temel Kavramları*, s: 223

²⁵⁶ es-Sa‘lebî, *el-Keşfuve’l-Beyân*, III, 9

²⁵⁷ el-Kurtubî, *El-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’an*, VII, 175; eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, II, 192

²⁵⁸ el-Alûsî, *Ruhu’l-Meânî*, VIII, 140

²⁵⁹ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, II, 193; el-Alûsî, *Ruhu’l-Meânî*, VIII, 140; es-Sa‘lebî, *el-Keşfu ve’l-Beyân*, III, 10; İbn Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim*, VI, 2918

²⁶⁰ er-Razi, *Mefatihu’l-Gayb*, X, 310

etmektedir.²⁶¹ İnsanların sağ tarafından onlara sokulması, onların iyilikleri yönünden gelerek²⁶² yaptıkları iyiliklerle övünmelerini ve böbürlenmelerini sağlaması²⁶³ ve din işlerinde onları şüpheye düşürmesi²⁶⁴ demektir. Sollarından ifadesinden kasıt ise kötülükler yönünden gelerek²⁶⁵ insanlara çeşitli günahları işletmesidir.²⁶⁶ İnsanların şehvetleri yönünden saldırması²⁶⁷ anlamına geldiği de ifade edilmiştir.

İblis insanlara üstlerinden saldıramaz çünkü üst taraf rahmet mekânıdır²⁶⁸ ve o insan ile Allah'ın rahmeti arasına giremez.²⁶⁹ Altlarından saldıramaz, çünkü alt taraf secde mekânıdır²⁷⁰ ve insanlar alttan gelen şeylerden ürker.²⁷¹

“...onların hepsini mutlaka azdıracam! Ancak onlardan ihlâslı kulların müstesna”²⁷²

İblis özellikle kendisinin düşmüş olduğu yerden insanlara saldırır. İblis'in düşmesine sebep olan nefsidir. Bundan dolayı insanı da aynı yerden düşürmek istiyor. İnsanın nefsini okşayan şeylerin vesvesesini verir. Ama ayağını kaydırmadığı bir zümreyi burada dile getiriyor. O zümre ki nefsini Allah'ın emrine vererek terbiye eden, bütün süfli duygulardan arındıran muhlislerdir.

Allah, İblis'i kovmadan önce hesaba çekmiştir. Sorgusunda küfründen dolayı tövbe etme yerine kibirlenmesinden dolayı da bulunduğu makamdan kovmuş, “İn oradan çık, artık alçaksın, küçüksün.” diye aşağılamıştır. Eğer İblis düzelmeye karar verseydi af olabilirdi. Nitekim zaman tanıma ricası bir dereceye kadar yerine getirilmiştir. Kendisine verilen zamanı tövbeye ayıracağına, azıp doğru yolda

²⁶¹el-Beğavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, s: 298, en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil*, I, 404-405

²⁶²eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, II, 192; en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil*, I, 404-405

²⁶³Ebu Bekir Abdurrezzak, b. Hemmâm b. Nâfi es-San'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîz*, Daru'l-Marife, Beyrut-Lübnan, 1991, I, 215

²⁶⁴el-Beğavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, s: 298

²⁶⁵eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, II, 192; en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil*, I, 404-405

²⁶⁶el-Beğavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, s: 298

²⁶⁷es-San'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîz*, I, 215

²⁶⁸en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil*, I, 405, eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, II, 194

²⁶⁹es-Sa'lebî, *el-Kesfu ve'l-Beyân*, III, 10; el-Beğavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, s: 298

²⁷⁰en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil*, I, 405

²⁷¹Altıntaş, *Kur'an'da Hidayet ve Dalalet*, s: 287

²⁷²Hicr, 15/39-40

bulunanlara karşı kötülük etmeye niyetlendiği için kovulmaya ve ahirette de ebedi azaba mahkûm edilmiştir.²⁷³

Yeni bir yol açılmış oldu. Bu yol varlığın kendisini büyük görmesi veya elindekiler ile böbürlenmesidir. Bu yolun ilk yolcusu İblis olmuştur. İblis'in açmış olduğu bu yol her asırda müntesip bulmuştur. Çünkü bu çığırını açan İblis bu yolu yolcusuz bırakır mı, kendisini tek bırakır mı? Elbette düştüğü kibir bataklığına insanları da düşürmek istemiştir. İstedikini yapmak için de damarlara, kalplere ve ruhlara girerek insanları bu yola sevk etmiştir.

Bu yola giren herkesin duygusu ve düşüncesi aynıdır. Kalplerinde nur olmayan, akıllarında muhakeme olmayan, gözlerinde fer kalmayan, ruhlarını nefislerine veya şeytanlarına satan bu kişiler kendilerinden büyük bir varlığı tanımaz ve ona boyun eğmezler.

1.2. HABİL VE KABİL

İblis ile başlayan kibir ve kendini övme hastalığı bulaşıcı bir hastalık gibi insanoğluna da sirayet etmiştir. Meleklerin insanoğluna itiraz mahiyetinde söylemiş oldukları sebepler²⁷⁴ ortaya çıkmaya başlamıştır. Yani insanda mevcut olan zaaf, hırs ve arzular yeşermeye başlamıştır. Bu zaaf, hırs ve arzular en tehlikesi insanın kendini başkasından üstün tutmasıdır. Bir varlık şayet kendisini başka bir varlıktan üstün görürse işte o zaman hem inancının yönünde sapmalar olur hem de önü alınamaz hatalar yapmasına sebep olur.

Bunun ilk örneğini Habil ve Kabil'de görmekteyiz. Rivayetlerde bu iki şahsın Hz. Âdem'in oğulları olduğu söylenmektedir.²⁷⁵

“Bir de onlara Âdem'in iki oğlunun haberinin hak ile oku. Hani onlar birer kurban sunmuşlardı da, ikisinden birininki kabul olunmuş diğerinden kabul

²⁷³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 15-22

²⁷⁴ Bakara, 2/30

²⁷⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 342

olunmamıştı. O: Seni mutlaka öldüreceğim demişti. Öbürü: Allah ancak takva sahiplerinden kabul eder, demişti.”²⁷⁶

Habil hayvancılıkla ilgileniyordu.²⁷⁷ Birçok hayvanı vardı. Allah’a Kurban için, hayvanlarının en nefis sütünden ve kaymağından hazırladı.²⁷⁸

Kabil tarımla ilgileniyordu.²⁷⁹ Allah’a Kurban için, hasılatının en çürük ve kötüsü olanını tercih etti.²⁸⁰

İki kardeş Allah’a samimiyetlerinin ve takvalarının belirtisi olarak kurban takdim ettiler.²⁸¹

Allah kurbanı ve amele değil kalpteki takvaya baktığı zaman Habil’in samimiyetini beğendiği için onun kurbanını kabul etmiş,²⁸² Kabil’in ise kurbanını kalbindeki samimiyetsizlikten dolayı kabul etmemiştir.²⁸³

Kabil hediyesinin, Allah tarafından kabul edilmemesine çok kızdı. Gönlünde gizlediği kıskançlığı köpürdü.²⁸⁴

Müsabakalarda mağlup olan üzülür. Bunların yapmış olduğu yarışma değildi. Yaptıkları Allah’a kulluktu. Samimiyeti kabul edilmeyen, hatayı nefsinde aramalıydı. Ama Kabil, kardeşini sorumlu tuttu. Habil’e karşı derin bir kıskançlık duydu.²⁸⁵ Kıskançlık duygusunun altında aslında kibir, kendini beğenme, kendisini başkasından üstün görmek vardı. Yani Kabil kendisini kardeşi Habil’den daha üstün görüyordu ki “Nasıl olur da benim kurbanım değil de Habil’in kurbanı kabul olur. Hâlbuki ben ondan üstünüm.” diyordu. Habil’in kurbanı kabul edilerek yanlış bir karar verildiğini

²⁷⁶ Maide, 6/27

²⁷⁷ Ebu Abdillâh Muhammed b. Sa’d, *Kitabü’l-Tabakatü’l-Kübra*, Beyrut, 1957, I, 36; Ebu Cafer Muhammed b. Cerir b. Yezid et-Taberî, *Câmi’l-Beyân ve Tarihu’l-Ümem ve’l-Mülûk*, Mısır, 1326, I, 71; Ebu İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Sa’lebî, *Kitabu’l-Arais fi Kasâisi’l-Enbiyâ*, Mısır, 1951, s. 44

²⁷⁸ İbn Sa’d, *Tabakatü’l-Kübra*, I, 36

²⁷⁹ İbn Sa’d, *Tabakatü’l-Kübra*, I, 36; et-Taberî, *Câmi’l-Beyân*, I, 71; es-Sa’lebî, *Kitabu’l-Arais*, s.44

²⁸⁰ İbn Sa’d, *Tabakatü’l-Kübra*, I, 36

²⁸¹ Cemaleddin Ebu’l-Ferc Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cezvi, *Zadu’l-Mesîr fi İlmi’t-Tefsir*, Daru’l-Kitabu’l-Arabî, Beyrut, I, 336

²⁸² et-Taberî, *Câmi’l-Beyân*, I, 71

²⁸³ İbn Sa’d, *Tabakatü’l-Kübra*, I, 36

²⁸⁴ es-Sa’lebî, *Kitabu’l-Arais*, s.44

²⁸⁵ Çakan– Solmaz, *Kur’an-ı Kerim’e Göre Peygamberler ve Tevhîd Mücadelesi*, s. 39

düşünmüştür. İblis'in girmiş olduğu yanılığa Kabil de girmiştir. Kibir, İblis'i nasıl Allah'ın huzurundan uzaklaşmasına sebep olduysa aynı şekilde Kabil'i de kardeşini öldürmeye kadar götürmüştür.

“Kabil: Yemin olsun ki seni öldüreceğim.”²⁸⁶ dedi.

Habil, Kabil'in nefretine rağmen, takvalı olması dikkat çekmektedir. Habil kurbanı kabul edildiğinden dolayı kendisini övebilirdi ve büyük görebilirdi ama kendisine yakışanı yaparak *“Allah ancak sakınanların hediyesini kabul eder.”²⁸⁷* Diyerek tevazu sahibi olmayı ve şeytana fırsat vermemeyi tercih etmiştir.

İbn Atiyye şöyle der: Burada sakınanlardan kasıt, Ehl-i Sünnetin icması ile şirkten sakınmaktır. Her kim şirkten sakınırsa o kişi muvahhittir.²⁸⁸

“Yemin ederim ki, eğer sen beni öldürmek için bana elini uzatsan da ben seni öldürmek için elimi sana uzatacak değilim. Çünkü ben âlemlerim rabbi olan Allah'tan korkarım.”²⁸⁹

“Ben senin hem benim günahımı hem kendi günahını yüklenerek sonunda cehennemliklerden olmanı istiyorum. İşte zalimlerin cezası budur.”²⁹⁰

“Nihayet nefsi kendisine kardeşini öldürmeyi kolay gösterdi. Onu öldürdü; o da hüsrana uğrayanlardan oluverdi.”²⁹¹

Yeryüzünde şeytana uyan ilk insan Kabil oldu. O hakkın karşısında batılı diyecek olan insanların öncüsü olmuş, şeytan safında yerini almıştır.²⁹²

Hz. Âdem'in iki oğlunun kıssasından alınacak ibret şudur: Kıskançlık ve kendini büyük görmek insanlar arasında görülen ilk cinayetin sebebi olmuştur. Aynı zamanda kıskançlık, toplumdaki her türlü fitne ve fesadın kaynağını teşkil etmektedir. Fertleri birbirinden üstün gören toplum darmadağınık olur, birbirine düşman kesilir, birbirine

²⁸⁶ Maide, 5/27

²⁸⁷ Maide, 5/27

²⁸⁸ ez-Zuhayli, *Tefsiru'l-Münir*, III, 432

²⁸⁹ Maide, 6/28

²⁹⁰ Maide, 6/29

²⁹¹ Maide, 6/30

²⁹² Ebu Suûd Muhammed b. Muhammed b. Mustafa, *İrşâdu'l-Akli's-Selim ile Muzeyye'l-Kitabi'l-Kerim*, Daru'l-İhyâ, Beyrut, III, 28

buğzeder ve hayır üzere asla bir araya gelmez. Bu ise toplumun zayıf ve zelil düşmesine, başkası tarafından köleleştirmesine yol açar.²⁹³

1.3. FİRAVUN

Kur'an'da kibir ile ilgili olarak anlatılan olaylardan İblis'ten sonra Firavun'un hakka karşı ve mütekebbir olan Allah'a karşı kibri ile mücadelesi göze çarpmaktadır.

Firavun kelimesi sözlükte Fer'ane kelimesinden alınmış olup kibir, gurur ve zorbalık anlamlarına gelir. Eski Mısır hükümdarları için meşhur olmuşsa da her peygamberin Firavunu dönemin azgın hükümdarlarıdır.²⁹⁴ Muhammed Hamdi Yazır, Firavun isminin fesat, bozgunculuk, sapma ve saptırma şeklinde meşhur olduğunu söylemiştir.²⁹⁵ Her zulüm firavunluktur. Her kibir ve zulüm sahibi de firavun olarak nitelenebilir.²⁹⁶

*“Firavun: Ey ileri gelenler, ben sizin için, benden başka bir ilah tanı mıyorum.”*²⁹⁷

Firavunun sözü, başka varlıkların ulûhiyetini nefiy, kendi ulûhiyetini ise ispattır.²⁹⁸

“Firavun, kendisinin göklerin, yerin, denizlerin, dağların ve insanların zatlarını ve sıfatlarını yarattığını iddia etmemiştir. Çünkü bunun imkânsız olduğunu bilmek için pek zeki olmaya gerek yok. Dolayısıyla bu hususta şüphe etmek, aklının noksanlığına delil olur. İlah ise, ibadet edilendir. O halde Firavun, bir yaratıcının olmadığını ileri sürerek, insanların mükellefiyetlerinin, sadece meliklerine itaat etmeleri ve onun emirlerini dinlemeleri olduğunu söylüyor. İşte Firavun'un ulûhiyet iddiası ile kastedilen, çoğu kimsenin sandığı gibi, onun, göklerin ve yerin yaratıcısı olduğunu iddia etmesi değil, mabut olduğunu iddia edişidir.”²⁹⁹

²⁹³ ez-Zuhayli, *Tefsirü'l-Münir*, III, 432

²⁹⁴ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, XIII, 323

²⁹⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 2816

²⁹⁶ Necati Kara, *Kur'an'a Göre Hz. Musa, Firavun ve Yahudiler*, Seha Neşriyat, 1991, s. 139

²⁹⁷ Kasas, 28/38

²⁹⁸ Ebu Hafs Siracuddin Ömer b. Ali b. Adil ed-Dımeşki, *el-Lübab Fi Ulûmi'l-Kıtab*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnan, XV, 260

²⁹⁹ er-Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, XVII, 519-520

O'nun bir Rabbinin olduğunu ve bu Rabbin kendisinin ve kavminin yaratıcısı olduğunu bildiğini söylemiştir.³⁰⁰

Elmalılı Firavun'un Allah'ı tanıdığını fakat kibir zorbalık ve inadından dolayı inkâr ettiğini söyleyerek şöyle devam etmiştir: Firavun'un iddia ettiği ilahlık kendi ülkesi sınırları içindeydi. Firavun'un etrafındakilerde buldukları konumu korumak için yağcılıkla Firavun'dan daha fazla firavunluk yapıyor ve onun zayıf damarına basıyorlardı.³⁰¹

İnsanların kendisine kulluk etmesini istemesi kibrin en üst noktasıdır.³⁰² İblis'in dahi böyle bir makamda gözü yoktu. İblis, ilahın yalnızca Allah olduğunu Allah ile olan diyaloglarında görmekteyiz.

Allah, Firavun'a Hz. Musa ve kardeşi Hz. Harun'u peygamber olarak göndermiştir.

"Firavun'a gidin, çünkü gerçekten o azdı."

*"Varın da ona yumuşak söz söyleyin; olur ki öğüt dinler yahut korkar."*³⁰³

Firavun insanlara zulmetmede, kendisine kulluk etme noktasında azanlardan olmuştur. İnsanların erkeklerini öldürüyor ve kadınlarını ise sağ bırakarak onlara zulmediyordu. Böyle bir zalim karşısında Allah Hz. Musa'ya ve Hz. Harun'a kalpteki kibri temizleyen bir tedavi ile Firavun'a gönderiyor. Allah peygamberlerine yumuşak sözle öğüt vermelerini emrediyor. Çünkü yumuşak söz gurur, inat ve isyanı kırar. İsyankârları, daha nazik ve uysal hale getirir. Onların içindeki sahte kibir ve gururlarını uyandırıp tahrik etmez.³⁰⁴

Firavun kibrinde öyle bir derinleşmişti ki peygamberlerin yumuşak sözle söyledikleri öğütleri bile duymadı. Firavun'a yapılan öğüt ona ters etki yapmış. Yılan gibi zehir salgılıyordu.

³⁰⁰ el-Kurtubî, *El-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, XIII, 313-314

³⁰¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 182

³⁰² Nimetullah b. Mahmud en-Nahçıvanî, *el-Fevatihu'l-İlahiyye ve'l-Mefatihu'l-Ğaybiyye*, Daru Rukabi, Mısır, II, 63

³⁰³ Taha, 20/43-44

³⁰⁴ er-Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXII, 58; el-Kâsimî, *Mehâsinu't- Te'vil*, XI, 165; Kara, *Kur'an'a Göre Hz. Musa, Firavun ve Yahudiler*, s. 227

*“Firavun ve önde gelen çevresi dediler ki: Bizim benzerimiz olan iki beşere mi inanacaktınız? Kaldı ki onların kavimleri bize kullukta bulunmaktadırlar.”*³⁰⁵

Firavun bir daha kibrini ortaya atıyor. Ama burada bizim benzerimiz derken aslında yine kendisinin da yaratılmış olduğunu, sınırlı bir varlık olduğunu dile getiriyor. Bu sefer yine kibri, nefisini okşayarak bizim gibi beşer olan insanlara mı inanacaksın diyor. Kendisini ilah olarak gördüğü zaman da, kendisini insan olarak gördüğü zaman da kendisini övmüştür.³⁰⁶

Ayetleri incelediğimizde Firavun’un, yalan ve iftiralarla, lafabeliği yaparak halkını kandırmaya çalışan bir entrikacı olarak karşımıza çıktığını görürüz. O, Mısır mülkünün kendine ait olduğunu, Hz. Musa’nın zavallı fakirin biri olduğunu, konuşmayı bile beceremediğini³⁰⁷ halkına anlatarak içindeki kibrini ortaya çıkartıyor.

Firavun ilk önce Hz. Musa’yı halkın nazarında küçük düşürmek istemiştir. Bunun için onun fakirliğini ve kekemeliğini delil olarak gösteriyordu. Oysa Hz. Musa’nın dilindeki tutukluk onun çocukluğunda olan bir şeydi. Bu yolda başarılı olmayan Firavun’un entrikaları bitmek bilmiyordu. Bu sefer de Hz. Musa’nın minnet altına girmesi için başka sahte sözler sarf ediyordu.

“Biz seni çocukken yanımıza alıp büyütmedik mi? Ömrünün birçok yıllarını aramızda geçirmedin mi? Üstelik sonunda o yapacağını da yaptın. Sen, nankörlerden birisin.” dedi.³⁰⁸

Firavun bu sözleriyle Musa peygamberi minnet altında tutmak istediğini ve küçükken biz seni besleyip, büyüttük, diğerlerini öldürdüğümüz gibi seni öldürmedik şeklinde O’nu küçümsemeye kalkıştığını, Kıpti’yi öldürdüğünü O’na söyletmeye çalıştığını söylemiştir.³⁰⁹

Firavun’un bütün gayreti ve çabası ilahlık makamını korumaktı. Dört bir yandan kendisini kuşatan kibir onun yanlış yaptığını anlamasına engeldi. Onlar nüfuz ve

³⁰⁵Mü’minun, 23/47

³⁰⁶Muhammed Senaullah el-Mazharî, *et-Tefsiru’l- Mazharî*, Mektebetu’r-Raşıde, Pakistan, 1992, VI, 383

³⁰⁷Zuhruf, 43/51-52-53

³⁰⁸Şuara, 26/18-19

³⁰⁹el-Kurtubî, *El-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’an*, XIII, 17-19

şöhretlerini kaybetmemek için kibir, gurur ve inat içinde Hz. Musa'nın getirmiş olduğu birçok mucizeyi inkâr ettiler.³¹⁰ Hz. Musa'yı hidayet yoluna çağıran bir peygamber olarak değil de, siyasal iktidarlarına göz koymuş biri olarak görme yanılığısına düştüler.³¹¹

Gurur ve kibre kapılmış, hiçbir ölçü tanımayan lider tabakası sadece kendilerini değil, toplumu da yok oluşa doğru sürükler.³¹² Kibir, Firavun ve kavmini de helak olmaya götürdü

*“Musa ve beraberindekilerin hepsini kurtardık, sonra ötekilerini boğduk.”*³¹³

Tarih boyunca kibrin gittiği yol belliydi. Ama yine de bu yolun yolcusu hiçbir asırda eksik olmadı. Firavun ve onu ilah kabul eden kavmi de bu yolun yolcusu olmuştur. İnsanı doğru yoldan çıkarıp kendi açmış olduğu yola girmesini dileyen İblis yine kibir entrikasını kullanarak Firavun'da başarılı olmuştur. Kendini övmenin sonu yine helak olmakla sonuçlanmıştır.

1.4. KARUN

Zenginliği ile kibir duygusunun öncülerinden olan Karun, Hz. Musa'nın amcası oğlu olduğu söylenmiştir.³¹⁴ Karun Hz. Musa'nın getirmiş olduğu hakikati kabul ettikten sonra iman etmiştir. Tevrat'ı güzel sesle okuyup, onu en iyi bilenlerdendi.³¹⁵

*“Şüphesiz ki Karun, Musa'nın kavmindendi. Fakat onlara karşı kibirlenip azdı. Biz O'na, anahtarlarını güçlü kuvvetli bir topluluğun zorlukla taşıyabildiği hazineler vermiştik.”*³¹⁶

Karun'un, bu azgınlığının, kibirlenme şeklinde görüldüğünü, hatta Karun'un elbisesini diğer insanların elbiselerinden bir karış daha uzun yaptırdığını, O'nun azgınlığının, malının çokluğuyla mağrur olmasıyla meydana geldiği söylenmiştir.³¹⁷

³¹⁰ Kara, *Kur'an'a Göre Hz. Musa, Firavun ve Yahudiler*, s. 304

³¹¹ Kara, *Kur'an'a Göre Hz. Musa, Firavun ve Yahudiler*, s. 268-269

³¹² Mahmud Şeltût, *Kur'an'a Doğru*, Bir Yay. Mısır, 1987, s. 206

³¹³ Şuara, 26/61-66

³¹⁴ er-Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, XVII, 558-559; el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, IV, 132; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, III, 409; Ahmed Mustafa el-Merâğî, *Tefsiru'l-Merâğî*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabiyye, Beyrut, 1984, XX, 93

³¹⁵ el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, IV, 132-133; er-Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXV, 16

³¹⁶ Kasas, 28/76

Üstün olma dünya malıyla, güzellikle, mal çokluğuyla, soy üstünlüğüyle ölçülmez. İnsanları bu metrelerle ölçen kişinin ölçüsü her zaman yanlış sonuç verir. Su metreyle, uzunluk litreyle, ağırlık cetvelle hesaplanmadığı gibi üstünlük de dünyaya ait mal ve mülk ile ölçülmez. Ölçme aleti yanlış kullanıldığında kişi aldanır, kişileri aldatılabilir. Ama yanılmaz olan Allah kandırılmaz. Karun da diğer mütekebbirler gibi üstünlüğü yanlış aletle ölçmüş ve sonuç yanlış çıkmıştır. Ölçüm aletine sonsuz güvenen Karun, sonucun yanlış olduğundan bile haberi olmamıştır. Karun'a geçimlik ve bu dünyanın süsünün verilmiş olduğunu, O'nun bunlara aldandığını, bunların Firavun'u Allah'ın azabından korumadığı gibi Karun'u da korumadığını, O'nun azgınlığının Allah'ı inkâr ederek kâfir olmasına neden olduğunu, azgınlığının mal ve evladının çokluğu sebebiyle onları hafife alıp küçümsemesi şeklinde olduğunu müfessirler tarafından söylenmiştir.³¹⁸

*“Karun: Bu servet bana, ancak bende bulunan bir ilim sayesinde verilmiştir, dedi.”*³¹⁹

Bununla Tevrat bilgisini kastetmektedir. Rivayet olunduğuna göre insanlar arasında Tevrat'ı çok tilavet eden ve Tevrat'ı bilen kimseydi. Şöyle de açıklanmıştır: “Bu mal benim çeşitli ticaret ve kazanç yollarına dair bilgim dolayısıyla bana verilmiştir.” O, eğer Yüce Allah ona bunca serveti kazanmayı kolaylaştırmamış olsaydı, bu malların toplanmayacağını bilmedi. İbn Abbas dedi ki: ‘Ben altın yapmaya dair sahip olduğum bir bilgiye binaen bana bu servet verilmiştir. O bununla kimya ilmine işaret etmektedir. O bilmedi mi ki, şüphesiz Allah ondan önce kuvvetçe kendisinden güçlü, topladıkları mal da daha çok nice nesilleri, geçmişteki kâfir ümmetleri azap ile helak etmiştir. Eğer mal bir fazilete delalet etseydi, bu nesilleri helak etmezdi. Buradaki kuvvetten kastın araçlar, gereçler, destekleyici ve yardımcı kimselerin topluluğu olduğu da söylenmiştir. İfade şanı Yüce Allah'ın Karun'u azarlaması sadedindedir. Yani Karun, bilmedi mi ki, şüphesiz Allah ondan önce kuvvetçe kendisinden güçlü, topladıkları mal daha çok nice nesilleri helak etmiştir.³²⁰

³¹⁷et-Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, IV, 285-286

³¹⁸el-Kurtubî, *El-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, XIII, 346-347

³¹⁹Kasas, 28/78

³²⁰el-Kurtubî, *El-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, XIII, 355-356

“Derken, onu da sarayını da yerin dibine geçirdik. Allah’a karşı ona yardım edebilecek adamları da yoktu. Kendisini savunup kurtarabileceklerden de değildi.”³²¹

Kibir yine bir kişinin inancına etki edip yönünü değiştirerek, onun helakine sebep olmuştur. İnsanı Allah’ın azabından, helakinden ne malı, mülkü ne de adamları kurtarabilir. Ancak bu helak oluştan yine Allah’ın rahmeti ile felah bulur. Muhakkak ki her büyülenen ve böbürlenlen kimse – tövbe eden hariç- ya bu dünyada ya da ahirette helak olanlardan olacaktır.

1.5. NEMRUT

Hız. İbrahim zamanında yaşamış, insanları kendisine tapmaya ilk defa davet eden,³²² yıldızların durumunu, yıldızlar hakkında nazariyeler ortaya koyan³²³ ve Babil’de zorba bir kral olan Nemrut’un asıl adı, Nemrut b. Kenan’dır.³²⁴

Hız. İbrahim peygamber olduktan sonra ilahi davet gereği zamanın insanlarını ve yöneticisi olan Nemrut’u da Allah’ın varlığının bir olduğuna ve bir tek ona ibadet edilmesine davet etmiştir.

“(Ey Muhammed), onlara İbrahim’in kıssasını hatırlat. Bir zaman İbrahim, babası Azer’e: ‘Putları ilahlar mı ediniyorsun? Doğrusu ben seni ve kavmini apaçık bir sapıklık içerisinde görüyorum.’ Demişti.”³²⁵

Yüce bir ruha ve akla sahip olan insanın heykellere, yıldızlara cansız putlara karşı alçalma ve kulluğun sapıklık olduğu, Hız. İbrahim’in bunu babasından başlayarak kavmine irşat etmekten çekinmediği söylenmiştir.³²⁶

Peygamberlerin sünnetlerinden bir tanesi de tebliğe en yakından başlamaktır. İbrahim (a.s) da ilk önce babasından başladı ve bunun ikinci adımı olan kavmini irşat etmeye başlamıştır.

³²¹Kasas, 28/81

³²²es-Sa’lebî, *Kitabu’l-Arais*, s. 73

³²³Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Kitabu’l-Maârif*, Beyrut, 1970, s. 15

³²⁴İbn Kesîr, *Tefsiru’l Kur’ani’l Azim*, III, 1030

³²⁵En’am, 6/74

³²⁶Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, III, 448-451

“O, bir zaman babasına ve kavmine: “Tapıp durduğunuz bu heykeller de nedir?” demişti. Onlar da: “Biz, atalarımızı bunlara tapıyor bulduk.” demişlerdi. İbrahim: “Doğrusu siz de atalarınız da apaçık bir sapıklık içine düşmüşsünüz.” dedi.”³²⁷

Razi, ayetteki, “Onlar, ‘Biz atalarımızı, bunların tapıcıları olarak bulduk’ ifadesini şöyle açıklamıştır: Bil ki, o topluluk buna cevap vermek için ancak, daha fazla kınamayı gerektiren taklit yoluna başvurmuşlardır. Çünkü onlar kendileri bir hata üzerinde olduklarında babalarının o yolu tercih etmiş olması, onları bu hatadan korumaz. Binaenaleyh, hiç şüphesiz Hz. İbrahim onlara: “And olsun, Siz de atalarınız da, apaçık bir sapıklık içindesiniz.”³²⁸ diyerek cevap vermiş ve böylece bâtılın, kendisine tutunanların çok olması sebebiyle hakka dönüşemeyeceğini beyan etmiştir. Hz. İbrahim, bu sözü onlara söylemiş, onlar da bu sözden bir kurtuluş bulamamış ve Hz. İbrahim’in onları eleştirmeye devam ettiğini, onlar da uzun zamandan beri böyle bir inancı taşıdıkları için, Hz. İbrahim’in bu yadırgamasını kabullenemediklerinden O’na: “Sen bize gerçeği mi getirdin? Yoksa şakacılardan mısın sen?”³²⁹ Dediler. Onlar bu sözleriyle, Hz. İbrahim’in, kendilerini eleştirmesini ve bu hususta ciddi olmasını uzak ve olması düşünülemeyen bir şey gibi gördüklerini zannettirmeye çalıştılar. İşte bundan dolayı, bu noktada İbrahim peygamber Tevhidi izah etmeye geçmiştir.³³⁰

Nemrut bu daveti kabul etmemiş ve onunla tartışmıştır.

“Allah kendisine mülk verdiği için şumararak Rabbi hakkında İbrahim ile tartışmaya gireni görmedin mi?”³³¹

Hız. İbrahim Allah’tan başka kulluk yapılan putları, tapınanların yanlışlarını ortaya koyunca, Nemrut ona kendisine ibadet etmeye çağırıldı Rabbi hakkında soru sordu.³³²

³²⁷ Enbiya, 21/52-54

³²⁸ Enbiya, 21/52-54

³²⁹ Enbiya, 21/55

³³⁰ er-Râzi, *Mefâtihu’l-Gayb*, XVI, 157-160

³³¹ Bakara, 2/258

³³² ez-Zuhayli, *Tefsirü’l-Münir*, I, 30

Senin Allah olarak kabul ettiğin ve itaat ettiğin ve insanları da, ona kulluğa çağırдың rabbini gördün mü, nasıldır O?³³³

*“Benim rabbim hayat veren ve öldürenidir.”*³³⁴

Yani hayatı bahşeden, ecelleri belirleyendir. Yaşamayı da ölümü de yaratan odur.³³⁵

*“Ben de diriltir ve öldürürüm,”*³³⁶ demişti Nemrut.

“Ben hakkında idam hükmü verilmiş bir takım kimseleri affederek kimi insanları diriltirim. Diğer bir kısmını da öldürmekle ve hakkında verilen hükmü infaz etmekle öldürürüm. Bunları söyledikten sonra iki kişiyi getirtip birisini bağışladı, diğerini öldürdü. Dört kişiyi yakaladı ve onları bir eve koydu; yiyeceksiz ve içeceksiz bıraktı. Arkasından bunlardan ikisine yemek yedirdi, canlandılar; diğer ikisini aç bıraktı onlarda sonunda öldüler.”³³⁷

Hz. İbrahim bu delili anlamayan Nemrut’a hem acizliğini göstermek hem de Allah’ın kudretini tescil etmek için bir başka burhan ortaya koyarak şöyle dedi:

*“Muhakkak Allah güneşi doğudan getiriyor, haydi sen de batıdan getir.”*³³⁸

Nemrut yenilgisini hazmedemedi. Aklıyla, gücüyle, adamlarıyla Hz. İbrahim’i hak yolunda sarf ettiği delilleri çürütemiyordu. Bu sebepten dolayı kalbindeki kibre benzer bir ateş hazırlanmasını emretti. Ancak hak davasını ateş ile izale edeceğini düşünmüştü. Dar bakan, sınırlı düşünen ve ne yapacağını bilmeyen kibirli insan zorbalığını konuşurmak ister elbette. İbrahim’i ateşe attıkları sırada, kulunu hiçbir zaman darda bırakmayan Allah ateşe emretti:

*“Ey ateş! İbrahim için serinlik ve esenlik ol.”*³³⁹

³³³ et-Taberî, *Câmi’l-Beyân*, I, 123; es-Sa’lebî, *Kitabu’l-Arais*, s. 75; İzzeddin İbn Esir, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, Kahire, 1963, I, 98

³³⁴ Bakara, 2/258

³³⁵ ez-Zuhayli, *Tefsirü’l-Münir*, I, 30

³³⁶ Bakara, 2/258

³³⁷ Abdülvehhab en-Neccâr, *Kasâsu’l-Enbiya*, Mısır, 1956, s. 81

³³⁸ Bakara, 2/258

³³⁹ Enbiya, 21/69

Allah, kibir karşısında kuluna yine yardımcı olmuştu. Kibir her zaman ki gibi mağlup olanlardan olmuştu.

Nemrut da kibrinin kurbanı olmuştu. O yolda küfre girip helak olanlardan olmuştu. Kibir bir kişinin daha doğru yola gelmesine, hakkı bulup hakka tabi olmasına mani olmuştu. Kibir yine tehlikeli oyunları oynamıştı, dünya malı ve makam. Bütün kibirli davranışlarda bunu görmekteyiz. Yani doğumundan sonra kendisine hibe edilmiş olan bir şey ile övünmenin manası olmaz, çünkü ölümle birlikte verilmiş olan nimetler geri alınıyor.

Asıl saltanat sahibi olan rabbinin rızıklarına teşekkür etmedi, bilakis bu nimetler onun kalbindeki kibre odun oldu. O, ibadetin sebebini isyanının kibriti yaptı.³⁴⁰

1.6. EHL-İ KİTAP

İnsanı yaratan Allah insanı başıboş bırakmamıştır. Örnek alacakları bir peygamber ve okuyup hayatlarına geçirecekleri bir kitap veya sahifeler göndermiştir. Yahudiler ve Hıristiyanlar da kendilerine kitap verilen kavimlerdenidir.

“Ehl-i Kitap, Kur’an-ı Kerim’e ait bir terim olup, kendilerine kitap verilmiş, Tevrat, Zebur, İncil gibi kitaplardan birine inananlara isim olarak kullanılır.”³⁴¹ Yahudi ve Hıristiyanlar dışında ilahi kaynaklı bir dine, kitaba ve suhufalara iman edenlere Kitap Ehli denilmektedir.³⁴²

Ehl-i Kitap, gerek Allah hakkındaki uygunsuz konuşmaları gerek Kur’an ayetlerini alay konusu edinmeleri ve gerekse de Peygamber ve Müslümanlara karşı hakaret ve yanlış tutumlarından ötürü eleştirilmişlerdir. Kitap ehlinin Kuran’a ve peygambere iman etmeyişleri sonucunda birçok yanlış anlamlar ve yoldan sapmalar ortaya çıkmıştır.³⁴³

“Yahudiler Hıristiyanlardan da daha kötü bir durumdadırlar. Yahudilerin iki hali söz konusudur: Evvela kendilerinden başkalarını saptırmak, buna karşılık kendilerinin

³⁴⁰ ez-Zuhayli, *Tefsirü'l-Münir*, II, 28

³⁴¹ Bakara, 2/183; 216; Nisa, 4/77; Maide, 5/45.

³⁴² İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, I, 698-699; Zebidi, *Tac'ul-Arus*, I, 444; el-İsfehâni, *el-Müfredat*, s. 423.

³⁴³ ez-Zuhayli, *Tefsirü'l-Münir*, I, 242

Allah'ın seçilmiş kavmi olduklarını ve peygamberlerin kendilerine münhasır olduğunu iddia etmek; ikinci olarak Yahudilerin Hıristiyanları sapık görmeleri, Hıristiyanların da Yahudileri sapık görmeleri halidir.”³⁴⁴

Yahudilerde de ırkını büyük görme, soyunu üstün görme ve Yahudi olmayanları ise zelil ve köle görme hastalığını müşahade etmekteyiz. Kibir, Yahudilerin ve Hıristiyanların başlarını öyle bir sarsmış ki Allah adına dahi konuşabilecek seviyeye getirmiştir. Bunları söylemişlerdir:

“*Yahudi ve Hıristiyan olandan başkası asla cennete giremez,*”³⁴⁵

“(*Yahudiler ve Hıristiyanlar*): *Biz Allah'ın oğulları ve sevdikleriyiz.*”³⁴⁶

Yahudiler ve Hıristiyanlar bunları söylemekle aslında Allah nezdinde ne kadar kıymetli olduklarını anlatmak istemişlerdir.³⁴⁷

Bu ayetlerde Yahudilerin ve Hıristiyanların Allah'a karşı büyüklenmelerini ve övünmelerini değil de soyundan ve dininden olmayan insanlara karşı kibirlendiklerini görmekteyiz. Kibir, büyüklenmek ve kendisini üstün görmek kime karşı yapılırsa yapılsın günahdır, kabul edilmez.

Allah ise onlara şöyle demektedir: Eğer sizin iddia ettiğiniz gibiyse, Allah sizi neden cezalandırıyor. Oysa insan çocuğuna azap etmemelidir. O zaman sizin iddia ettiğiniz şeyler boş kuruntudan başka bir şey değildir.

Kibir sabit değildir. Tedricen gelişmekte, güçlenmekte ve önü alınamaz bir sel haline gelebilmektedir. Kibir, yüzünü ilk defa gösterdiğinde veya rengini belirttiğinde tedavi edilmezse artık ayaklanır ve insanın aklını ve iradesini devre dışı bırakıp, insanın yaratıcısına dahi başkaldırmasına sebep olur. Yahudilerde de bunu görmekteyiz. Kibirleri öyle büyümüşü ki inançlarını etkileyip, inancın yönünü değiştirmiştir. Başta Allah'a inanan Yahudiler ve bu inançlarını insanlara karşı kibir vesilesi yapanlar artık

³⁴⁴ez-Zuhayli, *Tefsirü'l-Münir*, I, 242

³⁴⁵Bakara, 2/111

³⁴⁶Mâide, 5/18

³⁴⁷ez-Zuhayli, *Tefsirü'l-Münir*, III, 415

kibre bulaşmış oldular. Bu kibir öyle güçlendi ki, artık tehlikeli oklarını insanlara karşı değil, Allah'a karşı kullandı. İradesiz ve akılsız bir şekilde bunları söylemişlerdir:

*“Allah, şüphesiz Allah fakirdir biz zenginiz diyenlerin lafını elbette duymuştur. Onların söylediklerini ve peygamberleri haksız yere öldürmelerini yazacağız ve şöyle diyeceğiz: “Tadın o yakıcı azabı”*³⁴⁸

Elmalılı, bu ayetin, Hz. Ebubekir'in Yahudi din adamlarından Fenhas b. Azura ile olan tartışması üzerine indiğini bildirmektedir. O: “Bizim Allah'a ihtiyacımız yok, O bize muhtaç. Biz O'na onun bize yalvardığı kadar yalvarmıyoruz” şeklinde münasebetsizlikte bulunmuş.³⁴⁹

Kendi kendisine kâfi olmak düşüncesi insanı imandan, rahmetten ve hidayetten mahrum bırakır. İnsanı helak olmaya götürür.

Yahudiler gaddar, ahitlerinde durmaz, bayağı olup yüce Allah'a karşı iftira edenler ve insanları da aldatanlardır. Hatta yapmadıkları şeyler dolayısıyla da övülmeyi severler.

1.7. MÜŞRİKLER

Allah'ı bildiği halde ona isimlerinde, fiillerinde ve sıfatlarında yaratılmış varlıkları denk saymak şirktir. Peygamberin gönderildiği Mekke halkı da şirke bulaşmış kibirli bir kavimdir.

“Cahiliye döneminde müşrik Arapların içtimaî yapısının en belirgin özelliklerinden biri karşılıklı üstünlük, övünme ve kibir anlayışıydı. Bu anlayış hemen hemen hayatın tüm alanlarına yayılmıştı. Araplar arasındaki tefahür ve kibir; mensup oldukları soyla, atalarının yaptıklarıyla, sahip oldukları mallar, sayıca çok olmaları ve erkek evlat sahibi olmak gibi mevzular ile diğer farklı mevzularda gerçekleşirdi.”³⁵⁰

³⁴⁸ Âl-i İmran, 3/181

³⁴⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 1238–1240.

³⁵⁰ Alî Cevâd, *el-Mufasssal fî Tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, Darü'l-İlmi'l-Melayin, Beyrut 1969, IV, 589.

İzutsu, İslâm öncesi şirke girmiş kavimlerin en belirgin özellikleri güce dayalı hoyratlık ve kibir olduğunu ifade etmiştir.³⁵¹

“Bazen karşılıklı övünme, hakemlerin yahut ta kendisine güvenilen tarafsız üçüncü kişilerin huzurunda gerçekleştirilirdi. Taraflar kendi üstünlük ve meziyetlerini ifade eden delillerini sırasıyla zikrederler ve sonunda hakem veya hüküm verme konumunda olan tarafsız üçüncü kişi, her iki tarafı dikkatlice dinledikten sonra hükmünü verirdi.”³⁵²

İslam’ın doğuşundan evvel bir şeylerle böbürlenme, övünme Arapların ayrılmaz sıfatıydı. Kureyşliler, selden dolayı yıkılan Kâbe’yi yeniden yaptıklarından dolayı diğer Araplara karşı bunu üstünlük görüyorlardı.³⁵³ Kureyşliler, Mekke’de bulunmaları ve Kâbe’nin vazifelerini üstlenmelerini de üstünlük olarak görüyorlardı.³⁵⁴

İslamiyet’ten önce Kureyşliler kendilerine “Ahmesi” diyorlardı. Kendilerinin üstün olduklarına düşündükleri için Hac ibadetini Müzdelife’de yapıyorlardı. Üstünlük düşüncelerinden dolayı Arafat’taki vakfeyi yapmıyorlardı.³⁵⁵

*“Yeryüzünde haksızlıkla kibirlenenleri ayetlerimden çevireceğim. Onlar bütün ayetleri görseler de yine ona iman etmezler. Hidayet yolunu görseler, onu yol edinmezler. Ama azgınlık yolunu görseler, onu yol edinirler. Bu, ayetlerimizi yalanlamalarından ve onlardan gafil olmalarındandır.”*³⁵⁶

Hiz. Muhammed’in güvenilirliğini ve peygamberliğini bildikleri halde gururları ve böbürlenmeleri yüzünden risaletini inkâr eden Kureyş müşriklerine bir hitaptır.

Kibirli insanların ilk vasfı, hakka inanmamalarıdır ve hakkı kabul etmemeleridir.

Kendini üstün görenlerin ikinci vasfı, doğru yola girmemeleridir. Onlar hidayet yolunu gördüğünde o yola girmez. Bu da kibirden dolayıdır. Bazısı da bilmemekten dolayıdır. Her ikisi bir birisinin aynısıdır.

³⁵¹ İzutsu, *Kur’an’da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 96

³⁵² Cevâd, *el-Mufassal*, IV, 590.

³⁵³ et-Taberî, *Câmi’l-Beyân*, I, 499

³⁵⁴ et-Taberî, *Câmi’l-Beyân*, II, 292-293.

³⁵⁵ et-Taberî, *Câmi’l-Beyân*, II, 292-293.

³⁵⁶ Araf, 7/146

Kibir hastalığına yakalananların üçüncü vasfı, dalalet yolunu tercih etmeleridir. Allah onların bu durumunu şöyle açıklıyor: Allah'ın ayetlerini tekzip etmeleri, o ayetleri tefekkür etmemeleridir. Mütekebbirler bu yolu kendi tercihleri ile seçmişlerdir. Çünkü onlar ayetlere değil kendi hevalarına tabi oldular. Hakkı düşünmediler.³⁵⁷

“Onlara rabbiniz ne indirdi? Diye sorulduğunda: “Eskilerin masalları” derler.”³⁵⁸

Müşriklerden ahiret gününe inanmayan, hakkı yalanlayıp büyüklük taslayan kimselere: Rabbiniz ne indirdi? Diye sorulduğunda cevap vermekten yüz çevirerek: Hiçbir şey indirmedim. Bize okunan şu kelimeler, geçmiş ümmetlerin kitaplarından alınmış efsaneler, yalanlar ve hurafelerden ibarettir. Peygamberimiz hakkında ise: Sihirbaz, şair, kâhin ve mecnundur, diyorlardı.³⁵⁹

Müşrikler, doğruyu bildikleri halde yine de peygamberi yalanlamışlardır. Yalanlama sebepleri kibir ve ellerinde ki menfaatin zayi olması. Allah nasıl olur da yetim, fakir Muhammed'i seçebilirdi ki, aralarında güçlü, zengin, kodaman ve adamları çok olan insanlar varken neden Allah Muhammed'i seçti ki? İblis'in nefsinde büyütüp, ağzından çıkarttığı kibrin aynısını burada da görmekteyiz. Ben hayırlı iken nasıl Âdem'e secde ederim ki? Diyen İblis helak çukuruna düştüğü yerden müşrikleri de aynı çukura atmış ve müşriklere bunu fısıldamıştır: Biz zengin, güçlü ve hayırlı iken nasıl olur da Muhammed seçilebilir ki? Allah Muhammed'i seçerek yanlış yapmıştır. Kibirlenen insan asla hatayı ve yanlışını kendisinde aramaz. Sürekli kalbi, aklı ve gözü dışarıda hatayı ve hata yapanı arar. Hatayı başkasında arayan öyle bir küfre girer ki gerçekten gözü kendisini görmez, aklı kendisini düşünmez ve kalbi kendisini hissetmez. Çünkü gözün, aklın ve kalbin direksiyonu şeytanın eline geçmiştir. Sonuç helak olmaktır.

³⁵⁷ez-Zuhayli, *Tefsirü'l-Münir*, VI, 71

³⁵⁸Nahl, 16/24

³⁵⁹ez-Zuhayli, *Tefsirü'l-Münir*, VII, 328-329

1.8. MÜNAFIKLAR

Zahiren Müslüman olduklarını açıklayan batinen küfürlerini sürdüren; İslam'ın başlangıcından beri Allah'a ve ahiret gününe inanmadıkları halde mecburen ve isteksiz olarak Hz. Muhammed'e uymuş olan kimseye münafık denir.³⁶⁰

“Münafık, toplum içinde kendisinin en üstün ve ayrıcalıklı bir şahıs olduğunu ispat etme gayesi gütmektedir. Riyaya, gösterişe, çalına çok düşkün olması da bu gayeye ulaşma çabasının bir delilidir. Ne yapıp edip bütün insanlardan üstün olmaktan ve başka insanların karakterlerini tenkit etmekten hoşlanmaktadır. Tenkit etmekten bıkip usanmayan bu gibi fertlerin her şeyi kötüleyen, hiçbir şey beğenmeyen bir tavır takınmış olmaları oldukça yaygın olan bir karakter özelliğini dile getirmektedir.”³⁶¹

*“Ona: “Allah'tan kork” denilince işlediği günahlar sebebi ile benlik ve gurur kendisini yakalar. Ceza ve azap olarak ona cehennem yeter. Ne kötü dönüş yerdir.”*³⁶²

Ona Rabbinden kork ve çekin denildiği vakit, gönlündeki kibir Allah'tan korkmasına izin vermedi. Kalbindeki bu gurur cehaletinden ve küfründen teşekkül etmiştir.³⁶³ Böbürlenip kendisini beğenen münafığın niteliği budur.

*“O adama: “Allah'tan kork da fesat çıkarma” denildiğinde, kendini benlik ve gurur kaplar ve bu, onu daha fazla günaha sürükler. Böylesinin hakkından cehennem gelir. Gerçekten ne fena yataktır o cehennem.”*³⁶⁴

“Herhangi bir kimse böylesine öğüt verdiği takdirde cahili hamiyet duygusu ile şeytanî bir tekebbür onu, günah ve haram işlemeye iter. Çünkü böyle bir kimse salahtan ve ıslah edicilerden nefret eder.”³⁶⁵

*“Ne zaman onlara: “İnsanların iman ettiği gibi siz de iman edin” denilse “Yani o beyinsizlerin inandıkları gibi mi inanalım?” derler. Asıl beyinsizler kendileridir de farkında değiller.”*³⁶⁶

³⁶⁰ Abdurrahman Küçük, *Münafıklık ve dönmelik üzerine bir araştırma: A.Ü.İ.F.D.* S:24, 1987 ve *Dönmeler ve Dönmelik Tarihi*, İstanbul, trs. s, 348

³⁶¹ Alfred Adler, *İnsan Tabiatını Tanıma*, (trc: Ayda Yörükkan) Ankara, 1994, s. 215

³⁶² Bakara, 2/206

³⁶³ er-Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, V, 18

³⁶⁴ Bakara, 2/206

³⁶⁵ ez-Zuhayli, *Tefsirü'l-Münir*, I, 497

Müslümanlar ikiyüzlülere tebliğ yapıp İslam'ı iman anlatıyorlardı. Kendilerinin ve diğer akıllı yerinde Müslümanlar gibi iman etmelerini istedikleri vakit böbürlenerek: “Köle ve fakir gibi, insanlar arasında güçsüz ve bilgisizlikleri dolayısıyla da akılları kıt olanların iman ettiği gibi biz de mi iman edelim?”³⁶⁷ Diyorlardı. Olay onların söylediği gibi değildi. Asıl akıllı kişi doğru yolu görüp o yola girendir. Allah iddialarını onların beyinsizliği ile reddetmektedir.³⁶⁸

“Münafıklar, insanlar ile eşitliğe razı olmuyorlar ve kendilerini üstün, aydın, akıllı ve ileri sınıf sanıyorlar ve bu zan ile onlara hile etmeye kalkışıyorlar. Onlar seçkinlerin imanını ile halkın imanını arasında zaruri bir fark ve yükselme bulunacağı davasından vazgeçmezler. Hâlbuki İslam dininin teklif ettiği imanın şartları, hak ve gerçeğin en genel ve en kapsamlı esas çizgileri olduğu için, imanın aslında ve şartlarında seçkinler ve halk farkı bahis konusu olamaz. Bu fark o imanın amellerinde ve kemalinin derecelerinde bahis konusu olabilir. Genel prensiplerde eşitlik başka, bunda ilerleme meselesi yine başkadır. Hâlbuki şüpheçiler, imanın esasını, kalbin saflığını, ihlâsı budalalık saydıklarından müminlere aldatılmaya hazır, safdil, budala gözüyle bakarlar. Gerçi onlar kendilerini, ilim ve bilgi ile herkesten yüksek görmek isterlerse de, onların ilim ile ilgileri yoktur. İlim bir yakîn işidir. Hele geleceğe ait olan ilim, sağlam bilgili bir mantık ve delillerle netice çıkarmak işidir ki, başı hak iman, gayesi Allah'a ulaşmaktır. Onlar ise baştan sona kadar şüphe ile doludur.”³⁶⁹

*“Onlara: “Gelin Allah'ın peygamberi sizin için mağfiret dilesin” denildiği zaman başlarını çevirirler ve bundan sonra sen onların büyüklük taslayarak uzaklaştıklarını görürsün.”*³⁷⁰

Kur'an peygambere münafıkların sıfatlarını haber verince, münafıkların iman etmiş yakınları münafıklara gidip: “Münafıklığınız belli oldu ve siz ahiretinizi mahvediyorsunuz. Peygambere gidip bu yoldan geri döndüğünüzü ve sizin için

³⁶⁶ Bakara, 2/13

³⁶⁷ Bakara, 2/13

³⁶⁸ ez-Zuhayli, *Tefsirü'l-Münir*, I, 73

³⁶⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 212

³⁷⁰ Münafikun, 63/5

Allah'tan tövbe ve istiğfar etmesini isteyin” dediler. Lakin münafıklar aldırış etmediler, nasihatlere kulak vermediler.³⁷¹

Kibir hiçbir zaman ve hiçbir kimseye fayda vermediği gibi münafıklara da fayda vermemiştir. Kibir insanın doğru yolu bulmasına mani, hakkı bulup tabi olmasına engel olmuştur. Bu kanun İblis'ten bu yana sürekli tekerrür etmiştir. Kibir kimseye fayda vermemiştir. Kötülükten iyilik sadır olmayacağı gibi kibirden, riyadan, ucuptan da iyilik, güzellik ve fazilet sadır olmaz.

1.9. HZ. NUH'A KARŞI KİBİR

Her peygamber gibi Hz. Nuh'un gönderildiği kavim de peygambere karşı insafsız ve hadsiz bir şekilde kibirlenmiştir.

“Nuh'un kavminden ileri gelen kâfirler: “Seni ancak bizim gibi bir beşer olarak görüyoruz. İçimizden sana, basit görüşlü en adi kimselerden başkasının tabi olduğunu görmüyoruz. Sizin bizden bir üstünlüğünüzü de görmüyoruz. Bilakis yalancı olduğunuzu sanıyoruz.” dediler.”³⁷²

*“Nuh kavmi peygamberleri yalanlayınca biz de onları suda boğduk ve onları insanlara bir ayet kıldık.”*³⁷³

Kâfirlerin, Nuh'a ve ona iman edenlere itirazlarının onların bilgisizliğini ortaya koyuyor. Çünkü hakka uyanlar akıllı olanlardır hakka uymayanlar kıt akıllılardır. Şurası da bir hakikattir ki, doğru yola ilk olarak genellikle zayıflar ve acizler uyar, zenginler ve eşref tabakası ise gururlarından dolayı dine ters düşmüşlerdir.³⁷⁴

“Allah, Nuh'un, kavmini Allah'a ibadete davet ettiğini anlatınca, kavminin, Nuh'un peygamberliğini şu üç şüphe ile tenkit ettiklerini nakletmiştir:

Birinci şüphe: Nuh'un da, kendileri gibi bir insan olmasıdır. İnsan fertleri arasındaki farklılığın, âlemdeki herkesin onlardan birisine itaat etmesinin vacip olması noktasına varıp ulaşması imkânsız olur.

³⁷¹er-Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXI, 500

³⁷²Hud, 11/27; Müminun, 23/23

³⁷³Furkan, 25/37

³⁷⁴et-Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, III, 21-22

İkinci şüphe: Nuh'a, kavmin basit insanların, mesela dokumacıların ve değersiz sanat sahibi kimselerin tabi olmuş olmasıdır, bu cehalettir. Çünkü dindeki üstünlük ve yücelik, soy-sop ile mal ile yüksek makam ile olmaz. Aksine fakir dine, zenginden daha yatkındır. Yine aksine diyoruz ki, peygamberler, insanlar dünyayı bırakıp ahirete yönelsinler diye gönderilmişlerdir. Binaenaleyh dünyada mal azlığı fakirlik daha nasıl, peygamberlik hususunda bir tenkit sebebi sayılabilir?

Üçüncü şüphe: Bu, ayetteki, “*Sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü de görmüyoruz.*” cümlesinin anlattığı husustur. Bunun manası, “Biz, senin bizden ne akıl, ne dünyevi menfaatleri görüp gözetme, ne de mücadele kuvveti bakımından bir üstünlüğünü görmüyoruz. Binaenaleyh senin bu görülebilecek şeylerden birisinde, bizden daha üstün olduğunu görmediğimize göre, en yüce ve kıymetli derece ve makam bakımından bizden üstün olduğunu nasıl kabul edebiliriz?” şeklindedir. Bu da bir cehalettir. Çünkü Allah katında muteber üstünlük, ancak ilim ve amel ile olur.”³⁷⁵

“*Nuh, gemiyi yapıyordu. Kavminden ileri gelenler ona her uğradıklarında, onunla alay ediyorlardı. Nuh dedi ki: “Eğer siz, bizimle alay ediyorsanız, biz de bizimle alay ettiğiniz gibi sizinle alay edeceğiz.”*”³⁷⁶

“Ey Nuh, sen Allah'ın peygamberi olduğunu iddia ediyordun, ama şimdi marangozluğa başladın. Eğer sen, iddianda doğru olsaydın, ilahın seni bu zor ve güç işten müstağni kılar, böylesine yorulmana ihtiyaç bırakmazdı. Burada su yok ve senin onu büyük nehirlerle, denizlere taşıman mümkün değil.”³⁷⁷ Diyerek peygamberle alay etmişlerdir.

“*Sana en sıradan insanlar uymuşken sana iman mı edelim.*”³⁷⁸

Sadece peygambere karşı kibirlenmiyorlardı, peygambere tabi olan her Müslüman'a karşı kibirleniyorlardı. Zaten kendini üstün gören, büyülenen, böbürlenmiş insan, her kesime karşı kibirlenir.

³⁷⁵er-Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, XII, 542-543

³⁷⁶Hud, 11/38

³⁷⁷er-Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, XIII, 17-19

³⁷⁸Şuarâ, 26/111

Her kibirlenenin sonucu helak olduğu gibi Hz Nuh'un kibirli kavminin sonucu da helak olmuştur.

1.10. HZ. HUD'A KARŞI KİBİR

Geçmişte yaşanan olaylar insana ibret vermesi ve insana yol göstermesi gerekir. Her kavim selefinin hatalarını bilip yapmaması ve doğrularını bilip uygulaması gerekir. İbret almayı aynı hatayı işleyenler aynı akibete uğrarlar.

“Ad kavmine de kardeşleri Hud'u Peygamber olarak gönderdik. Onlara şöyle dedi: “Ey kavmim, Allah'a kulluk edin. Sizin için ondan başka ilah yoktur. Allah'tan korkmaz mısınız?” Bunun üzerine, kavminin ileri gelen kâfirleri: “Şüphesiz biz seni bir beyinsizlik içerisinde görüyoruz ve seni muhakkak yalancılardan sanıyoruz.” dediler. Hud dedi: “Ey kavmim, bende bir beyinsizlik yoktur. Ancak, ben âlemlerin rabbi tarafından gönderilmiş bir Peygamberim. Size, rabbimin vahiy ettiklerini tebliğ ediyorum. Sizin için güvenilir bir nasihatçiyim. Sizi uyarması için içinizden bir erkeğe, rabbiniz tarafından vahiy gelmesine mi şaşıyorsunuz? Hatırlayın, bir zaman Allah sizi, Nuh kavminden sonra halifeler kıldı. Yaratılış bakımından da size güç ve kuvvet verdi. O halde Allah'ın nimetlerini hatırlayın ki kurtuluşa eresiniz. Sadece Allah'a ibadet etmemiz ve atalarımızın taptıklarını terk etmemiz için mi bize geldin?

Eğer doğru söyleyenlerden isen, tehdit ettiğin azabı bize getir.” dediler. Hud dedi: “Rabbinizden sizin üzerinize bir azap ve gazap hak oldu. Hakkında Allah'ın hiçbir delil indirmedeği, isimlerini, sizin ve babalarınızın koyduğu putlar hususunda benimle tartışıyor musunuz? O halde bekleyin. Ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim.”³⁷⁹

Yeryüzünde yeni bir millet görüldü. Adı Ad'dı. Tufanda kurtulanlar soyundandı. Yurtları Ahkaf'dı.³⁸⁰

Ahkaf; Yemen ile Umman arasında bir topraktı.³⁸¹ “Evleri kat kattı. Muhteşem sarayları,”³⁸² “Oğulları, malları, davarları vardı. Etrafi bağlar, bahçeler sarmıştı.”³⁸³ “Ahkaf'ın ünü İrem'di. İnsanları boy ve kuvvetçe üstün yaratılmıştı.”³⁸⁴

³⁷⁹ A'raf, 7/ 65-71

³⁸⁰ Ahkaf, 46/21

³⁸¹ Kutup, *Fi Zilali'l-Kur'an*, VI, 125

“Hud peygamber, kavmini kesin delil ile tevhide ve putlara ibadeti terk etmeye davet etmiştir. Zira Hud peygamber, Allah’ın onların üzerindeki nimetlerinin çok büyük olduğunu beyan etmiştir. Aklın sarahati de, mahlûkat üzerinde, putların herhangi bir nimetinin bulunmadığına delalet eder. Çünkü onlar cansızdırlar. Cansız varlıkların ise, hiç bir şey üzerinde asla kudret ve güçleri bulunmamaktadır. İbadetin, tazimin doruk noktası olduğu açıktır. Tazim ve saygının doruk noktası da, ancak, kendisinden sonsuz nimetlerin sadır olduğu zata yaraşır, işte bu da, onların Allah’a ibadet etmelerinin, hiç bir puta tapmamalarının gerekli olduğuna delalet eder. Allah’ın, kulları üzerindeki çeşitli nimetlerini dile getirmesinin maksadı, işte Hud peygamberin zikrettiği bu delildir, Sonra Hud bu yakini delili zikredince, kavminden, O’nun zikretmiş olduğu bu delile karşı, taklit yoluna tutunmadan başka herhangi bir cevap sadır olmamıştır. Zira onlar; ‘Sen bize sadece Allah’a ibadet etmemiz uç atalarımızın tapmakta olduklarını bırakmamız için mi geldin?’ demişlerdi. Daha sonra da onlar: “Haydi öyleyse bizi tehdit etmekte olduğun azabı, bize getir?” demişlerdir. Onlar bu sözü, Hud peygamberin yalancı olduğuna inandıkları için söylemişlerdi.”³⁸⁵

Kendilerince doğru olduğunu sandıkları yoldan dönmediler, dönmek bir yana durmadılar bile. Yine aynı şekilde büyüklenmeye ve peygamberi küçük görmeye devam ettiler. Ama Allah bu halin kendilerine fayda vermediğini, onu helak etmek suretiyle ortaya koymuştur.

Büyüklük taslayanların derdi birdi –kendisini üstün görmek- ama cezaları farklı oldu. Ad kavminin de sonu rüzgâr ile oldu.³⁸⁶

1.11. HZ. SALİH’E KARŞI KİBİR

Yer yeryüzüne gelenler belli bir imtihandan geçeceklerdi. Kimileri bu imtihanda kaybedecek ve kimileri de kazanacaktı. Ad kavmi kaybedenlerden olmuştu. Allah imtihan için yeni bir kavim gönderdi.

³⁸²Şuarâ, 26/128-129, 132-134

³⁸³Şuarâ, 26/134

³⁸⁴Fecr, 89/7-8

³⁸⁵er-Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, X, 475-482

³⁸⁶Ahkaf, 46/24-25

Hıcr denen mevkide bir medeniyet görüldü. Hıcr Şam ile Hicaz arasında bir mekândır. Burada yaşayan millet Semud'du. Ünleri ise Eshabu'l Hıcr'di.³⁸⁷

“Hatırlayın Allah sizi, Ad kavminden sonra halifeler yaptı. Sizi yeryüzünde yerleştirdi. Orada, ovalarında köşkler yapıyor, dağları oyup evler yapıyorsunuz. Allah'ın nimetlerini hatırlayın. Yeryüzünde bozguncular olarak fesat çıkarmayın. Kavminin büyüklük taslayan ileri gelenleri, aralarında küçümsedikleri iman edenlere dediler ki: “Salih'in, Rabbi tarafından Peygamber olarak gönderildiğini gerçekten biliyor musunuz?” Onlar da: “Şüphesiz biz, onunla gönderilenlere iman ediyoruz.” dediler. Büyüklük taslayanlar ise: “Şüphesiz sizin iman ettiğinizi biz inkâr ediyoruz.” dediler. Deveyi kestiler ve böylece Rablerinin emrine isyan ettiler. Dediler ki: “Ey Salih, eğer gerçekten Peygamberlerdensen bizi tehdit etmekte olduğun azabı bizlere getir.”³⁸⁸

Kendi güçlerine, mal ve servetlerine güvenen o mütekebbir kavmin, cahilce ifadelerle Salih peygambere karşı çıkıp onun tebliğ ve tekliflerine karşı geldiği, fani olan bu dünya varlıklarının onların felaketine sebep olacağı söylenmiştir.³⁸⁹

“Allah, o kâfirleri, ‘Kibirlenen ileri gelenler’, o müminleri de ‘Zayıf düşürülenler’ diye vasıflandırmıştır. Onların büyükmeleri, kınamayı gerektiren bir fiilden dolayıdır. Müminlerin müstaz’af olmalarının manası ise, başkalarının onları zayıf görmesi ve küçümsemesi demektir. Hâlbuki bu, onlardan sadır olan bir fiil olmayıp, aksine başkalarından sudur eden bir fiildir. Binaenaleyh bu, o müminler hakkında, kınamayı ifade eden bir sıfat olamaz. Aksine bu kınama ve zemm, onları hakir görüp zayıf addeden kimselere aittir. Daha sonra Allah, o büyükmelerin, müstaz’afıara, Salih peygamberin durumunu sorduklarını, onların da: “Biz, Salih peygamberin getirdiği her şeye yakinen inanıyor ve onu tasdik ediyoruz.” dediklerini kibirlenenlerin ise: ‘Aksine biz onun getirdiği şeyleri inkâr ediyoruz, kabul etmiyoruz.’ dediklerini nakletmiştir. İşte bu ayet, fakirliğin zenginlikten daha hayırlı olduğunu izah eden başlıca delillerden birisidir. Zira büyükmeme, ancak malın çokluğundan ve makamın büyüklüğünden ileri gelir. Zayıf görülme ise, ancak bu iki şeyin azlığından

³⁸⁷Hıcr, 15/80-81; el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, I, 654

³⁸⁸A'raf, 7/74-77

³⁸⁹et-Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, II, 230-232

meydana gelir. Böylece Allah, mal çokluğunun ve makam büyüklüğünün, insanları isyana, diretmeye, kabul etmemeye ve küfre sevk ettiğini, malın azlığının, makamın küçüklüğünün ise, insanları imana, tasdik etmeye ve baş eğmeye sevk ettiği söylenmiştir.”³⁹⁰

Tarih, her sahnesi ile artık dünyanın ve dünya içindeki fani mülkün kimseye fayda vermediği tekerrüren ifade etmiştir.

Kibir ne bulaşıcı hastalıktır ki, bulaştığı kişiyi felç ediyor, ilacı alınmazsa – kesinlikle ilacı iman, ibadet ve tevazudur- öldürüyor.

“Kazandıklarının karşılığı olarak onları alçaltıcı azabın yıldırımını çarptı.”³⁹¹

Girdiğin ve yürüdüğün yol Allah’ın sana çizmiş olduğu doğru yol değilse, bu yoldan çıkıp doğru yola girmen için seni uyaran ve sana nasihat veren peygamberleri dinlemezsen ve bu yolda kibirlenen biri isen sonucuna katlanacaksın. Bu yolun sonu rahmete değil felakete, Cennete değil Cehenneme, nimete değil zillete götürür. Nitekim bu kavmin de sonu da helak ile sonuçlanmıştır.

1.12. HZ. ŞUAYB (A.S)’A KARŞI KİBİR

Şuayb (a.s) Medyen ve Eyke kavimlerine peygamber olarak geldi. İki milletle ayrı ayrı mücadele verdi.

Bu ülkelerde yaşayan milletlerin dini yaşantısı putçuluktü. Bu kavimlere ticaret sahtekârlıktır. Bu kavimlere içlerinden biri olan Hz. Şuayb gönderildi. Peygamber kendisine verilen görevi gereği insanları Allah’a kul olmaya, ona ibadet etmeye, dünya malına dalmamaya ve kibirli olmamaya davet etti. Peygamberin getirdiği bu hakikatler menfaatlerine aykırı olduğu için kabul etmemişlerdir. Peygamber ile-kendilerince-hak bätül mücadelesine kalkışmışlardır.

“Bunun üzerine kavmi şöyle dedi: ‘Ey Şuayb, söylediklerinin çoğunu anlamıyoruz. Şüphesiz seni aramızda çok zayıf bir kimse olarak görüyoruz. Eğer

³⁹⁰er-Râzi, *Mefâtihu’l-Gayb*, X, 490

³⁹¹Fussilet, 41/17

*kabilen olmasaydı, seni taşıyarak öldürürdük. Esasen bizim aramızda bir itibarın da yoktur.*³⁹²

Şuayb peygamberin kavmi, Rablerinden gelen emirleri düşüneceklerine ve Şuayb peygamberin davetine icabet edeceklerine kendilerindeki maddi güce başvurarak peygamberi tehdit etmişlerdir. Zayıf ve aciz kavminin kudreti hiçbir zaman Allah'tan üstün olmayacaktır.³⁹³

Muhammed Hamdi Yazır ise bu ayeti şöyle tefsir etmiştir; “Ey Şuayb, söylediklerinden çoğunu pek anlamıyoruz. Anlamıyorlardı, çünkü kulak vermiyorlardı, dikkatle dinlemiyorlardı, vahiy ve nübüvete önem vermiyorlardı. Genellikle bütün fena insanlarda olduğu gibi, herkesin arzularını kendi arzu ve istekleri gibi zannettiklerinden dolayı, bir insanın dünya çıkarlarından ve kişisel duygulardan kurtularak, sırf Allah rızası için çalışıp çabalayacağını, ‘Ben ıslahtan başka bir şey istemiyorum.’ Sözünde samimi olacağını kafalarına sığdıramıyorlardı. İhlas ve tevekkülün ne olduğunu anlayabilmeleri için kendilerinde de biraz ihlas ve tevekkül bulunması gerekiyordu. Kendilerinde böyle bir duygu bulamadıkları, özellikle tevhit inancını tanımadıkları için kör bir tabiatçı kafayla düşündüklerinden, beşerin işlediği günahlarla birtakım semavi afetler arasında bir ilişki bulunabileceğine ihtimal vermiyorlardı. Allah'ı bırakıp, şuna buna tapmakla, ölçüyü, teraziyi, eksik yapmakla, fitne fesat çıkarmakla dünyadaki düzenin bozulacağını, tufanlar ve zelzeleler olacağını anlamıyorlardı. Velhasıl sarih ve apaçık olan bu sözlere inanmak istemiyorlar, bu gibi sözlerin arkasında gizli niyetler, art düşünceler ve başka maksatlar aramaya çalışıyorlar, bu sözlerden gocunuyorlar. Biz senin söylediklerinin çoğundan bir şey anlamıyoruz, sen ne demek istiyorsun, neye güvenip de bizi böyle tehdit ediyorsun, kesinlikle biz seni kendi içimizde zayıf biri olarak görüyoruz, eğer ailen olmasaydı muhakkak ki seni recm ederdik, taşla tutar, öldürürdük. Sen bize karşı güçlü biri değilsin, aziz değilsin. Yani bizim gözümüzde şahsen senin bir değer, bir önemin yoktur, bize göre sen hatırı sayılan, kıymet verilen biri değilsin. Yani sana saygımızdan dolayı değil, senin yakınlarından olup da bizimle

³⁹² Hud, 11/91

³⁹³ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, III, 53-54

beraber olan, sana uymayıp bizim dinimizde bulunan bir kaç hısım akraban var ki, işte biz onların hatırı için şimdiye kadar sana dokunmadık.”³⁹⁴

Hakka ve hakikate gözü, kulağı, aklı ve kalbi kapalı olan insan, dünya hayatında hiçbir zaman doğruya ulaşamaz. Çünkü insanı doğruya, hidayete götüren kalp ve akıldır. Kalbi, dünya ve mal sevgisi kapladıysa, aklı da düzenbazlıklar, entrikalar işgal ettiyse hakikat bulunamaz. Çünkü hakikatin kabul yeri işgal edilmiştir. Kalbin ve aklın hükümdarı iman, insaf, merhamet değil küfür, kibir ve fücür olmuştur. Bunlar insanı helak olmaya götürür. Ki nitekim bu kavmin sonu da ölümle bitmiştir.

1.13. HZ. MUHAMMED'E KARŞI KİBİR

Âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Muhammed ‘i rahmet vesile yapmayıp kendisine azap aracı kılanlar da olmuştur. Kendisiyle alay edilmiş ve cefalara maruz kalmıştır.

*“Şüphesiz senden önce gönderilen Peygamberlerle de alay edildi. Ben, inkâr edenlere mühlet verdim. Sonra onları azabımla yakalayiverdim. Onları cezalandırmam nasılmış bir bak.”*³⁹⁵

Hz. Peygamber'e indirilen vahiyler kâfirlerden pek çoğunun taşkınlığına taşkınlık katmakta, küfürlerini artırmaktadır. Çünkü iman etmedikleri için bir savunma mekanizması kurmakta ve psikolojik bir rahatlama unsuru olarak daha fazla düşman olmaktadır.³⁹⁶

“Emin ol ki, senden önce de birçok peygamberle alay edildi. Ey Muhammed! Yani, hani bir ayet inse, dağ yürüse, şu olsa, bu olsa deyip duran kâfirlerin asıl maksatları iman etmek için ciddi bir delil istemek değil sadece istihzadır, alay etmektir. Onun için bunlara her ne türlü bir ayet indirilse indirilsin yine de iman etmezler, azap beklerler. Böyle bu gibi İstihz” ve alay etmeler yalnızca sana karşı olmuş bir şey de değildir. Geçmişte nice peygamberlerle de alay edildi.”³⁹⁷

³⁹⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 559-564

³⁹⁵ Rad, 13/32

³⁹⁶ Murat Sülün, *Kur'an-ı Kerim Açısından İman-Amel İlişkisi*, Ekin Yay. İst. 2000, s. 250

³⁹⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 152-153

Gelen bütün peygamberler güllük gülistanlık bir zeminde tebliğ faaliyetlerini gerçekleştirmemişlerdir. Her peygamberin karşısına kavminden küfre sapsın ve kibirli insanlar durmuşlardır. Peygamberler bunlarla tebliğ faaliyetleri müddetince mücadele etmiştir.

*“Kâfirler seni gördükleri zaman, alaya almaktan başka bir şey yapmazlar. Birbirlerine: ‘İlahlarınıza dil uzatan bu mu?’ derler. Hâlbuki kendileri, Rahman olan Allah’ı anmayı inkâr ediyorlar.”*³⁹⁸

“Onlar seni gördükleri zaman, alaya almaktan başka bir şey yapmazlar.”

*‘Allah’ın, Peygamber olarak gönderdiği bu mu? Derler.’*³⁹⁹

Razi’nin bu ayetle ilgili tefsiri şöyledir: “Allah, müşriklerin, Hz. Muhammed’in nübüvvetini alabildiğine inkâr ettiklerini beyan buyurunca, ona iman etmemekle kalmayıp, tam aksine imansızlıklarına onunla alay edip ona hakaret etmeyi de eklediklerini beyan buyurmuştur. Hâlbuki bu, büyük bir cehalettir. Çünkü istihza ya Hz. Peygamber’in (s.a.v) şekli ve şemailinden dolayı olacaktır, ya da O’nun vasıflarından, hallerinden dolayı olacaktır. Gerçekte alay edilecek bu peygamber değil, aksine kendileridir. Sonra onlar, utanmazlıklarından dolayı, bu hükmü ters çevirip, Hz. Peygamber’le (s.a.v) alay etmişlerdir. Bu da, bâtıldan yana olan kimse için daima ve her zaman var olan şeyin, onun alçaklığı ve utanmazlığı olduğunu gösterir.”⁴⁰⁰

*“Kâfirler şöyle dediler: ‘Bizim için yerden bir kaynak fışkırtmadıkça asla iman etmeyeceğiz. Veya içinde hurma ve üzüm bulunan bir bahçen olsun, ortasından ırmaklar fışkırt. Yahut sandığın gibi göğü başımıza parça parça düşür veya Allah’ı ve Melekleri karşımıza getir. Yahut altından bir evin olmalı veya göğe çıkmalsın. Allah’tan, Peygamber olduğunu yazan, okuyabileceğimiz bir kitap getirmedikçe göğe çıktığına da inanmayız.’ (Ey Muhammed) sen onlara şöyle de: ‘Rabbimi tenzih ederim. Nihayet ben de, Peygamber olan bir insandan başka bir şey değilim.’*⁴⁰¹

³⁹⁸ Enbiya, 21/36

³⁹⁹ Furkan, 25/41

⁴⁰⁰ er-Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, XVII, 236-237

⁴⁰¹ İsra, 17/90-93

Razi ayetleri şöyle açıklamıştır; “Allah, Kur’an’ın mu’ciz olduğunu delillerle beyan edip, bu mu’cizlik Hz. Peygamber’in (s.a.v) davasına uygun olarak zuhur edince, onun gerçek bir peygamber olduğuna dair delil, böylece tamamlanmış oldu. Çünkü biz diyoruz ki, Hz. Muhammed (s.a.v) peygamberlik iddiasında bulundu. Mucize de O’nun iddiasına uygun olarak zuhur etti. Böyle olan herkes, gerçek bir peygamberdir. O halde bu, Hz. Muhammed’in (s.a.v) sadık olduğuna delalet eder. Pek çok mucizenin ard arda gelmesi, Hz. Muhammed’in (s.a.v) gerçek peygamber olmasının şartı değildir. Çünkü biz böyle bir kapı açarsak, bu husustaki işin, herhangi bir noktada durmaması gerekir. Hz. Peygamber ne zaman bir mucize izhar ederse, bu sefer de onlar ondan başka bir mucize isterler. Bu iş, inatçıların inadının ve cahillerin de tasallutlarının sona ereceği bir noktada durmaz. Çünkü Allah, kâfirlerden, Kur’an’ın bir mucize olarak zuhur etmesinden sonra, Hz. Peygamber’den (s.a.v) altı çeşit kesin mucize istediklerini nakletmiştir. Nitekim İbn Abbas’ın da şöyle dediği nakledilmiştir: “Mekke’nin önde gelenleri, Kâbe’de oturdukları bir sırada Hz. Muhammed’e (s.a.v) bir adam yolladılar, bunun üzerine o da onların yanına geldi. Gelince, onlar: “Ey Muhammed, Mekke arazisi dardır, ondan yararlanabilmemiz için, aradaki dağları kaldır. Bu arazide, bizim için pınarlar fişkirt, akıt! Böylece de biz burada, ziraat yapabilelim.” dediler. Bunun üzerine Hz. Muhammed (s.a.v): “Ben bunu yapamam, gücüm yetmez.” dedi. Bunun üzerine içlerinden birisi: “Yahut senin, hurmalıklardan ve üzümlüklerden bir bağın bahçen olsun. Aralarından da, şarıl şarıl nehirler akıt.” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Bunu da yapamam!” dedi. Ona: “Senin, altından bir evin olsun, böylece senin hiçbirimize ihtiyacın kalmaz.” denildiğinde, O: “Bunu da yapamam!” dedi. Bu sefer ona: “Kavminin senden istediği şeyleri yapamayacaksın!” denilince O: “Yapamam.” dedi. Onlar: “O halde sen, iyi olanı yapamadığına göre, şerri yaparsın. Binaenaleyh, iddia ettiğin gibi, gökyüzünü üzerimize parça parça indir, azap yüklü olarak onları başımıza düşür.” dediler. Bunun üzerine Abdullah İbn Ümeyye el-Mahzumi şöyle dedi: “Hayır, kendisine yemin edilene yemin ederim ki, gökyüzüne çıkabileceğin bir merdiven yapıp, onunla, gökyüzünün önünde oraya çıksan, derken senin peygamber olduğuna dair dört melek getirsen, yine de seni tasdik etmem.” İşte, İbn Abbas’ın rivayet ettiği gibi, bu hadisenin izahı bundan ibarettir. Allah’ın, Hz. Peygambere söylemesini emrettiği bu cevabı şöyle izah ederiz: Bu, sizin mucize isteyişinizden maksadınız, ya bunları benim kendi tarafımdan getirmemi istemenizdir yahut da Allah

katından gönderilmiş gerçek bir peygamber olduğuma delalet etsin diye, Allah'ın bu mucizeleri, benim elimle ortaya koymasını istememi bana teklif ediyorsunuz. Birinci şık bâtıldır. Çünkü ben, bir insanım. İnsan ise, bunları yapamaz. İkincisi de bâtıldır. Çünkü ben size, hem tek bir mucize olan Kuran'ı, hem de onun bir mucize olduğunu gösteren delilleri getirdim. Binaenaleyh bu tür mucizeleri istemek, kendisine ihtiyaç duyulmayan ve zaruret olmayan şeyleri istemek demektir. O halde bunları istemek sanki işi sarpa sardırma ve boşu boşuna iddia etmektir. Ben, emir olunan bir kulum. Benim, Allah'a tahakküm etmem söz konusu değildir, demektir. Böylece, onların istekleri yersiz ve sakıt olmuş olur. Binaenaleyh ayetteki, *“Suphanallah! Ben resul olan bir beşerden başkası mıyım ki?”* ifadesinin, bu konuda yeterli bir cevap olduğu anlaşılır. Velhasıl Hak Teâlâ, bu ifadesi ile Mekke kâfirlerinin, gerek ulûhiyet, gerek nübüvvet konusunda sapıklık üzere olduklarını beyan buyurmuştur.”⁴⁰²

“Onlara; ‘İnsanların iman ettiği gibi siz de iman edin.’ denildiği zaman: ‘Beyinsizlerin iman ettiği gibi mi iman edelim? Derler, iyi bilin ki asıl beyinsizler onlardır. Fakat bilmezler. İman edenlerle karşılaştıkları zaman; ‘İman ettik.’ derler.

*Şeytanlarıyla baş başa kalınca da; ‘Şüphesiz biz sizinle beraberiz, onlarla sadece alay ediyoruz.’ derler. Allah da onların alaylarının cezasını verir. Azgınlıkları içerisinde bırakır, bocalar dururlar.’*⁴⁰³

“Münafıklar, insanlar ile eşitliğe razı olmuyorlar ve kendilerini üstün ve aydın, akıllı bir ileri sınıf sanıyorlar ve bu zan ile onlara hile etmeye kalkışıyorlar. Karşılaştırma ve benzetmesi de onların beğenmedikleri insanların onlardan daha olgun olduklarını ve kendilerinin de onlar gibi iman ederek eşitliğe nail olmalarını ve böyle olması kendileri için gerileme değil, ilerleme olduğunu anlatıyor.”⁴⁰⁴

*“Kalplerimiz perdelenmiştir.’ dediler. Hayır, Allah onları inkârlarından dolayı lanetlemiştir. Ne de az iman ederler.’*⁴⁰⁵

Yahudilerin kalplerimiz kılıflı, kabuklu dediklerini, aslında Peygamberin (s.a.v.) tebliğine kalplerinin açık olmadığını ve ayetleri anlamaya niyetlerinin olmadığını,

⁴⁰²er-Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, XV, 61-66

⁴⁰³ Bakara, 2/13-15

⁴⁰⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 211-216

⁴⁰⁵ Bakara, 2/88

bunu yalnızca alaylı ifade ile söyleyerek rahmete muhtaç olmadıklarını söylemişlerdir.⁴⁰⁶

Her peygamberin nasibinde küfür ile mücadele vardır. Kıyamete kadar gelecek bütün insanlara peygamber olarak gönderilen Hz. Muhammed risaletinin ilk yıllarında küfrün ve kibrin engelleriyle karşılaşmıştır. İman ve sabır tarihin her sahnesinde küfre ve kibre karşı zafer kazandığı gibi peygamber de imanı ve sabrı ile galip gelmiştir. Peygamber imanı ile kibirlilerin karşısında boyun eğmemiş, secdeye kapanmamış ve kendini küçük görmemiştir. Çünkü peygamber biliyordu ki büyük olan ve büyüklerin de büyüğü olan yalnızca Allah'tır. Bu kâfirlerin kendisini büyük görmesi aslında küçüklüktü. Kedinin, ayağına aslanpençesi takmasıyla aslan olmayacağı gibi müstebirler de büyüklenmek ile büyük olamazlar. Peygamber onların ne olduğu, çaplarının ne olduğunu bildiği için onların sözlerine kulak vermiyordu. Biliyordu ki ağızdan çıkan sözlerin altında azamet yok kibir vardır.

1.14. HZ YUSUF'UN KARDEŞLERİNİN KİBRİ

Aynı kandan ve candan olmak birbirine karşı rekabete ve böbürlenmeye engel değildir. Bedenler, aynı anne babadan olsalar dahi kalpler farklı mihraklarda olabilir. Bu örneği Hz. Yusuf'un kardeşlerinde görmekteyiz.

“Hani onlar şöyle demişlerdi: Doğrusu biz güçlü bir topluluk olduğumuz halde babamızın nezdinde Yusuf ile kardeşi bizden daha sevgilidir. Babamız herhalde apaçık bir yanlılık içindedir.”⁴⁰⁷

Hz. Yakup oğulları içinde en çok Hz. Yusuf'u severdi. Vaktinin büyük kısmını ona ayırırdı. Çünkü onun peygamber olacağını bilirdi. Bu sevgi kardeşlerine ağır geldi.⁴⁰⁸

Kur'an'ın vermiş olduğu bu kıssada da kibri, övünmeyi ve böbürlenmeyi görmekteyiz. Kabil ile Habil'de görülen kibir ve kıskançlık Hz. Yusuf'un kardeşlerinde de mevcuttu.

⁴⁰⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 345-346

⁴⁰⁷ Yusuf, 12/8

⁴⁰⁸ Çakan- Solmaz, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Peygamberler ve Tevhîd Mücadelesi*, s.117

Hz. Yakup küçük bir delikanlıyla –Yusuf- küçük bir çocuğu –Bünyamin-, yararlı olan ve savunma gücüne sahip olan bir grup büyüğe tercih etmektedir.

Daha sonra kıskançlık ve kibir duyguları kabarıyor ve şeytan kalplerine sızıyor. Dolayısıyla gerçekleri değerlendirme yetenekleri bozuluyor. Küçük bazı şeyler gözlerinde büyürken, bazı büyük olaylar da küçülüyordu. Evet, o çirkef iş, yani kendi nefisini savunmaktan aciz olan suçsuz bir kişinin hayatına son verme cinayeti bile onlara normal geliyordu. Üstelik bu kişi kardeşleriydi.⁴⁰⁹

İnsanlar ailesini savunmak için bütün dünyayı karşısına alabilir. Çünkü insanın fitratında ailesine karşı muhabbet vardır. Bu muhabbet insanın merhametini celp edip vicdanın aile üzerine titremesini sağlar. Fakat iki durumda insan ailesini düşünmez hatta canına dahi kast edebilir.

Birinci durum imandır. İnsan bir defa Allah'a ve Resulüne iman etti mi, bu imanı için ailesini dahi karşısına alabilir. Peygamberlerin hayatında bu gerçeği görmekteyiz. Hz. Nuh'un imanını oğluna tercih etmesi, Hz. İbrahim'in imanını babasına tercih ettiği gibi ve sahabilerin imanını bütün ailelerine tercih ettiğini Bedir-Uhut gibi gazvelerde görmekteyiz. İmanları aile sevgisinden güçlüydü.

İkinci durum ise imanın zıt yönünde hareket eden kibirdir. İnsanlar Allah'a karşı ve peygambere karşı kibirlenirse bu uğurda ailesini bile karşısına alıp onunla mücadele edebilir. Kabil'in kibrini kardeşine tercih ettiği gibi. Veya buradaki kıssada da kardeş sevgisinin yerini, kibir duygusu almıştır. Kibir girdiği yerde sevgi ve merhamet adına bir şey bırakmayıp oradaki aydınlığı alır ve oradaki yeşilliği soldurur.

Kibir, inanca tesir etmiş, onu yönlendirmiş ve Hz. Yusuf'u uzak bir yere atmaya sebep olmuştur. Amaçları sadece babalarının Hz. Yusuf'a karşı beslediği duyguya sahip olmaktır.

⁴⁰⁹ Kutup, *Fi Zilali'l-Kur'an*, s. 467

1.15. TUBBA' KAVMİNİN KİBRİ

Yüce Allah, Kur'an'da Tubba kavmini zikrettiği, ancak Tubba'nın bizzat kendisinden bahsetmediğini görüyoruz.⁴¹⁰

Peygamber Efendimiz (s.a.v.): Tubba peygamber midir, değil midir? Bilmiyorum demiştir.⁴¹¹

Tubba, Yemen'de hükümdar olarak seçilen kimselere verilen isimdir. Nitekim Farslara hükümdar olanlara Kisra, Bizanslılara hükümdar olanlara Kayser, Mısırlılara hükümdar olanlara Firavun ve Habeşistanlılara hükümdar olanlara Necaşi denir.⁴¹²

Tubba bir defasında ordusunun başına geçti ve Semerkant'a kadar geldi. Daha sonra yol değiştirip Şam'a yöneldi. Şam'da Yahudi âlimlerden bazılarını esir olarak aldı. Daha sonra Yemen'e doğru dönüşe geçti. Dönüşte Mekke'ye yaklaştığında, insanlar arasında onun Kâbe'yi yıkmak üzere geldiği söylentisi yayıldı. Yahudi âlimleri kendisine: "Bu düşündüğün şey de ne? Kâbe Allah'ın evidir ve sana onu yıktırmayacaktır" dediklerinde, Tubba: "Bu ev Allah'ın eviyse herkesten çok benim onu kutsal saymam gerek" karşılığını verdi ve orada Müslüman oldu.⁴¹³

İslam'ın ve imanın karşısında kaya gibi engel olan insanlar, Allah'ın ismini yeni duyan ve duyduğu gibi iman eden Tubba'ya ve onun imanına karşı kibirleri ile karşı çıkacaklardır. Âdem ile İblisin arasında geçen diyalog ve hadiseler tarih boyunca tekerrür etmişti ve edecekti.

Tubba, Yemen'e ulaştığı zaman ülkenin ileri gelenleri Tubba'nın yanına girdiler ve: "Sen ki efendimizsin ve yine efendimiz olan birinin oğlusun. Ancak yanımızdan gittiğinde bir dine inanıyordun, döndüğünde ise başka bir dine inanıyorsun." Tubba'ya karşı çıktılar.⁴¹⁴

⁴¹⁰Duhan, 44/37; Kaf, 50/14

⁴¹¹el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, IV, 628

⁴¹²İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, X, 77; el-Kurtubî, *El-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, XV, 590; er-Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, XIX, 584; el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, IV, 132

⁴¹³Ebu Fazl Celalüddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensur fi't-Tefsir bi'l-Mesur*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 2002, XIII,272; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, X, 77

⁴¹⁴es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensur*, XIII,273

Tubba kavminde de kibri müşahede ediyoruz. Kendi dinlerini başka dinden üstün görme kibri. Evet, insan inanmış olduğu, mensup olduğu dini diğer dinlerden üstün görecektir. Ama bu din hak değilse, doğruya götürmüyorsa ve Allah'ı devre dışı bırakıp yerine elleriyle yapmış oldukları putları koymuşlarsa o zaman üstün değildir. Kibir hakkı kabul etmeye engel olduğu için Tubba kavmi de hakkı hazmedemediler. Kibir hastalıkları onların hakkı kabul etmesine, müstakim yola girmesine engel olmuşlardır. Akıbet aynı olmuştur. Kibir insanı küfre, küfür ise helak olmaya götürmüştür.

“Onlar mı daha hayırlı yoksa Tubba kavmi ve onlardan öncekiler mi? Onları helak ettik. Çünkü onlar suçlular idiler.”⁴¹⁵

Zirvede olan ve en hayırlılardan olsa dahi kibirlendiği zaman, zirveden aşağıya düşmesi kaçınılmazdır.

1.16. YASİN SÛRESİNDE ELÇİLERE YAPILAN ÜSTÜNLÜK

İnsanın kendisine rehber olana, yol gösterene karşı kibri akıl karı değildir. Şükran göstermen gereken zata nankör olursan bu kabul edilmez bir zulümdür. Bu kibri ve üstün görmeyi bu örnekte de görmekteyiz.

“Onlara, o şehir ahalisini örnek ver. Hani oraya elçiler gelmişlerdi. Biz o zaman kendilerine iki elçi göndermiştik de onları yalanlamışlardı. Biz de bir üçüncü ile onları takviye ettik ve “Biz size gönderilmiş elçileriz” demişlerdi.”⁴¹⁶

Ayette bahsedilen karye (şehir) Antakya'dır. Burada yaşayanlar putlara tapardı.⁴¹⁷ Hz. İsa onlara önce iki elçi göndermişti. Bunlar birkaç koyunu otlatan yaşlıca bir adamla karşılaştılar. Bu kişi Habib-i Neccar idi.⁴¹⁸ Onu Allah'ın dinine davet ettiler. O da: “Bir mucize var mı” dedi? Onlar da: “Hastaya şifa veririz, abras hastasını iyi ederiz” dediler. Habib'in hasta bir çocuğu vardı, onu sıvazladılar, o da iyileşti. Habib bunu gördü ve iman etti, haber insanlara yayıldı. Bu iki elçi insanları Allah'a davet

⁴¹⁵Duhan, 44/37

⁴¹⁶Yasin, 36/13,14

⁴¹⁷el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, IV, 366

⁴¹⁸el-Kurtubî, *El-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, XIV, 390; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, XVIII, 456; el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, IV, 366

ettiğinde, insanlar bu iki elçiyi çabucak yalanladılar.⁴¹⁹ Hz. İsa üçüncü bir elçi göndermiştir. Bu üç elçi birlikte bu kavmi imana davet ettiler. Bu kavim ise iman etmeleri bir yana bunları yalanladılar. Bunlara tabi olmaları gerekirdi. Çünkü bu elçiler doğru yoldaydılar, bunların makam, iktidar ve ücret beklentileri yoktu. Bu sebepler olsaydı, kendilerine tabi olunmazdı. Ama dünya namına hiçbir gayeleri olmayan bu elçilere hak davasında tabi olmak gerekirdi.

“Dediler ki: “Siz ancak bizim gibi insansınız.”⁴²⁰

Evet, bu kıssada da kibrin inanç üzerindeki etkisini görmekteyiz. İblis Âdem’den yaratılış noktasında farklı olduğu için ona karşı kibirlenmiş ve bahane olarak ise toprak-ateş kıyaslamasını⁴²¹ yapmıştı. Ama bu kavim kendisinin aynı türü olan, aynı maddeden yaratılan insana karşı kibirlenmişti. İblis örneğinde bulunan mantık hatası bunlarda da olduğundan dolayı İblis gibi yanlış kıyas yapmışlardır. Siz de insan, biz de insanken nasıl olur size vahiy gelmiş olabilir. İddia ettiğiniz şeyde bizden üstünlüğünüz yoktur. Niçin bize de size geldiği gibi vahiy gelmiyor ki? Demişlerdi.⁴²²

Ağzın içindeki dil değil, kökü kalbin içinde olan kibir konuşuyordu. İnsan olmak bakımından hepimiz eşit olduğumuz halde Allah nasıl olur da sizi seçebilir. Allah aslında sizi tercih ederek yanlış tercih yapmıştır, demektedirler aslında. Kibir, kendisini övme, kendisini büyük görme ve hakkın karşısında böbürlenmek hastalığı, adeta bütün duygularını ve düşüncelerini kaplamıştı. Kibir, iman etmelerine, hak yola girmesine mani olmuştur.

1.17. KEHF SÛRESİNDEKİ İKİ ADAM

İnsanın kibir bataklığına düşmemesi için Allah onlarca misal vermektedir. Her bir misal bize bu hastalığın hangi durumlarda ortaya çıktığını haber vermektedir. Kibrin başka bir çeşidini burada göreceğiz.

⁴¹⁹İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, IX, 190

⁴²⁰Yasin, 36/15

⁴²¹Sad, 38/76

⁴²²İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, IX, 191

“Onlara iki adamın misalini getir.”⁴²³

Bunlar İsrail oğullarından iki kardeştiler. Bu ikisine babalarından sekiz bin dinar kaldı, yarı yarıya bölüştüler. Kâfir olan onunla tarla, gayrimenkul aldı, mümin de mirası hayır yollarına harcadı.

“Birisine üzüm bağlarından iki bahçe verdik. O iki bahçeyi hurma bahçeleri ile kuşattık ve aralarına da bir ekinlik yaptık”.

“Bahçelerin her ikisi de meyvelerini verdi ve ondan hiçbir şey kısımadı. Aralarından da bir ırmak akıttık.”⁴²⁴

Zaman geçti ve muhtaç olan fakir kardeş, zengin olan kardeşten tasadduk istediği zaman zengin kardeş azarlayarak onu yanından kovdu.⁴²⁵

“Derken o, arkadaşına böbürlenerek, onunla konuşurken dedi ki: ben malca senden zenginim. Adamlarım da seninkinden daha çoktur.”⁴²⁶

Burada da kibrin bir başka yüzünü, bir başka tuzağını görüyoruz. Zeval olmaya mahkûm dünya malıyla ve ölüme mahkûm olan insanların çoğunluğu ile böbürlenmek, kendisini büyük görmektir. Canlı ve cansız varlıkların beka –ebedi kalmak- sıfatı yok ki hem kendi varlığımız ile hem de dünya malıyla övünelim. İnsan dünya malını getirmemiş bilakis dünyada bulmuştur, öldüğünde de burada bırakıp gidecektir. Burada bırakılacak olan mal ile övünmenin insana ne getirisi olabilir ki.

“O nefesine zulmede ede bağına girdi.”⁴²⁷

“Yani kibriyle, küfrüyle, baş kaldırılışıyla, büyüklenmesiyle, zorbalık taslamasıyla, ölümden sonra dirilişi ile bahçesine girdi.”⁴²⁸

“Dedi ki: “Bunun ebediyen yok olacağını sanmıyorum.”⁴²⁹ “Kıyametin de kopacağını sanmıyorum.”⁴³⁰

⁴²³Kehf, 18/32

⁴²⁴Kehf, 18/32,33

⁴²⁵er-Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, XV, 178; el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, III, 303; el-Kurtubî, *El-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, XI, 8

⁴²⁶Kehf, 18/34

⁴²⁷Kehf, 18/35

⁴²⁸İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, VI, 540

Bu onun bir aldanışıdır. Çünkü orada ekinleri, mahsulleri, ağaçları, yan taraflarında ve değişik yerlerinde durmadan akan ırmakları görünce, bunun asla sonunun gelmeyeceğini, bitip tükenmeyeceğini, yok olmayacağını, telef olmayacağını düşünmüştü. Bunun sebebi de aklının kıtlığı, Allah'a olan inancının zayıflığı, dünya hayatına ve süsüne aldanışı, ahireti inkâr edişi idi.⁴³¹

*“Nihayet bütün serveti yok edildi. Bu sebepten onun için harcadıklarına pişmanlık duyarak ellerini ovuşturmaya başladı. Bağının çardakları yere çökmüş ve: Ne olurdu Rabbime hiçbir kimseyi ortak koşmasaydım, diyordu.”*⁴³²

Bitmeyeceğine, tükenmeyeceğine ve bozulmayacağına inandığı bahçesi ve dünya hayatına olan sonsuz güveni bir anda yerle bir oldu. Bu helak oluş bir yokluk ve ölüm değildir. Zahirde her ne kadar Allah'ın bahçeyi helak etme sahnesi görüntüyorsa da Allah aslında bununla adamın kalbine yerleşmiş ve kökleşmiş olan kibri helak etmek istemiştir. Allah'ın muradı tecelli etmiştir. Kibir bataklığına batan adam Allah tarafından kendisine gönderilen ateşten ipe –bahçesinin tarumar olması- tutunarak kibir kuyusundan, ahireti inkâr eden inancından kurtulmuştur. Burada helak olan bahçesine bakıp ibret almasaydı, kibir onu hem dünya da hem de ahirette helak olanlardan edecekti.

1.18. TALUT ORDUSU

Allah tarafından seçilen varlık üstündür. Seçilen varlığa karşı kibir doğru bir tavır değildir. Seçilmek insanın çabasına bağlı değil, Allah'ın iradesine bağlıdır. Çabaya ve emeğe bağlı olmayan bir durumda üstünlük taslamak yanlıştır. Allah'ın seçmiş olduğu hükümdara karşı kibri burada göreceğiz.

*“Peygamberleri onlara: Muhakkak Allah size Talut'u bir hükümdar olarak göndermiştir, dedi. Onlarda: nasıl olurda başımıza hükümdar olabilir, dediler. Hâlbuki biz hükümdarlığa ondan daha layığız. Üstelik ona bolca da mal verilmemiştir.”*⁴³³

⁴²⁹ Kehf, 18/35

⁴³⁰ Kehf, 18/36

⁴³¹ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, VI, 540

⁴³² Kehf, 18/42

⁴³³ Bakara, 2/247

Talut saka idi. Onun debbağ yaptığı da söylenmiştir. Kral ailesinden değildir.⁴³⁴ Peygamber soyundan da gelmiyordu.⁴³⁵ Âlim bir kişi idi. İşte bundan dolayı yüce Allah onu yükseltmiş ve hükümdar olarak seçmiştir.⁴³⁶

İsrailoğulları, peygamberinden Allah'ın kendilerine bir hükümdar tayin etmesini talep etmişlerdir. Allah da bu isteğe, onlara hükümdar olarak Talut'u göndermek suretiyle icabet etmiştir.⁴³⁷

Peygamberin kavmi itiraz etmeye başladı. Çünkü onlar kendileri içinden bir melikin seçilmesini bekliyorlardı. Ama Allah'ın tayin etmesi onların arzusunun dışında oldu. Hükümdarlığa biz daha layık iken o nasıl olur da bize hükümdar olabilir, diyerek kibirlerini gün yüzüne çıkarmışlardır.

Bu sözleriyle onlar peygamberlere zorluk çıkarmak, Allah'ın emrinden yan çizme adetlerini sürdürmüşlerdir. O bakımdan “Nasıl olur” dediler. Yani bu hangi cihetle mümkün olabilir. Hâlbuki bizler hükümdarların geldiği kola mensubuz. O ise böyle değildir. Üstelik fakirdir.⁴³⁸

İsrailoğulları burada yine soylarını ve zenginliklerini delil olarak göstermişlerdir. Ama üstünlük hiçbir zaman ne soyda, ne malda, ne de dünyaya ait bir şeydedir. Üstünlük Allah'tandır ve Allah'a aittir.

⁴³⁴İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, II, 256

⁴³⁵es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensur*, III, 120

⁴³⁶el-Kurtubî, *El-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, III, 447

⁴³⁷er-Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, V, 338

⁴³⁸el-Kurtubî, *El-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, III, 448

İKİNCİ BÖLÜM

1. KİBRİ ENGELLEME YOLLARI

1.1. MARİFETULLAH

Bir şeyin büyüklüğünü, azametini ve gücünü bilmek ona karşı olan tavrımızı belirler. Allah'ı hakkı ile bilmek bize küçüklüğümüzü gösterir. Allah'ın kudretini, ilmini, hikmetini ve diğer sıfatlarını bilmediğimiz zaman, bu sıfatları kendi varlığımızda gördüğümüzde kibirlenir ve böbürleniriz. Allah'ın birkaç sıfatını Allah'ı hakkıyla tanıma açısından ele alalım.

-İLİM

“De ki: İçinizdekileri gizleseniz de açığa vursanız da Allah onu bilir. Göklerde ve yerde olanları da bilir. Allah her şeye kadirdir.”⁴³⁹

“Sözünü ister gizleyin, ister açığa vurun; bilin ki o, sinelerin özünü bilir. Hiç yaratan bilmez mi? O, en ince işleri görüp bilmektedir ve her şeyden haberdardır.”⁴⁴⁰

“Sözünüzü gizli ya da açıkça söylemeniz birdir. Allah onu çok iyi bilendir. O kalplerden geçeni, kalplerin gizleyip sakladıklarını dahi bilir. Durum ne olursa olsun Allah sözlerinizi ve davranışlarınızı bilir. Buna göre açıktan Allah'a isyanı gerektirecek işleri yapmaktan kaçındığınız gibi gizlice yapmaktan da kaçınınız. Çünkü Allah'ın davranışımızı bilmesi açısından bunun bir farkı yoktur. İnsanı yaratan ve onu var eden hiç gizlilikleri ve kalplerin sakladıklarını bilmez mi? Eliyle insanı yaratan bizzat O'dur. Sanat eserini en iyi bilen elbette ki onun sanatkârıdır. Allah bütün işlerin inceliklerini, kalplerde bulunanı çok iyi bildiği gibi, kalplerin gizleyip sakladıklarından da haberdardır. Bunların hiçbirisi ona gizli değildir. Gizli olanı yaratan, gizli olanı bilmez mi? Elbette bilir.”⁴⁴¹

“Bir duygu duyan, bir şey düşünen, bir niyet eden, bir söz söyleyen, kasıtlı olarak bir iş yapan, onu yaparken ne kadar gizlemek istese kendinden gizleyemez,

⁴³⁹ Âl-i İmran, 3/29

⁴⁴⁰ Mülk, 67/13-14.

⁴⁴¹ ez-Zuhayli, *Tefsirü'l-Münir*, XV, 23

vicdanında onu o anda duyabilir. O halde onu ve bütün göğüslerin hakikatini, bütün mahlûkatı yaratan yaratıcı daha önce ve daha mükemmel şekilde bilir. O göğüsler, o nefisler, o düşünceler, o kuvvetler, o fiiller ve o duygular bilgiyle, hep Allah'ın yaratmasıyla. O yaratmayınca kimsenin ne eli oynar ne dili, ne hissi yürür ne fikri, ne vicdanı kalır ne kendisi. Bakarsın bir an içinde el çolak olmuş, dil tutulmuştur. Fikir durmuş, akıl boğulmuştur. Gönül kendinden geçmiş, ben böyle yaparım diyen nefis yerle bir olmuştur. Yaratıcının yeni bir yaratma ile imdada yetişmezse hiçbir yaratık onu kendine getiremez ve o yaratmayı işletemez. Çünkü bir zerre, bir şuur, bir şeyin dayandığı teferruatı bilemez. O, bütün sebepler silsilesini kuşatan olgun bir ilim ve kudretin eseridir. Yaratıkların yaratıcıdan bir şey gizlemesine imkân yoktur. Bir yaratık kendinde sonradan meydana gelen bilgiyi ve onun manasını ondan önce onu ve onda o bilgiyi bütün hakikatiyle yaratan yaratıcının ilmine borçludur.”⁴⁴²

Kâinatı eksiksiz, yerli yerinde yaratan ve kâinata düzen-nizam veren Allah ilimden uzak olur mu? Aynı suyla ve aynı ışıkla beslenen odun parçasından renkleri, tatları ve şekilleri farklı olarak yaratan Allah ilimden irak olabilir mi? Yılların sayısını bilmemiz için aya evreler koyan Allah ilimden ayrı düşünülebilir mi? Dünyayı zararlı ışıklardan ve maddelerden korumak için atmosfer ile kuşatan Allah ilimsiz olabilir mi? Gündüzü çalışmamız için geceyi dinlenmemiz için yaratan Allah bunlardan habersiz olabilir mi? Yemekte tuzun dengesini sağlamak için dahi bir ilme ihtiyaç duyan insan oluyor da denizlerin, meyvelerin, sebzelerin tuz oranını ve şeker oranını sağlayan Allah ilimden ayrı olur mu? İlaçları belli bir orana göre yapan kimyager ilme sahip oluyor da bütün gazları, yiyecekleri, suyu, vitaminleri, proteinleri belli bir orana göre yapan Allah ilimsiz olur mu? Saymaktan aciz olduğumuz bunca nimet ve düzen ilimsiz nasıl meydana gelebilir ki? O zaman ilmin zerresi kendisine verilen insanın kibirlenmeye ve büyüklenmeye hakkı yoktur. Çünkü Allah evrende ve insanın yaratılışında ilminin yani kendisinin büyüklüğünü ortaya koymuştur.

-KUDRET

⁴⁴² Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, 255

*“Mutlak hükümler elinde olan Allah, yüceler yücesidir ve O'nun her şeye gücü yeter.”*⁴⁴³

“Mülk elinde olduğu gibi, her dilediğini dilediği şekilde eksiksizce yapmaya tam bir kudretle güç yetirmektedir. Hiçbir yardımcıya, vezire, vekile ve vasıtaya ihtiyacı yoktur. Her ne isterse ne kudretiyle yapar. Hiçbir iradesi hikmetsiz değildir, ol deyince olur. Dilerse zorla yaptırır; dilerse hürriyet verir. Dilerse küçültür, dilerse büyütür. Dilerse sıkar, dilerse açar, dilerse yıkar, dilerse yapar, dilerse daha başka âlemler yaratır ve onlarda da dilediği gibi tasarrufta bulunur.”⁴⁴⁴

*“Ey insanlar! (Size) bir misal verildi; şimdi onu dinleyin: Allah'ı bırakıp da yalvardıklarınız (taptıklarınız) bunun için bir araya gelseler bile bir sineği dahi yaratamazlar. Sinek onlardan bir şey kalsa, bunu ondan geri de alamazlar. İsteyen de aciz, kendinden istenen de!”*⁴⁴⁵

“Onlar tek bir sineği yaratmaktan aciz oldukları gibi bundan da kötüsü onlar o sineğe karşı çıkmak ve ona galip gelmekten de acizdirler. Sinek Allah'ın mahlûkatından en zayıf olduğu halde sinek onlardan bir şey alacak olsa ondan bunu kurtarmaya muktedir olamazlar.”⁴⁴⁶

Allah en alt sınırdaki örneği verirken insana ne kadar aciz olduğunu göstermek istemiştir. İnsan hiçbir şey iken, bir şey yapan Allah'ın kudretini hayatın her alanında müşahade etmekteyiz. İnsan hiçbir kuvvete malik değilken, kendisine sınırlı gücü veren yine mutlak kudret sahibi Allah'tır.

İnsanoğlundan bu kadar büyük olan Allah karşısında kibirlenmek insanın ne hakkıdır ne de haddidir. Çaplar belli iken kendini çaplı zan etmek, aklının çapsizliğine delildir.

-KIDEM VE BEKA

“O, her şeyden öncedir; kendinden sonraya hiçbir şeyin kalmayacağı sondur.”

⁴⁴³Mülk, 67/1.

⁴⁴⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, 198

⁴⁴⁵Hacc, 22/73.

⁴⁴⁶ez-Zuhayli, *Tefsirü'l-Münir*, IX, 251

Varlığı aşikârdır, gerçek mahiyeti insan için gizlidir. O her şeyi bilir.”⁴⁴⁷

Allah’ın ortaya çıkması yoktur, her şeyi ortaya çıkarandır.

Varlıklar helak olur. Ama Allah helak olmaz. Çünkü Rab evvel ve ahir olduğu için yok olmaz ve fani olmaz.

“Her şey onun varlığına delildir. Hiçbir şey yoktur ki varlıkta ortaya çıkarken daha evvel O’nun varlığını ispat etmiş olmasın. Her görüneni de O zannetmemelidir. Çünkü O, aşikâr olmakla beraber gizlidir de. Duygularla hissedilemeyip hayal ile algılanamayacağı gibi, varlığının hakikati de, akılların idrak ve kavrayışına sığmaktan münezzehdir.”⁴⁴⁸

İnsan sonradan varlık sahasına geldiği halde ve ölüm ile bu dünyadan yok olacağı halde neyine güvenip kibirlenebilir ki. Evveli ve ahiri başka bir varlığın elinde olan kişi kime karşı ve hangi hakla böbürlenebilir.

-KIYAM Bİ NEFSİHİ

“Ey iman edenler, siz Allah'a muhtaçsınız. Allah ise müstağnidir. (hiçbir şeye muhtaç değildir.”⁴⁴⁹

“Ey insanlar! Siz yaşama ve hayatta kalma kudretini bahşetmesi hususunda, bütün hareket ve hareketsizliklerde din ve dünya işlerinin tamamında mutlak olarak Allah’a muhtaçsınız. Bunun için yalnız ona ibadet edin. Zira ibadetin faydası sadece size dönecektir. Allah ise ibadetinize veya başka hiçbir şeye muhtaç olmayan tek varlıktır. O’nun hiçbir ortağı yoktur. Nimetleri, yaptığı, söylediği, takdir ettiği ve ortaya koyduğu hükümlerin tamamında hamde ve şükre layık olan sadece O’dur.”⁴⁵⁰

Hiçbir şekilde başkasına muhtaç olmayan Allah’ın yanında, yaratılışından ölümüne kadar her şeye muhtaç olan fakir ve güçsüz insanın kendisini evrenin merkezinde sanması ve kibirlenmesi yersizdir.

⁴⁴⁷Hadid, 57/3.

⁴⁴⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 457

⁴⁴⁹Fatır, 35/15.

⁴⁵⁰ez-Zuhayli, *Tefsirü'l-Münir*, VIII, 537

Zengin ve güçlü olmakla birlikte zenginliği, kuvveti, şifayı ve her türlü hareketi ve hayrı veren de odur. Gani olmayan başkasını zengin edemez, Kadir olmayan başkasını güçlü kılamaz, güzel olmayan başkasını güzel edemez, Şafi olmayan başkasına şifa veremez, rahman olmayan merhamet edemez, Rezzak olmayan kimseye rızık veremez ve Hallak olmayan hiç kimseyi ve hiçbir şeyi yaratamaz. Bu isimlere ezelden sahip olana kulluk etmek lazım ve bu zata karşı kibirlenmemek gerekir.

1.2. SABIR

Dini bir kavram olarak sabır; “Allah’a güvenip yine O’na dayanmak,

Allah’tan ummak, razı olunacak haller ile acı çektiren durumları, aralarında fark gözetmeksizin aynı şekilde karşılamak⁴⁵¹, nefis ve toplumdaki gelen tüm zararlara göğüs gererek tahammül etmek, bedene haz veren şeylerden ve özellikle şehvî duygulardan uzaklaşmaktır.”⁴⁵²

Mevdudi, sabır kelimesinin içerdiği tüm manaları göz önüne alarak şu geniş tarifi yapmıştır: “Duygu ve arzuları kontrol altında tutmak, acelecilik, şaşkınlık, ümitsizlik ve aç gözlülüğten sakınmak, soğukkanlı olmak ve düşünerek karara varmak, tehlike ve zorluk anlarında sebat ve dayanıklılık göstermektir. En aşırı kışkırtma anlarında bile yanlış adım atmamak, çok büyük belalarla karşılaşıldığında, çok kötü bir durumda dahi, kontrolü kaybetmemek, görünürde yardımcı olan bir araçla, amaca gecikmeksizin hemen ulaşmak için sabırsızlıkla aceleci bir davranışta bulunmamak ve dünyevi fayda ve kazançlar elde etmeye ve nefsin eğilimlerine kendini kaptırmamaktır.”⁴⁵³

Sabır da kibre girmeyi engelleyen frenlerden bir tanesidir. İnsan her ne zaman zorluklara, yokluklara ve acılara karşı sabrı elden bıraktıysa o zaman kibre meyil etmiştir. Zorluklara karşı güçlü olmak için, yokluğa karşı zengin olmak için ve acılara karşı vicdansız olmak için gücü, zenginliği ve vicdansızlığı kibrine alet etmiştir.

⁴⁵¹Cürçani, *et-Ta’rifât*, s. 57

⁴⁵²Şihabeddin Ebi Hafs Ömer b. Muhammed es-Suhreverdi, *Avârifü'l-Meârif*, (Trc. Dilaver Selvi), Umran Yayınları, İstanbul 1995, s. 620.

⁴⁵³Ebu'l-Ala Mevdudi, *Tefhîmü'l-Kur'an*, (Trc. Muhammed Han Kayani vd.), İnsan Yayınları, İstanbul 1997, s. 168.

Günahlara bulaşmayıp sabretmek ve bu hususta dirençli olmak, kişiyi takva derecesine varmasına vesile olur.⁴⁵⁴

Güzel ahlakın faziletlerinden biri de kişinin nefsinin kontrol altına almasıdır; Yani sözlerinin ve fiillerinin hâkimi olması, sözüne ve davranışına dikkat etmesidir. Kişi, bu otokontrol mekanizması sayesinde, irade sahibi olur ve heyecana meydan vermeyerek her şeyde iradenin hâkimiyetine müracaat eder.⁴⁵⁵ İradesi zayıf insanın günaha düşmemesi ve yasaklardan kaçınması ise çok zordur; Çünkü kulun etrafı birçok günah tuzaklarıyla çevrilidir.⁴⁵⁶

Adam öldürecek, hırsızlık yapacak, içki içecek, fuhuş yapacak imkân ve güce sahip bulunmayan kimselerin bu tür günahlardan uzaklaşmaları ve sabretmeleri kolaydır. Saydığımız günahlara çağırınların gücü ve bu davranışları işlemesi kendisine kolay olan kimselerin de günahlardan uzaklaşarak sabretmesi çok zordur.⁴⁵⁷ Çünkü kibir elde imkân olduğunda tesirini gösterir. İşte sabır elde imkân olduğu halde kibirlenmemek ve tevazu göstermektir.

İnsanın bunlara sabretmesi gerekir ki kibir bataklığına düşmesin:

- Günahlara karşı sabır
- İbadetlerde sabır
- Bela ve musibetlere karşı sabır
- Tebliğde sabır
- Nefsin arzularına karşı sabır
- Hastalıkta sabır
- Darlık ve yoklukta sabır
- Refah ve bollukta sabır
- Sosyal ilişkilerde sabır
- İlim elde etme de sabır

⁴⁵⁴ Ece, *İslâm'ın Temel Kavramları*, s. 556.

⁴⁵⁵ Ahmed Hamdi Akseki, *Ahlak Dersleri*, Üç Dal Neşriyat, İstanbul 1988, s.161-162.

⁴⁵⁶ İbn Kayyım Cevziyye, *Sabredenler ve Şükredenler*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2005, s. 39.

⁴⁵⁷ Cevziyye, *Sabredenler ve Şükredenler* s. 75.

1.3. ALLAH'IN NİMETLERİNİ HATIRLAMA

İnsan yokluktan varlık sahasına, nutfeden cenine, ceninden bebekliğe, bebeklikten çocukluğa, çocukluktan gençliğe, gençlikten yaşlılığa, hiçbir şeyi bilmezken, bazı bilgilere muttali olmaya ve fakirlikten zenginliğe kadar yani insanın bütün hayatı ve bütün malı-mülkü verilmiş bir nimettir. Bu nimetlerle böbürlenmek ve bunlarla büyükmek hiçbir zaman, hiçbir kimsenin hakkı değildir. Kendisine verilmiş bu nimetler kibrin sebebi değil şükrün vesilesi olması gerekir. İnsan her ne zaman nimeti vereni unuttuğunda o zaman kibir bataklığına düşmüştür. O zaman her daim tahdis-i nimette bulunmak gerekir.

“Kendisinden isteyebileceğiniz her şeyi size vermiştir. Allah'ın nimetlerini sayacak olursanız bitiremezsiniz.”⁴⁵⁸

Allah'ın nimetlerini saymaya kalksak sayamayız. Saymaktan dahi aciz olduğumuz nimetlerin asıl sahibine karşı kibirlenmemek gerekir. Nimetler hatırlandığında insanın ağzından ancak 'Elhamdülillah' lafzı çıkar. İnsanın nimeti verene ya rabbi senden büyük yok diyerek secde etmesi gerekir.

1.4. İBADET

“Sana yakîn (ölüm) gelinceye kadar ibadet et!”⁴⁵⁹

“İbadet ve kulluğumuz yalnızca sanadır.”⁴⁶⁰

İnsan, zayıf ve sınırlı güce sahiptir. Hayatta çeşitli zorluklarla ve görünür görünmez şer güçlerle karşı karşıya gelebilir. Hatta bazen arzu ve şehvetlerinin esaretine girebilir. İşte o vakit, o zayıf ve fani insanın, o sıkıntılarında kurtulması ancak Yüce Allah'la bağ kurmasıyla gerçekleşebilir. İbadetin önemi ve değeri, işte bu noktada

⁴⁵⁸ İbrahim, 14/34

⁴⁵⁹ Hicr, 15/99.

⁴⁶⁰ Fatıha, 1/4

ortaya çıkar.⁴⁶¹ Zira ibadetlerin hikmetlerinden biri de insanı fuhşiyattan alıkoymasıdır.⁴⁶²

İbadet, insanın yüce yaratıcısına yaklaşmasını sağlayan bir vasıta ve aynı zamanda sıkıntılardan uzak tutup onu koruyan bir barınaktır. Hayatta bunalıma giren ve ümitsizliğe kapılan insanlar, ibadet vasıtasıyla Allah'ın rahmetine nail olup huzura kavuşurlar.⁴⁶³

İbadet, kalbi fenalıklardan ve kötü eğilimlerden temizleyerek insan ahlakının yükselmesine vesile olur. İbadet karakteri de sağlamlaştırır. Gönülden ve içten Allah'a teveccüh eden mümin yalandan, tembellikten, günahattan kaçınır; İslam'ın koyduğu dinî ve ahlaki esaslara samimiyetle bağlanır ve inanır.⁴⁶⁴

İnsan oruç tutarken zaafılarını, namaz kılarırken acizliğini, zekât verirken mülkün sahibi olmadığını görür. İnsan her ne zaman acizliğine muttali olduysa, kendini etraflıca tanıdıysa kibre meyil etmemiştir. Acizliğini, fakirliğini çapını bilen kimse güçlünün ve zenginin karşısında kibirlenmez. Kendini bilen rabbini bilir. Kendisini bilmeyen ya da kendisini yanlış bilen rabbini bilmez ve bilmediği için ona karşı kibirlenmiş olur. İşte hakkıyla –kendini bilerek- ibadet eden insan kendi özelliklerini bildiği için kibre düşmez.

1.5. ZİKİR

Kur'an-ı Kerim tilâveti, hadis okumak, ilim tahsil etmek, nafîle ibadet yapmak, bir şeyin kalbe ve dile getirilmesi; sınırlandırılmış çeşitli ibareleri usulüne göre tekrar etmek suretiyle Allah'ı yüceltmek; kulun ruhen ve bedenen tekrar ederek tevhit akidesini her an içinde yaşaması; Allah'ın varlığını ve birliğini her türlü noksanlıktan, beşerî sıfatlardan münezzehtir bulunduğunu kalpten dile aktarmak, kalp ile dili

⁴⁶¹Seyid b. Hüseyin el-Affânî, *Gece Yolcuları*, (Terc.: Savaş Kocabaş), Polen Yayınları, İstanbul, 2005, 43–44.

⁴⁶²Ankebût, 29/45.

⁴⁶³Seyfettin Yazıcı, *Açıklamalı İbadet Rehberi*, TDVY, Ankara, 1996, s. 7–8.

⁴⁶⁴Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1968, s.172.

birleştirmek, Allah'ın yüce varlığını, sıfatlarını, güzel isimlerini anmak ve tekrarlamak suretiyle yapılan ibadetlere zikir denir.⁴⁶⁵

Zikir, kendisinden ilim açısından, kuvvet zaviyesinden, yaratma yönünden yani tüm açılardan büyük olanı hatırlamaktır. İnsandan tüm açılardan büyük olan tek bir varlık vardır ki o da Allah'tır. Kişi her ne zaman Allah'ı andığında aslında küçüklüğünü de zikretmiş olur ve ne zaman zikirde bulursa kendisinden büyük biri olduğunu anlar ve ona karşı kibri değil tevazuyu sergiler.

Hayatımızın her alanında zikrin olması gerekir. Çünkü şeytan ve nefis her daim insana vesvese verip insanı dürtmektedir. Bunun için bizim de her zaman Allah'ı zikretmemiz gerekir ki şeytan ile nefsin kazmış olduğu tuzağa girmememiz gerekir. Allah kullarına birçok nimetler ihsan etmiştir. İnsanlar ise bu nimetlerin kendilerine Allah tarafından verildiğini bazen unutturmuşlardır. Bu sebeple Allah, bir kısım ayetlerde nimet verenin sadece kendisi olduğuna vurgu yaparak bu hususu sürekli hatırlarında tutmaları için insanlara uyarılarda bulunmuştur.⁴⁶⁶

“İnsanlar şeytan tarafından bir vesvese dokunduğu zaman iyice düşünürler ve derhal Allah'ı hatırlarlar. Böylece O'nu anmak gerçeği görmeye vesile olur.”⁴⁶⁷

“İnsanın sürekli olarak Allah'ı, O'nun üstünlüğünü, hayatta kendisine verdiği sayısız nimetleri, ahireti, hesap gününü, kendisini bekleyen sevap ve cezayı hatırlaması onun için çok mühimdir. Çünkü bu, insanı yararlı işler yapmaya ve takvaya sevk etmektedir. O halde hatırlatma, ister dünyada ister ahirette olsun insana ait bir hayrın gerçekleşmesi için yararlıdır. Kur'an'da birçok ayette insanlara tevhit inancını ahiretteki diriliş ve hesabı, unuttukları ve gafil oldukları önceki resul ve nebilerin öğretilerini hatırlatması için Allah'ın Hz. Peygamber'i gönderdiğini, ona Kuran'ı indirdiğini işaret etmektedir.”⁴⁶⁸

⁴⁶⁵Süleyman Ateş, “Zikir”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 14, s. 235-244, 1966, İA, XIII, 561; Kemal Atik, *İslâmî Kavramlar*, s.746-747; Cihad Tunç, “*İslâm Dininde Zikir ve Duâ*”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 5, s. 37, Kayseri, 1988; Celal Yıldırım, *Kaynaklarıyla İslâm Fıkhı*, Uysal Kitabevi, Ankara, 1998.s. 253.

⁴⁶⁶Musa Koçar, “*İslâm İnançları Açısından Zikir*”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII, s. 110, Isparta, 2000.

⁴⁶⁷el-A'râf 7/201.

⁴⁶⁸Osman Necati, *Kur'ân ve Psikoloji*, s. 154.

Zikir, Allah'ı unutmamaktır. “Allah'ı anmaktan kalbin gaflet etmesi hususundaki unutkanlığın tedavisi, ancak devamlı olarak Allah'ı, O'nun nimet ve ikramını, yarattıklarındaki ayetlerini, ahiret ve hesap gününü anmaktır. Kur'an bu çeşit unutkanlığın tedavisi için Allah'ı zikretmenin önemini dile getirir.”⁴⁶⁹

Allah insanoğluna birçok nimet vermiştir. İnsan nimetler sayesinde varlığını sürdürebilir. İnsanın bu nimetler karşısındaki görevi; bu nimetleri verenin Allah olduğunu bilmek ve bu nimetlere şükretmektir. İnsan, Allah'ı zikrettiği takdirde nimetlere şükretmiş olacağı gibi, nimetlere şükrettiği takdirde de Allah'ı zikretmiş olur.⁴⁷⁰

Bütün ibadetlerin hedefi de; Allah'ın varlığını, birliğini kalpten dile, dilden organlara oradan amele intikal ettirip sonsuz kudret sahibi olan Allah'a her an muhtaç bulunduğumuzu halimizle, sözümüzle ve davranışlarımızla ortaya koymak, kullar ile Allah arasında sağlam ve sürekli bir diyalogu kurmak, bununla birlikte müminin şuurunda Allah düşüncesini yerleştirmektir. İnsanın yaratanını tanıması, O'na iman edip, emir ve yasaklarına, hüküm ve tavsiyelerine uyması gerekir. Zikirle huzura eren kalp Allah'a ibadet eder, gönül rahatlığına ulaşır, saadet ve kurtuluşa erer. Zikirle Allah'ın yüceliği dile getirilir ve insan bu sayede manevi yetkinliğe ulaşır. Zikir, insanın Allah'a karşı yükümlü olduğu kulluk görevlerinden en önemlisidir. Nitekim Kur'an'da birçok ayette “Allah'ı zikredin”, “Allah'ı çok zikredin” emri verilmiştir.⁴⁷¹

Her işimizin başında ‘Bismillah’ çekmemiz, her işin sonunda ‘Elhamdülillah’ dememiz, namazın her rekâtında ve her geçişinde ‘Allah-u Ekber’ dememiz, rükûda ‘Subhane rabbiye'l-azim’ dememiz, secdede ‘Subhane rabbiye'l-ala’ dememiz, kıyamda Kur'an'dan ayetler okumamız, namazdan sonra tesbihatları– Elhamdülillah, Subhanallah, Allah-u Ekber, la ilahe illallah- okumamız, yani her zaman bizler aslında Allah'ı anıyor ve hatırlıyoruz. Bu hatırlamalar bize küçüklüğümüzü gösterirken Allah'ın yüceliğini hatırlatıyor. Ayette insanın her durumda Allah'ı anması gerektiğini bildirmektedir.

⁴⁶⁹Hayati Aydın, *Kur'ân ve Psikoloji*, Fecr Yayınları, Ankara, 1998. s. 132.

⁴⁷⁰İsmail Karagöz, *Kur'ân'da Zikir Kavramı ve Allah'ı Zikir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.s. 44.

⁴⁷¹el-Cum'a 62/10; el-İnsân 76/25.

“Onlar ayakta iken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah’ı anarlar.”⁴⁷²

Allah’ın varlığını, sıfatlarını ve yaratılıştaki hikmeti ve gayeleri düşünen bu kişilerin ayakta iken, otururken ve yan yatarken Allah’ı zikrettikleri, O’nu andıkları belirtilmektedir. Çünkü burada işaret edilmiş olan ayakta durmak oturmak ve yatmak insanın bütün hal ve durumlarını içine almaktadır. Böylece insanların gerek işleriyle meşgul olurlarken, gerekse istirahat edip otururken ve dinlenirken, hatta yatıp uyumaya hazırlanırken bile Allah’ı zikretmeleri, O’nu kalp ve gönüllerinden uzaklaştırmamaları gerektiğine işaret edilmektedir. Demek ki, akıllı kişiler hangi halde bulunurlarsa bulunsunlar, daima kalpleriyle Allah’ı zikretmelidirler. Onların Zikrullah ile kalben meşguliyetleri, onları huzura, mutluluğa kavuşturmaktadır. Bundan dolayı onlar, Allah’ı zikirten kendilerini bir an bile uzak tutmazlar; her üç halde de ilâhî murakabeye dalarlar. Meşguliyetlerini ona göre düzenlerler.⁴⁷³

Allah’ı hakkıyla anan ve hatırlayan her insan kibrin çizgisine dahi yaklaşmaz. Tarihte kendisini büyük görenlerdeki en büyük hastalık Allah’ı unutmuş olmaları ya da zikri terk etmeleridir. Zikir, karanlık kibrin ortaya çıkmasını engelleyen güneş gibidir. Zikrin olduğu yerde kibir olmaz.

1.6. İHLÂS

“Dikkat ediniz! Halis din sadece Allah içindir.”⁴⁷⁴

“Kim varlığını, iyi bir kimse olarak Allah Teâlâ’ya teslim ederse, ona Rabbi’nin katında büyük bir mükâfat vardır.”⁴⁷⁵

“İhlâs, bir isi sadece Allah için yapmak, bu yönüyle de ibadetlere değer katan önemli bir özelliktir.”⁴⁷⁶

“İbadetlerin sadece şekil şartlarını yerine getirmek, onlardan hedeflenen batini manalara ulaşmak için yeterli değildir. Öyle ki kul kendisini, dinin temel unsurlarından

⁴⁷² Al-i İmran, 3/191

⁴⁷³ Tunç, “İslâm Dininde Zikir ve Duâ”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı. 5, s. 32-33.

⁴⁷⁴ Zümer, 39/3

⁴⁷⁵ Bakara, 2/112.

⁴⁷⁶ Mehmet Demirci, “İbadetlerin İç Anlamı”, *Tasavvuf İlimi ve Akademik Dergi*, Sayı 3, (9-30), Ankara, 2000, s. 22.

olan iman ve ibadetlerle sınırladığı takdirde, dinin fert ve toplum planında insandan beklediği hususlar, tam olarak gerçekleşmez. Bir başka deyişle, bir kimsede, iman ettiği ve ibadetlerini de yerine getirmeye çalıştığı halde, ciddi bir takım eksiklikler olabilir. Allah'a inanan, namazını kılan, fakat hile yapan veya bencilce davranışlarda bulunan insanın önemli noksanları var demektir.”⁴⁷⁷

“İhlâs sadece ibadetler için geçerli olmadığına göre, hakiki Müslüman, tüm amellerini yalnız Allah Teâlâ'ya has kılar. Bu görüşün dayandırıldığı bir hadis-i şerifinde Hz. Peygamber, Müslüman'ın kalbinin şaşırması için dikkat etmesi gereken hususları sayarken, amelin Allah Teâlâ'ya has kılınmasını da zikreder.⁴⁷⁸ Bu yüzden Allah'ın yolu, halis tevhitte birleşmiş bir yol olup, bulanık ve başkaları tarafından da paylaşılan bir yol olmamalıdır. Çünkü ihlâs, şehvet ve hevanın bulaşıklarından arındırma ve temizlenme demek iken; onun zıddı olan şirk, Allah'a ibadete, nefsi ve diğer insanları karıştırmaktır.”⁴⁷⁹

1.7. TAKVA

Kibrin en etkili tedavilerinden biri olan takva, Allaha boyun eğerek azabından sakınmak, cezayı gerektiren davranışlardan nefsi uzaklaştırmak suretiyle korunma, Allah'a saygı duymak, insanın, kendisini Allah'tan uzaklaştıran şeylerden kaçınması, masivadan sakınmasıdır. Takva dinin bütün hükümlerini eksiksiz ve sürekli olarak titiz bir şekilde uygulamaktır.⁴⁸⁰

Takva kavramı, insanın hem inanç yönünü hem de inancı gereği yapması gereken amellerini, işlerini, söz, fiil ve davranışlarını, güzel ahlakını, ibadet ve itaatini ifade eder. Kur'an'da takva üzerinde ısrarla durulmuştur. Kur'an'ın ikinci süresi olan Bakara süresinin hemen başında Kur'an'ın “muttakiler” için hidayet, öğüt, yol gösterici ve rehber olduğu bildirilmiştir.⁴⁸¹ Yani Allah'a karşı ve insanlara karşı kibirlenmeden, büyüklenmeden ve kendini üstün görmeden Kuran'ı okuyan kimse –ön yargısız- ancak Kuran'dan istifa edebilir ve Kur'an ancak o zaman insana doğru yolu gösterir.

⁴⁷⁷ Mehmet Demirci, *İbadetlerde Manevi Boyut*, Mavi Yay, İst., 2004.s. 21.

⁴⁷⁸ İbn Hanbel, *el-Müsned*, IV, 225; İbn Mace, *es-Sünen*, Mukaddime, 18.

⁴⁷⁹ Muhammed b. Ebî'l-Hasen Ali b. Atiyye el-Acemî Ebû Tâlib el-Mekkî, (ö. 386/ 996), *Kütü'l-Kulûb*, I-IV, tahrîc ve ter. Muharrem Tan, İz Yayıncılık, İstanbul, 1999, I, 280–281.

⁴⁸⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 466

⁴⁸¹ Bakara 2/2; Al'i İmran 3/138, el-Hakka 69/48

Takva, iman etmiş olan birinin büyük günahları işlememesine ve küçük günahlarda ısrar etmemesine ve farzları yerine getirmesine sebep olur. Bu ayette anlatılmaktadır.

*“O Peygamberlerin gönderildiği ülkelerin halkı, inanıp günden sakınsalardı elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereket kapıları açardık; fakat yalanladılar, biz de ettikleri yüzünden onları yakalayiverdik.”*⁴⁸²

Allah katında insanların en değerlisi malı çok olan Karun değil, adamları çok olan Firavun değil, güzelliği ile destan olan değil, soyuna güvenen Yahudiler değil, ancak takva sahipleridir.

*“Allah katında en değerli olanınız, ona karşı gelmekten en çok sakınmanızdır.”*⁴⁸³

İnsanı maddi hastalıklardan koruyan bağışıklık sistemi gibi, insanı manevi hastalıklardan –şirk, küfür, kibir, haset, gıybet, isyan vb.- koruyan da takvadır. Takva insanda bulunursa insan yanlış-doğrudan, hakkı-bâtıldan ve hayrı-şerden ayırt etmesine yardımcı olur. Takva bir süzgeç gibi Allah katında değeri olanı ile değersiz olanı ayırt ediyor.

Verilen nimeti hatırlama ve ahiretten sakınma duygusu, inkâr psikolojisini ve kibri ortadan kaldıracak olan iki etkidir. Hatırlama beynin, takva da gönlün ibadetidir. Birisi beynin gıdası, diğeri de gönlün gıdasıdır. Bu gıdalar, insanı Kuran’ı inkâr etme psikolojisinin mikrobundan koruyacaktır.⁴⁸⁴ Bu gerçeği de Allah ayette belirtmektedir.

*“Ey insanlar! Eğer Allah’tan sakınırsanız, O, size hak ile bütü ayırt edecek bir anlayış verir.”*⁴⁸⁵

Takva duygusu insanda oldu mu insan ne varlığı ile ne de dünya malıyla övünür. Çünkü takva sakınmaktır. İnsanı küfre ve kibre götüren bütün şeylerden sakındırır.

⁴⁸² Araf, 7/96

⁴⁸³ Hucurat, 49/13

⁴⁸⁴ Bayraktar Bayraklı, Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri, Sahra Yay. İstanbul, 2003, II,213

⁴⁸⁵ Enfal, 8/29

Dünya malı ile kibirlenmesine ve insanlara karşı böbürlenmesine manidir. Aşağıda söyleyeceğimiz ayette takva sahiplerinin özellikleri sıralanmaktadır.

“İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanır. (Allah'ın rızasını gözeterek) yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir. Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte doğru olanlar, bu vasıfları taşıyanlardır. Muttakiler ancak onlardır!”⁴⁸⁶

Kibrin dünyevi ve uhrevi zararı olduğu gibi takvanın da dünyevi ve uhrevi faydaları vardır. Takvanın dünyevi faydası insanı helak olmaktan alıkoymasındır. Kur'an'da, ümmetlerin kıssaları tasvir edilirken, inkârda ısrar edenlerin helaki ile neticelenmiştir. Fakat helak olan kavimlerin içinden peygamber ve inananlar kurtarılır. Örnek olarak, Allah Teâlâ, Semud kavminin helakını anlattıktan sonra;⁴⁸⁷

“Biz, iman edip ittikâ edenleri kurtardık.”⁴⁸⁸

Bu ifadede, onların iman ve ittikâları sayesinde kurtuluşa erdirildiklerini görmekteyiz.⁴⁸⁹

“Şüphesiz ki yeryüzü Allah'ındır. Ona, kullarından kimi dilerse (o veya onları) mirasçı kılar. Akıbet müttakilerindir.”⁴⁹⁰

Bu ayete göre, Allah, kendisinden ittikâ eden herkes ve her topluluğa dünya ve ahireti va'd etmektedir.⁴⁹¹

1.8. İNSANIN KENDİSİNİ BİLMESİ

İnsanoğlu kibirlenmeden, kendisini her şeyden üstün görmeden önce geçmişine yani yaratılışına bir bakması gerekir. Ayet de bunu emretmektedir. *“İnsan onu bir nutfeden nasıl yarattığımızı görmedi mi? Kalkmış bize apaçık düşman*

⁴⁸⁶ Bakara, 2/177

⁴⁸⁷ Suat Cebeci, *Dini İletişim*, İz Yay. İstanbul, s. 188.

⁴⁸⁸ en-Neml, 27/ 53

⁴⁸⁹ el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, II, 179; el-Alûsî, *Ruhu'l-Meânî*, X, 209.

⁴⁹⁰ el-A'râf, 7/ 128.

⁴⁹¹ er-Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, XIV, 212.

kesilmiştir.”⁴⁹² İnsan nasıl yaratıldığını unutursa veya bilmezse o zaman kendisini yaratana karşı ve diğer insanlara karşı kibirlenir ve düşman kesilir.

Nerden geldiğine, nasıl geldiğine, yokken nasıl var olduğuna, ezeli mi, hâdis mi olduğuna, gücünün sınırlı mı sınırsız mı olduğuna vb. soruları nefesine sorması elzemdir. Bu sorulara doğru ve mantıklı cevap verdiğinde o zaman kibrin ve böbürlenmenin ne kadar yersiz ve manasız olduğunu anlayacaktır. Eğer bu soruları aklına, kalbine getirmezse işte o zaman kendisini ilah zan edip ezeli ve ebedi olduğuna hükmedecektir. Bu yanlış hüküm onu küfre ve küfür de onu helak olmaya götürecektir. Ayetler ışığında insanın oluşumuna bakalım.

İnsanın yaratılış serüveni güçsüz ve değersiz nutfeden başladığını müşahade etmekteyiz. Nutfe, hiçbir şeye yaramayan, menfaati olmayan bir su damlasıdır. Toprakta yaratılan Hz. Âdem’den sonra insanın yaratılışın ilk merhalesi nutfedir. Bu damlayı rahime yerleştirip, orada çeşitli merhalelerden geçirerek, zamanla ondan her şeyi tamam bir insan yapan Allah’tır.⁴⁹³

Bu aşamadan sonra nutfe alakaya, alaka bir et parçasına, et parçasının kemiklere dönüşmesi, kemiklere et giydirilmesi gibi merhaleler vardır

Vehbe Zuhayli bu aşamaları ayet ışığında şöyle açıklamaktadır.

*“Yemin olsun ki biz insanı süzölmüş özlü balçıktan yarattık.”*⁴⁹⁴

*“Sonra onu nutfe halinde sağlam bir karargâh olan rahme yerleştirdik.”*⁴⁹⁵

*“Sonra o nutfeyi bir donmuş kan yarattık, müteakiben o donmuş kanı da bir parça et kıldık, sonra o et parçasını da kemikler kıldık, kemiklere de bir et giydirdik. Sonra da onu başka bir halk olarak inşa etmiş olduk.”*⁴⁹⁶

“Yine Allah insanın yaratılışını merhaleler ile beyan etmektedir. .

⁴⁹² Yasin, 36/77

⁴⁹³ ez-Zuhayli, *Tefsirü'l-Münir*, XIV, 229

⁴⁹⁴ Müminun, 23/12

⁴⁹⁵ Müminun, 23/13

⁴⁹⁶ Müminun, 23/14

1. *“Yemin olsun ki biz insanı süzölmüş özlü balçıktan yarattık.”*⁴⁹⁷ İnsanı biz var ettik, onu yaratılış ve fitrat merhalelerinde değışime uğrattık. Bundan murat insan cinsidir. Onun aslı ise hiçbir bulanıklık bulunmayan çamurdan süzölmüş hulasadır. Yahut ilk insan Âdem (a.s) bundan yaratılmıştır. Bu, Allah’ın kudretine, birliğine ve bütün kemal sıfatlarıyla muttasıf olduğuna yeterli bir delildir.

2. *“Sonra onu nutfeye halinde sağlam bir karargâh olan rahme yerleştirdik.”*⁴⁹⁸ Sonra onun neslini yani insan cinsini erkeklerin sulblerindeki meniden yarattık. Sonra o meni kadınların rahimlerine atıldı. Burada döllenmiş olarak hamilelikten itibaren doğuma kadar sağlam, kuvvetli, istikrarlı bir korunma altında olmuştur.

3. *“Sonra nutfeyi kan pıhtısı haline getirdik.”*⁴⁹⁹ Sonra nutfeyi asıl sıfatlarından alıp kan pıhtısı (donmuş kan) haline getirdik. Yani erkeğin sulbu ve kadının döl yatağından çıkan bir çeşit suyu kırmızı bir kan pıhtısına çevirdik.

4. *“Sonra da kan pıhtısını bir çiğnem et yaptık.”*⁵⁰⁰ Sonra donmuş kanı çiğnenecek bir lokma gibi şekilsiz, düzensiz bir parça et haline getirdik. Bu değışikliğe yaratma hali verilmiştir. Çünkü Allah bazı sıfatları yok edip başka sıfatlar yaratmaktadır. Sanki Allah o et parçasında ilave parçalar yaratmaktadır.

5. *“Sonra bir çiğnem eti kemiklere çevirdik.”*⁵⁰¹ Yani kemikleri sinirleri ve damarlarıyla başlı, iki el ve iki ayaklı bir cisim haline çevirdik.

6. *“Sonra kemiklere et giydirdik.”*⁵⁰² Yani kemikleri örtecek, kemiklere destek olacak ve güç verecek etle örttüük. Zira et kemikleri örtmekte, böylece vücudu örten elbise gibi olmaktadır.

7. *“Daha sonra onu yeni bir varlık yaptık.”*⁵⁰³ Yani ona ruh üfleme suretiyle birinci yaratılıştan farklı bir yaratık kıldık. Hareket etmeye başladı. Kulağı, gözü, idraki, hareketi, titremesi olan yeni bir varlık oldu.

8. *“Sonra siz, bunun ardından da mutlaka ölürsünüz.”*⁵⁰⁴ Yani bu yokluktan sonraki ilk yetişmenin ardından ölüme yönelirsiniz.

⁴⁹⁷Hicr, 15/26

⁴⁹⁸Müminun, 23/13; Secde, 32/7-8; Mürselat, 77/20-23

⁴⁹⁹Müminun, 23/14

⁵⁰⁰Müminun, 23/14

⁵⁰¹Müminun, 23/14

⁵⁰²Müminun, 23/14

⁵⁰³Müminun, 23/14

⁵⁰⁴Müminun, 23/15

9. “Sonra hiç şüphesiz ki, siz kıyamet günü diriltileceksiniz.”⁵⁰⁵ Sonrada hesap görülmesi, sevap ve ceza olarak amellerin karşılığının verilmesi için son defa kabirlerinizden çıkarılacaksınız.”⁵⁰⁶

İnsan dünyaya gelmeden önce ilk yedi merhaleden geçmektedir. Her bir merhalede insanın hiçbir şekilde müdahalesini, gücünü ve iradesini göremiyoruz. İnsanı halden hale sokup ve sonunda en güzel şekilde yaratan Allah’tır. İnsanın nasıl yaratıldığını ve kendisini kimin yarattığını düşündüğünde acziyetini, fakirliğini ve güçsüzlüğünü anlar ve kibre yanaşmaz. Çünkü insanın varlığını yokluğuna tercih eden Allah’ın her şeyden büyük olduğunu kavrar.

1.9. GEÇMİŞ MİLLETLERİ VE AKİBETLERİNİ BİLMEK

Kur’an’da enbiyaya ve kavimlere ait hayatlar mevcut,⁵⁰⁷ Kur’an’ın bir bölümü, geçmiş yaşantılardan bahsetmektedir.⁵⁰⁸ “Taberi başta olmak üzere bazı müfessirler kıssaların Kur’an’ın üçte birini teşkil ettiğini söylerken; bazıları da üçte ikisini kapsadığı kanaatindedir.”⁵⁰⁹

Kur’an geçmiş milletlerin detaylarını değil, kendi amacına uygun genel kaidelerden söz eder.⁵¹⁰ Bu ilkeler, insanların bu yaşanan olaylardan ders çıkarmasını, ibret almasını ve onların gittiği yoldan gitmemesini öğretir.

“Kur’an, geçmişe ait tarihî haber örnekleri ve sahneleri, Kur’an’ın temel gayesi olan insanları irşat ve tebliğ doğrultusunda muhataplarının ibretlerine sunmuştur.”⁵¹¹ “Kur’an, kendisini “Hakîm bir kitap” olarak nitelerken, kapsadığı her şeyin bir hikmet ve gaye temeline dayanmış olduğu hakikatini vurgulamaktadır. Zikredilen her hüküm, bahsedilen her hadise, bir arka plan ve hikmetler serisine hâkim kılınmıştır. Bu arada kıssalar da elbetteki pek çok hikmet ve gayeler taşıyacaktır.”⁵¹²

⁵⁰⁵ Ankebut, 25/10

⁵⁰⁶ ez-Zuhayli, *Tefsirü'l-Münir*, VII, 277-279

⁵⁰⁷ Şengül, *Kur’an Kıssaları Üzerine*, s.8

⁵⁰⁸ Osman Kayaer, *Kur’ân Kıssalarının Anlam ve Değeri, Önsöz yazısı*, Kur’ân Sempozyumu IV, Fecr Yayınevi, Ank. 1998, s.7

⁵⁰⁹ Kara, *Kur’an’a Göre Hz. Musa, Firavun ve Yahudiler*, s. 11; Kayaer, *Makaleler*, s.23

⁵¹⁰ Şengül, *Kur’an Kıssaları Üzerine*, s. 8

⁵¹¹ Şengül, *Kur’an Kıssaları Üzerine*, s. 17

⁵¹² Sadık Kılıç, *Tarihsellik Ve Akılcılık Bağlamında Kur’ân’ı Anlama Sorunu*, İhtar Yay, İst. 1999, s.43

Kur'an'ın geçmiş milletleri anlatmasındaki gaye, kullarının ibret almasıdır.⁵¹³ “Peygambere sebat vermek, kâfirleri korkutmak, müminleri övmek amacını güder.”⁵¹⁴ “Özellikle bazı kıssalar, insanların ibret dersi almaları için çeşitli surelerde tekrar edilir ama her defasında ayrı bir tazelik ve canlılıkla, sanki o olayı görüyormuşçasına etkili bir anlatım yolu izlenerek insanlara sunulur.”⁵¹⁵

“Seyyid Kutup, Kur'an kıssalarının gayelerini şöyle sıralamaktadır:

- 1-Vahiy ve risaletin ispat edilmesi
- 2-Tüm dinlerin aynı kaynaktan yani Allah'tan geldiğini haber vermek
- 3-Semavi dinlerin esas itibari ile bir olduğunu göstermek
- 4-Peygamberlerin tebliğ yolları ile kavimlerinin akıbetlerinin birbirine benzediğini bildirmek
- 5-Hz. İbrahim'e ve İsrailoğullarına indirilen dinler ile Hz. Peygamber'e indirilen din arasındaki ortak esasını açıklamak
- 6-Peygamberlere ve iman edenlere sonunda Allah'ın yardım ederek onları muzaffer kıldığı, yalanlayıcıları mahvettiği belirtilerek, Hz. peygamberi manen güçlendirmek, inkâr edenlerin ise kalplerini etkileme amacı gütmek
- 7-Müjdeleme ve korkutma
- 8-Allah'ın peygamberlere ve seçkin kullarına lütfettiği nimetlerin açıklanması
- 9-Şeytan'ın aldatma ve ayartmasına karşı insanları uyarmak
- 10-Allah'ın kudretinin sonsuzluğunu ve her şeye kadir olduğunu açıklamak.”⁵¹⁶

“Kur'an'daki helâk kıssalarının amacı, helâk olan kavimlerin güç ve ihtişamına dikkat çekmek, onların azıp barbarlaştıklarında, Allah'a engel olamadıkları, Allah'ın

⁵¹³ Cavit Yalçın, *Kavimlerin Helâki*, Vural Yayıncılık, İst. 2000, s.132

⁵¹⁴ Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis, Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri*, I, 421

⁵¹⁵ Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, s. 8

⁵¹⁶ Kutup, *Fi Zilali'l-Kur'an*, s.203-222

onları üzerine azabını boşalttığı ve onları cezalandırdığını anlatmak, kendisine karşı barbar, azgın ve şımarıkça bir yol tutan herkese Allah'ın gücünün yettiğini ispatlamaktır. Ayetler uyarma, hatırlatma ve Allah'a karşı azgınlık, fesat ve şımarıklıktan sakındırma gayelerini gütmektedir.”⁵¹⁷ “Kâfirlerin peygambere karşı tavırlarını, O'nu ve Allah'ın ayetlerini yalanlamalarını anlattıktan sonra Kur'an, onları bu günahlarından dolayı kınar ve korkutur. Takip eden ayetlerde de helâk olan kavimlerin kıssalarından bahsedilir.”⁵¹⁸

“Helâk kıssalarının Kur'an gündeminde bu kadar fazla yer almasıyla ilgili söylenebilecek en güzel sözlerden biri şudur. ‘Yüce Allah, eski milletlerin hayat hikâyeleri hakkında Kur'an'da anlatılanlardan az çok haberdar olan müşrikleri, Allah'ın ayetlerini kabul etmedikleri takdirde kendilerinin de onlar gibi helâk olacaklarını hatırlatıp uyarılmaktadır.’”⁵¹⁹ “Kur'an'ın ilk muhatabı olan müşriklere verilen bu mesaj, daha sonraki ve kıyamete kadar ki Kur'an muhataplarına da aynı şekilde verilmeye devam edecektir.”⁵²⁰

1.10. ÖLÜM

Başlangıcı olan her varlığın bir eceli, bir sonu vardır. Doğumunu bilen mahlûklar ölümünü de hatırdan çıkarmaması gerekir.

*“Her can ölümü tadacaktır. Biz, sizi sınamak için gâh şerle, gâh hayırla imtihan ederiz. Sonunda bizim huzurumuza getirileceksiniz.”*⁵²¹

Ölüm insan için kaçılması ve uzaklaştırılması imkânsız bir kaderdir. Ölüm, dünya hayatından yok oluş olarak görüldüğünden insanlara nahoş geliyor. Ölüm insana, yeryüzündeki hayatın geçici ve ecelle sınırlı olduğunu, kesinlikle sonunun geleceğini hatırlatır. Salih insanlar öldüğü gibi, bozguncular da ölür. Cihat edenler öldüğü gibi, geride kalanlar da ölür, inancı sayesinde yücelenler öldüğü gibi, kullara boyun eğenler

⁵¹⁷ Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, 1, 154

⁵¹⁸ Kamer 54/2-42; Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, 1, 372

⁵¹⁹ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, III, 370; Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, I, 334

⁵²⁰ Abdullah Emin Çimen, *Kur'ân-ı Kerim'de Helâk Kavramı*, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İst. 2001, s.147

⁵²¹ Enbîyâ, 21/35; Ankebût, 2957.

de ölür.⁵²² Hz. Âdem'den bugüne kadar hiçbir canlı ölümün pençesinden kurtulamamıştır.

“Madem ölüm ölmüyor. Ecel gizlidir, her vakit gelebilir. Madem kabir kapanmıyor; kabile kabile arkasında gelenler oraya girip kayboluyorlar,”⁵²³ o zaman bu gelmesi muhakkak olan ölüme hazırlık yapmak gerekir. Hazırlık ölüm sonrası için gerekiyor. Ölüm sonrasında bizi huzursuz edecek ve bizi helak olmaya götürecektir olan – küfür, kibir vb.- hususlardan kaçmak lazımdır. Hiç ölmeyecekmiş gibi yaşamak insanı pişmanlığa götürür.

Maddeci anlayışın benimsediği görüş “*Hayatın ancak bu dünyadan ibaret olduğu*”⁵²⁴ ölümle her şeyin yok olup gittiği, dolayısıyla dünyada mümkün olduğu kadar zevk ve eğlenceden istifade etmek gerektiği şeklindedir. Hâlbuki Kur'an, ahiret hayatı ile dünyadaki varoluşa anlam ve amaç kazandırmaktadır. İslam ölümü, hatırlamaya önem verildiğinden, İslam'da ölüm şuurunu diri tutmak vazgeçilmez unsuru olmuştur. Bu şuurdan amaç insanın sadece Allah'a boyun eğmesidir.⁵²⁵

Hz. Peygamber (s.a.v), Müslümanların ölüm için her zaman hazırlıklı olmalarını isterdi. Resul-i Ekrem (s.a.v) sahabilere sormuş olduğu “Hangi mümin daha akıllıdır” sorusuna “Ölümü sıkça hatırlayıp, ölümden sonrası için en iyi hazırlık yapan kimsedir.”⁵²⁶ Diye cevap vermiştir. “Ölümü ve öldükten sonra ceset ile kemiklerin çürümesini hatırlayın. Ahiret hayatını isteyen, dünya hayatının süsünü terk eder.”⁵²⁷ Sözleri de ölümün hatırlanmasını emretmektedir. Şöyle derdi:

Allah Resülü (s.a.v), mezarlığa ölümü hatırlamak için giderek “Selâm size, ey Müminler diyarı! Başınıza geleceği söylenen şeylerle nihayet karşılaştınız. Şimdilik

⁵²² Kutup, *Fi Zilali'l-Kur'an*, II, 585.

⁵²³ Nursi, *Sözler*, s.215

⁵²⁴ Câsiye, 45/44.

⁵²⁵ Muhammed Altaytaş, *Varoluşsal Açından İslam İnancında Ölüm*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009, s. 17

⁵²⁶ İbn Mace, *es-Sünen*, Zühd, s. 31

⁵²⁷ et-Tirmizi, *Sünenü't-Tirmizi*, Kıyâmet, s. 24

ileri bir tarihe bırakıldınız. İnşallah yakında biz de aranızda katılacağız.”⁵²⁸ Sahabilere: “Zevkleri bıçak gibi kesen -ölümü- çok hatırlayın!”⁵²⁹ Şeklinde tavsiyede bulunmuştu.

Ölüm yani Allah’a kavuşma ve hesaba çekilme her ne zaman unutulursa işte o zaman insan ilah olarak Allah’ı değil nefsini, malını ve güzelliği över, bunları kendine ilah kabul eder ve kendisinde olan şeylerin varlığı ile büyüklenir. İşte ölüm hatırlanmadığında kibre giden kapı aralanır. Kibirde helak olmaya götürür.

1.11. DÜNYANIN EĞLENCE, OYUN VE FANİ OLDUĞUNU BİLME

Geçici olan mahlûkat belli bir amaç için yaratılmıştır. Amaç ortadan kalktığında varlık da ortadan kalkar. Dünya da insanların imtihanı için yaratılmış geçici bir yerdir. Allah bu dünyayı oyun ve eğlenceye benzetiyor.

*“Dünya hayatı bir oyun ve eğlenceden ibarettir.”*⁵³⁰

“Yüce Allah dünya hayatının amellerini, çoğunluğu itibariyle fayda vermeyen bir oyun, kişiyi gerçek menfaatinden alıkoyan bir oyalanma diye ifade etmektedir. Dünyanın faydası azdır, geçicidir, kısa vadeli. Ahiret için amel etmenin ise çok büyük faydaları vardır. Ahiret en hayırlı ve en kalıcıdır. Küfürden ve isyandan, günahlardan sakınan kimseler için daha hayırlıdır. Ahiretteki nimetler sürekli nimetler olup dünyanın geçici nimetlerinden elbette hayırlıdır.”⁵³¹

Dünya bir oyun ve eğlence yeri ise o zaman insanın bütün gayretini gücünü ahirette mutluluğa götürecektir yollar için harcamalıdır. Bunu ise ancak Allah’a gönül bağı ile teslim olanlar başarabilir.

*“Biz göğü, yeri ve aralarında olan varlıkları oyuncak olsun diye yaratmadık.”*⁵³²

“Üzerinde her türlü güzel süslemeler ile dolu yükseltilmiş bir tavan halinde yükselip duran gök ve altınızda ince menfaatlerle dopdolu, kurulu bir beşik gibi döşenmiş olan yer ve aralarındaki harika yaratıklar, gönülleri oyunda olan ve

⁵²⁸Müslim, *Sahihu Müslim*, Cenâiz, s. 102;

⁵²⁹et-Tirmizi, *Sünenü't-Tirmizi*, Zühd, s. 4; Ayrıca bkz. Nesâi, Cenâiz 3; İbn Mace, *es-Sünen*, Zühd s. 31

⁵³⁰ Enam, 6/32

⁵³¹ez-Zuhayli, *Tefsirü'l-Münir*, IV, 174

⁵³² Enbiya, 21/16

Rahman'ın ihtar ve öğütlerini eğlence yerine koyan o zalimlerin hayal etme istedikleri gibi oyuncak değildir. Hakkı tanımak ve ebedi hayat yolunda yüksek menfaatlerinden istifade edilmek üzere hak ve hikmetle yaratılmış Allah'ın kudretinin göstergesidir.”⁵³³

“*Sen onlara dünya hayatının misalini ver. Dünya hayatı, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, bu su sayesinde yeryüzünün bitkileri (her renk ve çiçekten) birbirine karışmış, nihayet bir çöp kırıntısı olmuştur. Rüzgârlar onu savurur gider. Allah her şeye muktedirdir.*”⁵³⁴

İnsanların özellikle de mümin fakirlerin kovulmasını isteyen büyüklük taslayanlar, dünya hayatının neye benzediğinin örneğini çok iyi bilmelidirler. Dünya hayatı kalıcı olmayışıyla, aynı halde devam etmeyişi itibariyle belli bir yerde karar kılmayan, belli bir halde devam etmeyen suya benzer. Yine aynı şekilde dünya hayatı faniliği ile ona benzemektedir. Su geçer, gider yerinde kalmaz. Dünya hayatı da aynı şekilde böyledir. İçine giren onun fitnessinden, afetinden yana güvenlik içerisinde değildir. Nitekim suyun girdiği yerde de orası mutlaka ıslanır. Dünyadan ihtiyaç kadarı faydalıdır. Fazlası zararlıdır. Nitekim su da uygun miktarı aştığı takdirde zarar vericidir. Helak edicidir.⁵³⁵

Dünya özü ve yaratılışı itibariyle mahlûktur. Sonradan yaratılan dünya insanların emri altına verilmiş büyük bir tarladır. Bu tarlayı Allah'ın istediği yönde ekip ve işlersek ahirette meyvesinden ve semeresinden istifade ederiz ve kazananlardan oluruz. Dünyaya, bizi ahirete götüren büyük bir gemi nazarıyla bakarsak, bizi hedefimize götürür. Aksi durumda burada küfür ve kibirle yaşarsak bu gemi içinde boğulanlardan oluruz. Ahirete götüren bu aracı, amaç edinenlerden olursak hüsrana uğrayanlardan oluruz. Her bir insanın bilmesi gerekir ki bu dünya bir fanidir, içindekiler fanidir. Her kim bu fani olana, baki nazarıyla bakarsa ve içindekilere zeval olmayacak zaviyeden bakarsa ölmeden imtihanı kaybedenlerden olacaktır.

Dünyaya ait olan şeyleri de fani bilmek lazım. İnsanı kibre götüren ve helak olmasına sebep olan her şey fanidir. Bunların insanda olması insanı kibirli yapmaz. Bunları kötü kullanırsak, insanlara karşı övünme aracı sayarsak o zaman kibir olur.

⁵³³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 494-495

⁵³⁴ Kehf, 18/45

⁵³⁵ ez-Zuhayli, *Tefsirü'l- Müni*, VIII, 229

1.12. TEVAZU

Kibir kavramın zıddı olan tevazu, kişinin kendisini Allah'ın karşısında kul makamına koyması ve diğer kullara karşı böbürlenmemesidir.⁵³⁶

Büyükülüğün alameti, tevazudur. Küçüklüğün işareti ise tekebbürdür.”⁵³⁷

“İslam ahlakçıları, bir kimsenin başka insanlara karşı üç değişik tavır takınabileceğini belirterek; kişinin kendisini başkalarından daha büyük ve değerli görmesine “kibir”, kendisini herkesten aşağı ve hor görmesine “mezellet”, kendisini küçük düşürüp zelil kılmayacak şekilde başkalarına değer verip alçak gönüllü olmasına da “tevazu” olarak tanımladıkları ileri sürülmektedir. Bunların ilk ikisi kötü huy, sonuncusu ise bir fazilet ve erdem olarak değerlendirilmiştir.”⁵³⁸

Tevazuyu en üst noktada yaşayan peygamber efendimizin (s.a.v.) aşağıda anlatılacak olayı bize örnek olması gerekir.

“Bir gün kendisine bir adam getirilir, gelen şahıs korkudan titremeye başlar. Bunu gören Allah Resülü: Sakin ol, ben bir melik değilim, Kureyş'ten, kuru et yiyen bir kadının oğluyum, buyurmuştur.”⁵³⁹

Aynı maddeden yaratılan varlıkların birbirine karşı kibirleri olamaz. Çünkü üstünlük taslayacak bir tarafı yoktur. Farklı maddelerden yaratılmış olsa dahi yine kibirlenme hakkı yoktur. Çünkü yaratılma konusunda eşittirler yani mahlûkturlar. Bu zaviyelerden eşit olduğumuz insanlara karşı tevazu sahibi olmak gerekir.

“İnsanlar tarağın dişleri gibi eşittir/müsavidir.”⁵⁴⁰

Biri diğerinden ne uzundur ne de kısadır. O zaman onlara karşı kibirlenecek bir tarafımız yoktur.

“Rahman'ın kulları yeryüzünde ağır ve vakur yürürler.”⁵⁴¹

⁵³⁶ Orhan Hançerlioglu, *İslam İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitapevi yay. İstanbul, 1984, s. 647

⁵³⁷ İslam Prensipleri Ansiklopedisi, ittihath yay. İstanbul, 1994, IV, 1827.

⁵³⁸ Ali Toksarı, *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı yay, İstanbul, 2006, s. 2029.

⁵³⁹ Gazzali, *İhyâ Ulumi'd-din*, II, 483-484

⁵⁴⁰ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-u İslâmiye ve İstilahat-ı Fıkhiye Kamusu*, Ravza Yay. İstanbul, 2013, II/73-74

Rahman'ın kulları büyüklük taslamayan, itidalli kimselerdir. Onların bu itidalli halleri zillet ve zayıflık söz konusu olmaksızın büyüklenmeden ve böbürlenme vakar ve sükûnet ile yürüyüşlerinde ortaya çıkar. İnsanlara karşı müsamahakârdırlar, cahil kimselerin onlara verdikleri onlara verdikleri zararlardan dil uzatmalarından yüz çevirirler. Allah'a itaat etmek, O'na yaklaşmak, sevabını ümit etmek, cezasından korkmak sureti ile geceleyin namaz kılarlar.⁵⁴²

Onlar yapmacık tavırlarla ve gösteriş yaparak hasta gibi yürüyor, değillerdir. Ancak izzet ve onurla sadece Allah'a boyun eğen müminin izzetiyle yürürler.⁵⁴³

Kurtubi diyor ki: Allah 'Rahman'ın has kullarını sahip olmaları ve terk etmeleri gereken on bir güzel sıfatla tavsif etmiştir. Bunlar şunlardır: Tevazu, hilm, teheccüd, Allah korkusu, israf ve cimriliği terk etmek, şirkten uzaklaşmak, zina ve adam öldürmekten uzaklaşmak, tövbe etmek ve yalandan kaçınmak, kötülük edeni affetmek, öğütleri kabul etmek ve Allah'a niyaz etmek.⁵⁴⁴

Kur'an'da Hz. Lokman'ın oğluna tevazuyu tavsiyesini görüyoruz.

*“İnsanlardan yüzünü çevirme, yeryüzünde şımarıklıkla yürüme! Çünkü Allah büyüklük taslayan ve böbürlenmiş kimseleri sevmez.”*⁵⁴⁵

İnsanlar seninle konuşurken kibirlenerek ve onları küçümseyerek insanlardan yüz çevirme.⁵⁴⁶“İnsan ne kadar kibirli olsa dahi yeri delemeyebilir ve dağlara ulaşamaz.”⁵⁴⁷

Kibir insanın bedeninden çıkmayan, sadece nefsin kendi çapında yaşamış olduğu psikolojik bir hastalıktır. İnsanın ruhuna kalbine hiçbir faydası yoktur. Tevazu ise ne kadar insanın bedeni çapında olsa dahi Allah'ın ve melekûtun sevgisini kazanmaya vesile olur ve insanın ruhu ve kalbi rahata erer.

⁵⁴¹ Furkan, 25/63

⁵⁴² el-Mısri, *Kur'an-ı Kerim Meali ve Tefsiri*, s. 751

⁵⁴³ ez-Zuhayli, *Tefsirü'l-Münir*, s.95

⁵⁴⁴ el-Kurtubî, *El-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, XIII, 83

⁵⁴⁵ Lokman, 31/18

⁵⁴⁶ ez-Zuhayli, *Tefsirü'l-Münir*, XI, 157

⁵⁴⁷ İsra, 17/37

1.13. AHİRET

İnsanı yapmış olduğu kibirden alıkoyanlardan bir tanesi de ahiret yurdunda verilecek olan mükâfat veya cezayı hatırlamasıdır. Şu kısacık dünya hayatında dahi insanlar cezaevini ve cezaevindeki yaşantıları düşündüğünde suçlardan uzak durabiliyorlar. Cezaevi caydırıcı olabiliyor. Veya dünya hayatında bir mükâfat elde edebilmek için bir yarışmaya girip, o yarışmanın kurallarına göre oynayıp, mükâfatı düşündüğünde ise yarışmayı düzenleyenlere karşı kibirlenmez. Kendisini oyuncu olarak değil de yarışmayı düzenleyen olarak görmez. Mükâfatın da caydırıcılık yönü vardır.

İnsanoğlu da bu dünya hayatında kendisini Allah'tan daha büyük veya insanlardan daha büyük görmemesi için, kendisini övmemesi için ve hakkı kabul etmesi için ahiret yurdunda ki cennet ve cehennem sahnelerini düşünmesi gerekir. Bu sahnelerde kendini hayalen düşünmesi dahi insanı kibirden, büyüklenmeden kurtarır.

Bu sahneleri cennet ve cehennem başlıkları altında görelim:

1.13.1. CENNET

Müslüman için sonsuz mutluluğun ve ebedi hayatın simgesi olan Cennet'e girme ümidi, Müslümanları bu uğurda nefis ve şeytanın vesveselerine ve telkinlerine karşı mücadele etmeye sevk etmiştir.

İnsanoğlu genel itibariyle iki durumda kibre giriyor. Birincisi malından dolayı, ikincisi ise kendisini –nefsini, canını- üstün görmesinden dolayı kibre girer. Bu iki sebebi insan Allah'ın rızası yönünde kullanırsa kibre girmez. Cennet'e kavuşur. Nitekim ayette bu hakikat şöyle geçmektedir.

*“Allah müminlerden, mallarını ve canlarını, kendilerine (verilecek) cennet karşılığında satın almıştır.”*⁵⁴⁸

Malını ve canını Allah'ın emirlerine veren insan ne bu dünyada zarar eder ne de ahirette hüsrana uğrayanlardan olur. Lakin malını ve canını Allah'a ve insanlara karşı

⁵⁴⁸ Tevbe, 9/111

kibirlenerek, övünerek, büyülenerek kullansa o zaman kibir insanı küfre, küfür ise helak olmaya götürür.

Cennet sahnelerinden birkaç tanesini ayetler ile zikrederim.

“Rabbinin huzurunda korkan kimselere iki cennet vardır... İki cennet de çeşit çeşit ağaçlarla dolu... İkisinde de akıp giden iki kaynak vardır... İkisinde de her türlü meyveden çift çift vardır... Hepsi de örtüleri atlastan minderlere yaslanırlar. İki cenneti de meyvesinin devşirilmesi yakındır... Ortalarda yalnız eşlerine çevirmiş güzeller var ki bunlardan önce onlara ne insan ne de cin dokunmuştur... Sanki onlar yakut ve mercandırlar. Öyleyken Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz?”⁵⁴⁹

“Orada ne yakıcı güneş görürler, ne de şiddetli soğuk.”⁵⁵⁰

“Onları, koyu gölgeler altında bulunduracağız.”⁵⁵¹

“(Onlar) cevherlerle işlenmiş tahtlar üzerindedirler.”⁵⁵²

“Üstlerinde zarif ve yeşil, kalın ipekten bir elbise vardır. Gümüş bileziklerle süslenmişlerdir. Rableri onlara temiz bir içecek içirmiştir.”⁵⁵³

“Şüphesiz Allah iman edip yararlı iş işleyenleri, altından ırmaklar akan cennetlere koyacak, orada altın bilezikler ve inciler takınacaklar. Oradaki elbiseleri de ipektendir.”⁵⁵⁴

“Onların etrafında yiyecek ve içecekler altın tepsiler ve kadehlerle dolaştırılır. Orada canların çektiği ve gözlerin hoşlandığı her şey vardır. Siz orada ebedi olarak kalacaksınız.”⁵⁵⁵

“Yüzlerinde nimet ve mutluluğun sevincini görürsün.”⁵⁵⁶

⁵⁴⁹ Rahman, 55/46-59

⁵⁵⁰ İnsan, 76/13

⁵⁵¹ Nisa, 4/57

⁵⁵² Vakıa, 56/15

⁵⁵³ İnsan, 76/21

⁵⁵⁴ Hac, 22/23

⁵⁵⁵ Zuhruf, 43/71

⁵⁵⁶ Mutaffifin, 83/24

“Etraflarında ölümsüz hizmetçiler dolaşır, onları görünce saçılmış inciler sanırsın.”⁵⁵⁷

İnsan dünya malı ve güzelliği için her türlü zahmete ve eziyete katlanıyor. Hatta bu uğurda insanlara zulüm edebiliyor veya insanları küçük görüp, onlara karşı vicdansız olabiliyor. Allah öyle bir sahneyi bize haber veriyor ki bu dünyada hiçbir yerinde rastlanmayacak, hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir aklın dahi hayal edemediği kadar güzellikte bir mekândır. İnsanoğlu burası için çalışması gerektiğini bilse o zaman bu dünya malına karşı hırsı olmaz ve bu dünyanın geçici güzelliği için insanlara karşı kibirlenmez. Allah’a karşı başını secdeye götürüp “Ya rabbi senden büyük ve zengin yok, bizler ise küçük ve fakiriz” diyerek tevazuunu ortaya koyar.

1.13.2. CEHENNEM

İnsan tabiatı gereği nimetten çok azaptan korkar. Dünyada dahi insanların en küçük bir derdi, hastalığı ve problemi oldu mu, hemen bütün zevki, arzusu ve emeli biter. Bu zaviyeden bakıldığında insanın büyüklenmesini yani kibrini yenebilmesi için ahiret sahnelerinden cehennemin azabını düşünmesi gerekir. Ateşin bir kıvılcımına dahi sabredemeyen insan ahirette ki azabı düşündüğünde kendisini günaha, kibre ve böbürlenmeye karşı frenler. Kendisini kışın hastalıklardan korumak için tedbirler alan insan, ahirette de cehennem azabından korumak için bir o kadar tedbir alması gerekir.

Cehennem Kur’an’da kalplere işleyen bir üslupla ve dokunaklı bir heyecanla anlatılmıştır. Kur’an’ın bu konuda çizdiği manzaralar çok tesirli ve parlaktır. Çizilen bu cehennem manzaraları birer gerçekten başka bir şey değildir. Şahıslar konuşur ve hareket eder. Onların psikolojik durumları ve haleti ruhiyeleri açık bir dil ile beyan edilmektedir.⁵⁵⁸ Bu ayetlerden birkaç tanesini yazalım.

⁵⁵⁷ İnsan, 76/19

⁵⁵⁸İbn Nebi Malik, *Kur’an’ı Kerim Mucizesi* (çev. Ergün Göze) Ankara, 1991, s. 143

“Allah'ın, hakkında hiçbir delil indirmediği şeyleri O'na ortak koşmalarından dolayı, inkâr edenlerin kalplerine korku salacağız. Onların yurtları ateştir. Zalimlerin dönüp varacağı yer ne kötüdür!”⁵⁵⁹

“İnkâr edenler ise dünyada zevk edip geçinirler. Hayvanların yediği gibi yerler. Onların varacakları yer ateştir.”⁵⁶⁰

“Elleri boyunlarına bağlı olarak onun dar bir yerine atıldıkları zaman da, oracıkta yok olmayı isterler.”⁵⁶¹

“Kapkara dumandan bir gölge altındadırlar. Ki ne serindir, ne de faydalı.”⁵⁶²

“Ki, cehennem ateşi uzak bir mesafeden kendilerine görününce, onun bir hışımlanmasını (kaynamasını) ve uğultusunu işitirler.”⁵⁶³

“Onlar bu (lanetin) içinde ebedî kalacaklardır. Kendilerinden ne bu azap hafifletilir, ne de yüzlerine bakılır.”⁵⁶⁴

“Bir de bunlara demirden kamçılar vardır.”⁵⁶⁵

“O'nu inkâr edenler için ateşten elbiseleri biçilmiştir. Başlarının üstünden kaynar su dökülür”⁵⁶⁶

“Elbette bir ağaçtan, zakkum ağacından yiyeceksiniz. Karınlarınızı hep onunla dolduracaksınız.”⁵⁶⁷

“Onlar için kuru bir dikenden başka yiyecek de yoktur. O da ne besler, ne de açlığı giderir.”⁵⁶⁸

⁵⁵⁹ Al-i İmran, 3/151

⁵⁶⁰ Muhammed, 47/12

⁵⁶¹ Furkan, 25/13

⁵⁶² Vakıa, 56/43-44

⁵⁶³ Furkan, 25/12

⁵⁶⁴ Al-i İmran, 3/88

⁵⁶⁵ Hac, 22/21

⁵⁶⁶ Hac, 22/19

⁵⁶⁷ Vakıa, 56/52-53

⁵⁶⁸ Ğaşiye, 88/6-7

“Gerçekten zakkum ağacı, Günahkârların yemeğidir. O pota gibi karınlarda kaynar. O, kızgın bir sıvının kaynaması gibidir.”⁵⁶⁹

*“Bir irinden başka yiyecek de yok”.*⁵⁷⁰

“Onu yutmaya çalışacak, fakat boğazından geçiremeyecek ve her yandan ona ölüm gelecek, fakat o ölemez. Arkasından da çetin bir azap gelecektir.”⁵⁷¹

Bu sahneleri düşünmek dahi insanın ağzının tadını bozarken ve insanın tüylerini diken yaparken, bu sahnelerin içine girmeyi insanın tahammülü kaldıramaz. İnsan ancak sonucuna katlanacağı şeyleri yapması gerek. Sonucuna razı olmayacağı durumların ise sebebine temayül etmemesi gerekir. Cehennem yurdundan saymış olduğumuz bu birkaç sahneyi yaşamamak için bu dünyada kibir adına, günah namına olan şeyleri bırakıp, Allah’a karşı başını secdeye götürüp ya rabbi senden büyük ve zengin yok, bizler ise küçük ve fakiriz, diyerek tevazusunu ortaya koyması gerekir.

⁵⁶⁹ Duhan, 44/43-46

⁵⁷⁰ Hakka, 69/36

⁵⁷¹ İbrahim, 14/16-17

SONUÇ

Bu çalışmamızda duygunun en zararlı uzantılarından biri olan kibir duygusunu ele aldık. Kibir, iğne deliği büyüklüğünde olan varlığın kendisini deve büyüklüğünde sanması, katre iken kendisini derya bilmesi, zerre olduğu halde varlığını şems sanmasıdır. Kibirlenen, muhataplarından da umman olanı damla hayal etmesi, güneş olanı toz olarak düşünmesidir.

Tevhit, risâlet konularında bize rehberlik eden yüce kitabımız geçmiş milletlerin yaşayışını, inancını, inkârını, helak oluşunu ve helak olma sebeplerini de bildirmektedir. Ayetler perspektifinden geçmiş kavimlerin helak olma sebeplerine baktığımızda şunları görmekteyiz: Soy üstünlüğü, mal ve mülk çokluğu ile övünme, yapılan ibadetlerde riyakâr olmak, sahip olunan ilim düzeyi ile böbürlenme, şeytanın vesvesesi vb. gibi durumlar göze çarpmaktadır.

Her günahta veya emre karşı gelmede doğrudan veya dolaylı olarak kibrin ateşi vardır. Geçmiş kavimlerin veya şahısların helak olma sebeplerinin arka planında da kibir duygusu yatmaktadır. Kibrin insanın kalbini ve aklını istila ettiğini, girdiği yerdeki inanca tesir edip rengini, tadını ve yönünü değiştirdiğini ve sonuçta helak olmaya götürdüğünü geçmiş milletlerden görmekteyiz.

Kibir duygusunun ilk temsilcisi İblis'tir. İblis maddi yapısını hayırlı ve üstün gördüğünden dolayı Hz. Âdem'e karşı kibirlenmiş, huzur-u ilahiden kovulmuştur. Kovulmasının ve kâfirlerden olmasının sebebini kendisinde aramamış, hatayı ve zulmü Allah'ta aramıştır. Allah'ın yaratmış olduğu insana karşı içinde intikam ateşi yanmıştır. Allah'tan intikam almaya muktedir olamadığından dolayı insanoğlundan intikam almak istemiştir. İntikamın şekli kendisinin düştüğü yerden insanları düşürmek olmuştur. Düştüğü yer kibir olan İblis, insanlara da bu taraftan yanaşarak onların küfre girip helak olmalarına sebep olmuştur. Kabil ile başlayan kibir hastalığı ahirete kadar devam edecektir.

Peygamberler Allah'tan aldıkları vahyi değiştirmeden veya kitaba ekleme yapmadan insanlara tebliğ etmek ile görevlidirler. Bu kutsal görevi ve büyük emaneti yerine getirirken elbette zalimlerle ve mütekebbirler ile karşılaşmışlardır. Kibrin

bulaştığı zalimler bu ilahi davet karşısında pervasızca durmuşlardır. Allah'a karşı veya peygambere karşı böbürlenmiş ve hakkı kabule yanaşmamışlardır. Kur'an peygamberlere karşı tavırları anlatırken kibir duygusunun olduğunu belirtmiştir. Kur'an kendini üstün görenlerin sonunun felaket olduğunu bildirmiştir.

Kur'an'da bize verilen haberler üzerinde düşündüğümüzde şunu fark etmekteyiz: Allah'ın müstekbirlere verdiği cezalarda onların çapını göstermek istemiştir. Allah verdiği cezalarla, kendini deniz gibi derin ve geniş zan edenlere denizin büyüklüğü kadar su verdiği suyun içinde boğmuş, kendini yıkılmaz, kırılmaz ve kesilmez bir ağaç olarak görenleri bir rüzgârla kökünden almıştır. Büyüksen o zaman büyük cezalara da karşı kendini muhafaza edebilirsin. Yok, büyük değilsen ve helak edici azaplara karşı güçlü ve sabırlı değilsen o zaman insanın çapını ve zaafını bilip ona göre hareket etmesi gerekir.

Yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim hastalığı beyan ederken bu hastalığın tedavisini ihmal etmemiştir. Problemin çözüm yollarını da açık bir şekilde anlatmıştır. Bizde bu çözüm yollarını Kur'an'ın engin deryasından alarak tertipli bir şekilde ve delillerle anlatmaya çalıştık.

Kibir duygusunun önüne sağlam itikat ve delillerle geçilmezse, kibir insanın kalbine hâkim olup, kalpteki iman nurunu söndürür. Maddi hastalıklara karşı önlemini alıp muayene olan, ilaç kullanan insanın manevi hastalıklarını da ihmal etmemesi gerekir. Kibir, haset, yalan, kıskançlık vb. hastalıklarını tedavi etmek için Kur'an hastanesinde hem muayene olabilir hem de eczanesinden ilaç alabilir.

Netice olarak insan zayıf, fakir ve bilgisiz yaratılmıştır. Sonradan elde ettiği güce, zenginliğe ve ilme güvenip kendisini üstün görmemesi gerekir. Kendisinden yaratılmış olduğu toprak gibi, kendisini yoktan yaratana, kendisine zayıfken güç verene, kendisine rızık veren ve kendisi hesaba çekecek olan Rabbine tevazu ile karşılık vermesi gerekir. "Ya Rabbi sen büyüksün ben küçük, sen kadirsin ben fakir, sen her şeyin rabbisin, ben ise hiçbir şeye malik değilim" demek kula yakışan tavidir.

BİBLİYOGRAFYA

Abdulkaki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, el-Mektebetü'l-İslamiyye, İstanbul, 1982.

Adler, Alfred, *İnsan Tabiatını Tanıma Sanatı*, (trc. Ayda yörükân), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1995.

Affani, Seyid b. Hüseyin, *Gece Yolcuları*, (Terc.: Savaş Kocabaş), Polen Yayınları, İstanbul, 2005.

Akseki, Ahmed Hamdi, *Ahlak Dersleri*, Üç Dal Neşriyat, İstanbul 1988.

Albayrak, Halis, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine Kur'an'ın Kuran'la Tefsiri*, Şule Yayınları, İstanbul, 1993.

Altaytaş, Muhammed, *Varoluşsal Açından İslam İnancında Ölüm*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.

Altıntaş, Ramazan, *Kur'an'da Hidayet ve Dalalet*, Suffe Yayınları, Konya, 1997.

Alusi, Ebu's-Sena Şihabuddin Mahmud b. Abdilllah b. Mahmud el-Hüseyini, *Ruhu'l-Mean fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim ve's-Sebi'l-Mesani*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut, 1987.

Ateş, Ali Osman, *Kur'an ve Hadislere Göre Şeytan*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1996.

Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1991.

Atiyye, Ebu Muhammed Abdulhak b. Ğalib b. Abdurrahman b. Temam, *el-Muharraru'l-Veciz Fi Tefsiru'l-Kitabi'l-Veciz*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2016.

Aydın, Hayati, *Kur'ân ve Psikoloji*, Fecr Yayınları, Ankara, 1998.

Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2005.

Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Sahra Yay. İstanbul, 2003.

Beğavi, Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ud el-Ferrâ, *Meâlimü't-Tenzil*, (İhtisar: Abdullah b. Ahmed b. Ali ez-Zeyd), Daru's-Selâm, Riyad, 1987.

Beydavi, Nasıruddin Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2011.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-u İslâmiye ve İstilahat-ı Fıkhiye Kamusu*, Ravza Yay. İstanbul, 2013.

Bursevi, İsmail Hakkı, *Ruhu'l-Beyan fi Tefsiru'l-Kur'an*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2005.

Cebeci, Suat, *Dini İletişim*, İz Yay. İstanbul, 2003.

Cevad, Alî, *el-Mufasssal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Darü'l-İlmi'l-Melayin, Beyrut, 1969.

Cevheri, İsmail b. Hammad, *es-Sıhah, Tacu'l-Luğa ve Sıhahı'l-Arabiyye*, Daru'l-İlm, Beyrut, 1984.

Cezvi, Cemaleddin Ebu'l-Ferc Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Zadu'l-Mesîr Fi İlmi't-Tefsir*, Daru'l-Kitabu'l-Arabî, Beyrut, 2010.

Cevziyye, İbn Kayyim, *Sabredenler ve Şükredenler*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2005.

Coşkun, İbrahim, *İslam Düşüncesinde İnkâr Problemi*, Tekin Kitabevi, İstanbul, 2000.

Cürcani, Ali b. Muhammed eş-Şerîf, *et-Ta'rifât*, Mektebetu Lübnan, Beyrut, 1985.

Çakan, İsmail L.– N. Mehmet Solmaz, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Peygamberler ve Tevhit Mücadelesi*, Altınoluk Yayınları, İstanbul, 1994.

Çimen, Abdullah Emin, *Kur'ân-ı Kerim'de Helâk Kavramı*, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İst. 2001.

Demirci, Mehmet, *İbadetlerde Manevi Boyut*, Mavi Yay, İst. 2004.

Derveze, M. İzzet, *et-Tefsiru'l-Hadis, Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri* (trc. Kurul), Ekin Yayınları, 1998.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Luğat*, Doğu Ltd. Şti. Matbaası, Ankara, 1970.

Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Beyan Yay. , İst. 1986.

Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi es-Sicistani, *Sünen-i Ebu Davud, Libas*, Daru İbn Hazm, Beyrut, 2005.

Ebu Hafs, Siracuddin Ömer b. Ali b. Adil ed-Dimeşki, *el-Lübab Fi Ulûmi'l-Kitab*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnan, 2011.

Ebu Suud, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa, *İrşâdu'l-Akli's-Selim ile Muzeve'l-Kitabi'l-Kerim*, Daru'l-İhyâ, Beyrut, 2011.

Ece, Hüseyin K. *İslâm'ın Temel Kavramları*, Beyan Yay. İstanbul, 2000.

-Hz. Âdem, Denge Yayınları, İstanbul, 1998.

Ekin, Yunus, *Kur'an'a Göre İnançsızlık*, İzmir, 2001.

Elmalılı, M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Yenda Yayınları, İstanbul, 1992.

Erdem, Mustafa, *Hz. Âdem (İlk İnsan)*, TDV. Yayınları, Ankara, 1994.

Ezheri, Ebu Mansur Muhammed, *Tehzibu'l-Luğa*, Daru'l-Mısıriyye, Kahire, tsz.

Ferahidi, Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, (Thk. Dr. Abdulhamid Hendâvî), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.

Filiz, Şahin, *Nefs Muhasebesinin Temelleri*, İnsan Yayınları, İst. 2011.

Firuzabadi, Mecduddin Muhammed ibn Ya'kub, *el-Kamusu'l-Muhit*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1993.

Gazzali, Muhammed Ebu Hamid, *İhyau Ulumu'd-Din*, Daru'l-Hayr, Beyrut, 1993.

Hançerlioğlu, Orhan, *İslam İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitapevi yay. İstanbul, 1984.

Havva, Said, *el-Müstahles fi Tezkiyeti'l-Enfus*, Dâru's-Selâm, 1988.

Hemadani, Hüseyin Ebu'l-İzz, *el-Ferid Fi İ'rabi'l-Kur'ani'l-Mecid*, (thk. Fehmi Hasan eni Nemr, Fuad Ali Muhammer), Daru's-Sekafe, Dimeşk, 2006.

Hicazi, Muhammed Mahmud, *el-Vahdetü'l-Mevzû'iyye fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Kahire, 1970.

İbn Düreyd, EbûBekr Muhammed b. Hasen, *Kitâbu'l-Cemhereti'l-Luğa*, Dâru's-Sâdır, Beyrut, 1345 h.

İbn Farıs, Ebu'l Hüseyin Zekeriya, *Mucemu Mekayisi'l-Luğa*, Daru'l-Cil, Beyrut, 1991.

İbn Hanbel, Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani, *el-Müsned*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2015.

İbn Kesir, Ebu'l-Fidai İmadüddin İsmail b. Ömer *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, ,Daru'r-Risaletü'l-Alemiyye, Beyrut, 2010.

İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, *Kitabu'l-Maârif*, Beyrut, 1970.

İbn Mace, Ebu Abdillan Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, *es-Sünen*, Müessesetü'l-Risale, Beyrut, 2013.

İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, Daru's-Sadır, Beyrut, 1990.

İbn Sa'd, Ebu Abdillan, *Kitabü't-Tabakatü'l-Kübra*, Beyrut, 1957.

İci, Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed b. Abdullah eş-Şirâzi, *Câmiu'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'an*, (Hâşiye: Muhammed b. Abdullah el-Gaznevî) Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004.

İsfehani, Ömer b. Abdurrahman es-Sârîsi er-Rağîb, *el-Müfredat*, (thk. Safvan Adnan Davudi), Daru'l-Kalem, Dimeşk, 1992.

Kara, Necati, *Kur'an'a Göre Hz. Musa, Firavun ve Yahudiler*, Seha Neşriyat, 1991.

Karagöz, İsmail, *Kur'ân'da Zikir Kavramı ve Allah'ı Zikir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

Karaman, Hayreddin–Mustafa Çağrııcı –İ. Kâfi Dönmez–Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007.

Karzuk, Ahmet, *Manevi Gelişimin Önündeki Engeller*, (Türkçesi: M. Ali Kara) İlke Yayıncılık, İstanbul, 2006.

Kasimi, Cemâluddîn Muhammed b. Muhammed Said Cemaleddin, *Mehâsinu't-Te'vil*, Dâru'lFikr, Beyrut, 1978.

Kasimi, Ebu Muhammed Mekki b. EbiTalib, el-Hidâye ile Bulûği'l-Nihâye fi İlmi Meâni'l-Kur'an, Cemiatu'ş-Şârîka, Beyrut, 2008.

Kayaer, Osman, *Kur'ân Kıssalarının Anlam ve Değeri, Önsöz yazısı*, Kur'ân Sempozyumu IV, Fecr Yayınevi, Ank. 1998.

Kazvini, Zekeriya b. Muhammed b. Mahmud, *Müfîdu'l-Ulûm ve Mübîdu'l-Humûm*, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1985.

Kefevi, Eyyub Musa el-Hüseynî, *el-Külliyât*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut, 1993.

Kılıç, Sadık, *Kur'an'da Günah Kavramı*, Hibaş Yayınevi, Konya, 1984.

-Tarihsellik ve Akılcılık Bağlamında Kur'an'ı Anlama Sorunu, İhtar Yay, İst. 1999.

Kurtubi, Ebu Abdullah, Muhammed ibn Ahmed b. Ebubekir b. Ferh, *El-Câmiu li Ahkâmi'l Kur'an*, Daru'l-Kutubu'l-Mısriyye, Beyrut, 1954.

Kuşeyri, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. El-Haccâc b. Müslim, *Sahihu Müslim*, Beyrut, 2007.

Kutup, Seyyid, *Fi Zilali'l-Kur'an*, Daru's-Şuruf, Beyrut, 1992.

Küçük, Abdurrahman, *Münafıklık ve dönmelik üzerine bir araştırma: A.Ü.İ.F.D. S:24, 1987 ve Dönmeler ve Dönmelik Tarihi*, İstanbul, trz.

Malik, İbn Nebi, *Kur'an'ı Kerim Mucizesi* (çev. Ergün Göze) Ankara, 1991.

Maturidi, Muhammed b. Muhammed b. Mahmud Ebu Mansur, *Tevilâtu Ehli's-Sünne*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2005.

Maverdi, Ebu'l-Hasan, Ali b. Muhammed b. Habib el-Basrî, *Edebu'd-Din ve'd-Dünya*, Dâru'l- İhyâi't- Tûrasi'l Arabî, Beyrut, 1979.

Mazhari, Muhammed Senaullah, *et-Tefsiru'l-Mazharî*, Mektebetu'r-Raşide, Pakistan, 1992.

Mekki, Muhammed b. Ebî'l-Hasen Alî b. Atiyye el-Acemî EbûTâlib, (ö. 386/996), *Kütü'l-Kulûb*, I-IV, tahrîc ve ter. Muharrem Tan, İz Yayıncılık, İstanbul, 1999.

Meraği, Ahmed Mustafa, *Tefsiru'l-Merâği*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabiyye, Beyrut,1984.

Mevdudi, Ebu'l-Ala, *Tefhîmü'l-Kur'an*, (Trc. Muhammed Han Kayani vd.), İnsan Yayınları, İstanbul, 1997.

Meydanî, Abdurrahman Hasan Habanneke, *el-Ahlâku'l-İslamiyye ve Ususuha*, Daru'l Kalem, Dimeşk, 1992.

Mısri, Abdulhalim Uveys, Ali Abdulmuhsin Cebr el-Mısri, *Kur'an-ı Kerim Meali ve Tefsiri* (Tercüme M. Beşir Eryarsoy), Karınca polen yayınları, İstanbul, 2015.

Nahçivani, Nimetullah b. Mahmud, *el-Fevatihu'l-İlahiyye ve'l-Mefatihu'l-Ğaybiyye*, Daru Rukabi, Mısır, trz.

Neccar, Abdülvehhab, *Kasâsu'l- Enbiya*, Mısır, trz.

Nesai, Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, *es-Sünen*, Cihad, Mektebetu Dari's-selam, Riyad, 2009.

Nesefi, Ebu'l-Berekât Hafizüddin Abdullah ibn Ahmed b. Mahmud, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-te'vil*, Daru İbn Kesir, Dımeşk, 2011.

Nevevi, Ebu Zekeriyya Muhyiddin b. Şeref *Sahihu Müslim bi Şerhi'n-Nevevi*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.

Nisaburi, Nizâmu'd-Din Hasan b. Muhammed b. Hüseyin, *Ğarâibu'l-Kur'an ve Rağâibu'l-Furkân*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2008.

Nursi, Bediüzzaman Said, Lemalar, RNK Yayınları, İst. 2011

Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, 1997.

Pak, Zekeriyya, *Kur'an'da Kulluk*, Kayıhan Yayınları, İst. 1999.

Pazarlı, Osman, *Din Psikolojisi*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1968.

Razi, Ebu Abdillah Fahrüddin Muhammed b. Ömer Fahreddin, *Tefsir-i Kebir Mefatihu'l-Gayb*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2013.

Sa'lebi, Ebu İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim, *el-Keşfu ve'l- Beyân Fî Tefsiri'l-Kur'an*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 2004.

- Kitabu'l-Arais fi Kasâisi'l-Enbiyâ, Mısır, 1951,

Sa'di, Ebu Ceyb, *El-Kamusu'l-Fıkhi Lüğaten ve Istılahen*, Daru'l-Fıkr, Dımeşk, 1988.

Sabuni, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, Mektebetü'l-Asriyye, Haleb,2004.

Said, Cevdet, *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, (trc. İlhan Kutluer), 3. Baskı, İnsan yayınları, İstanbul, 2011.

San'ani, Ebu Bekir Abdurrezzak, b. Hemmâm b. Nâfi, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîz*, Daru'l-Marife, Beyrut Lübnan, 1991.

Semerbandi, Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim, *Bahru'l-Ulûm*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.

Suhreverdi, Şihabeddin Ebi Hafs Ömer b. Muhammed, *Avârifü'l-Meârif*, (Trc. Dilaver Selvi), Umran Yayınları, İstanbul, 1995.

Suyuti, Celaluddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mahallî ve Celaluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir *Tefsîru'l-İmâmeyni'l-Celâleyn*, Daru'l-İbn Kesîr, Beyrut, 1994.

Suyuti, Ebu Fazl Celalüddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, *ed-Dürri'l-Mensur fi't-Tefsir bi'l-Mesur*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 2002.

Sülün, Murat, *Kur'an-ı Kerim Açısından İman-Amel İlişkisi*, Ekin Yay. İst. 2000.

Şeltut, Mahmud, *Kur'an'a Doğru*, Bir Yay. Mısır, 1987.

Şengül, İdris, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, İzmir, 1994.

Şevkani, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadîr el-Câmiu Beyne Fenni'r-Rivâyetive'd-Dirâyeti Min İlmi't-Tefsîr*, Daru'l-Fikr, Beyrut-Lübnan, 1973.

Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir b. Yezid, *Câmi'l'-Beyân ve Tarihu'l-Ümemve'l-Mülûk*, Mısır, 1326.

-Câmiu'l-Beyan an Tevili Ayi'l-Kur'an, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2014,

Tahanevi, Muhammed A'la b. Ali b. Muhammed Hamid el-Fârûkî, *Keşşâfü'l-İstilahatı'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnan, 1971.

TDK. , *Türkçe Sözlük*, Ankara, 1988.

Tirmiz, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *el-Câmi'u's-Sahih*, Nuzur, Daru's-Selam, Beyrut, 1999.

Toksarı, Ali, *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı yay, İstanbul, 2006.

Toshihiko, Izutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, (trc. : Selahattin Ayaz), Pınar yay. İst. 1991.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvufî Terimler Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İst. 2001.

Yalçın, Cavit, *Kavimlerin Helâki*, Vural Yayıncılık, İst. 2000.

Yazıcı, Seyfettin, *Açıklamalı İbadet Rehberi*, TDVY, Ankara, 1996.

Yıldırım, Celal, *Kaynaklarıyla İslâm Fıkhı*, Uysal Kitabevi, Ankara, 1998.

Zebidi, Seyyid Muhammed Murteza Huseyin, *Tac'u'l-Arus min Cevahiri'l-Kamus*, Daru'l-Fikir, Beyrut Lübnan, 1994.

Zemahşeri, Ebu'l Kasım Muhammed b. Amr, *el-Keşşaf an Hakâiki't-Tenzil*, Mektübetü'l-Ubeykan, Riyad, 1998.

Zuhayli, Vehbe, *Tefsirü'l-Münir fi'l-Akîdeti ve's-Şeriyeti ve'l-Menhec*, Daru'l-Fikri'l-Meâsir, Dımeşk, 1998.

